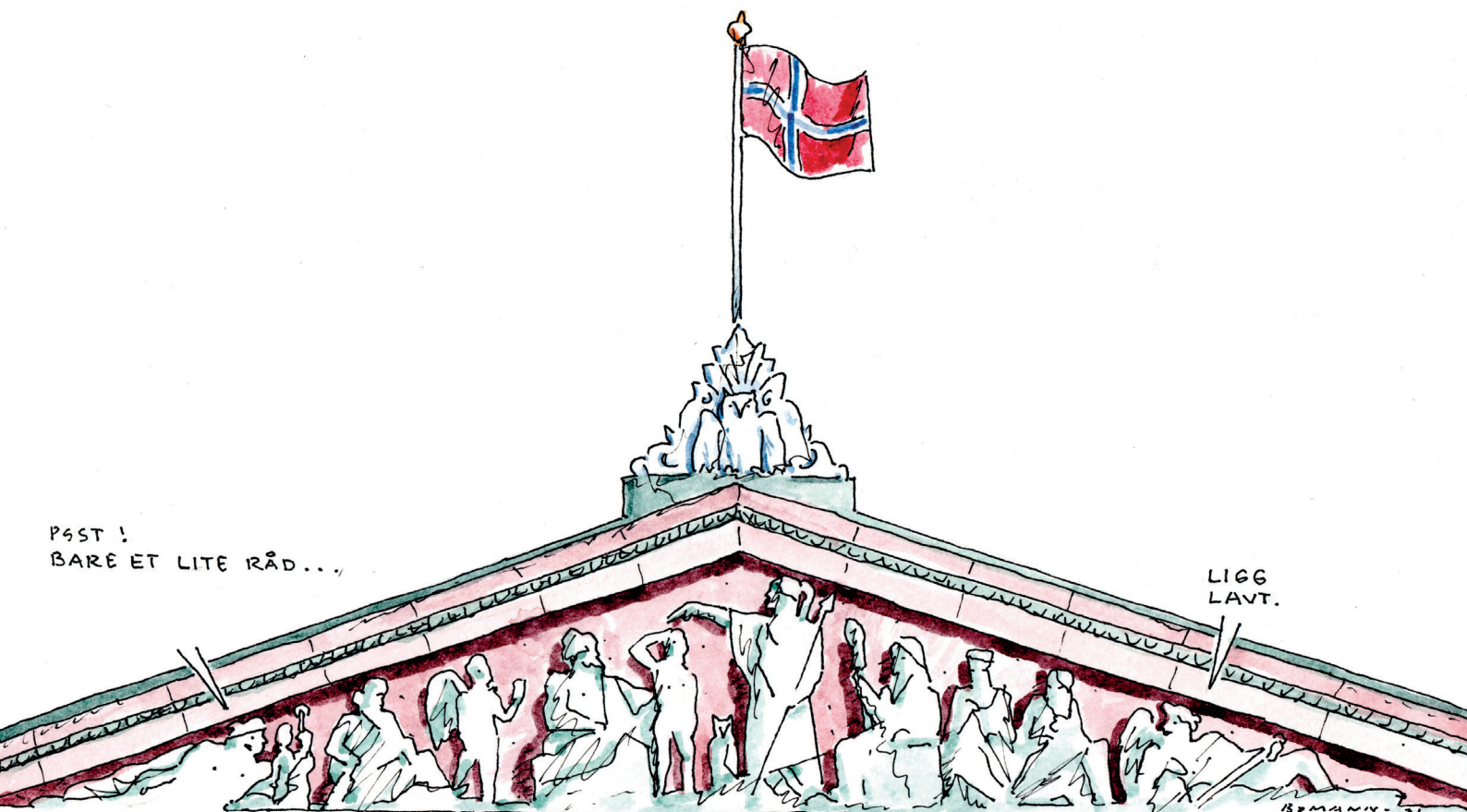

NOU

Norges offentlige utredninger 2022:2

Akademisk ytringsfrihet

God ytringskultur må bygges nedenfra, hver dag

Norges offentlige utredninger 2022

Seriens redaksjon:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Teknisk redaksjon

---

1. Cruisetraffikk i norske farvann og tilgrensende
havområder
Justis- og beredskapsdepartementet

2. Akademisk ytringsfrihet
Kunnskapsdepartementet

NOU

Norges offentlige utredninger **2022: 2**

Akademisk ytringsfrihet

God ytringskultur må bygges nedenfra, hver dag

Utredning fra et utvalg oppnevnt av Kunnskapsdepartementet 20. juli 2021

Avgitt til Kunnskapsdepartementet 21. mars 2022

ISBN Trykt: 978-82-583-1493-3
ISBN Elektronisk: 978-82-583-1494-0

---

07 Media AS

Til Kunnskapsdepartementet

Ekspertgruppen for akademisk ytringsfrihet ble oppnevnt av Kunnskapsdepartementet 20. juli 2021 for å utrede problemstillinger knyttet til akademisk ytringsfrihet. Utvalget legger med dette fram sin utredning.

Oslo, 21. mars 2022

Anine Kierulf
Leder

Saira Basit

Gunnar Bovim

Magnus Dybdahl

Vidar Helgesen

Sofie Høgestøl

Kari Bjørke
Sekretariatsleder

Izabela E. Buraczewska

Rolf L. Larsen

Innhold

1	Sammendrag	7	5.1.3	Andre regelverk av betydning for den akademiske yringsfriheten ..	44
2	Mandat, sammensetning, arbeidsform	14	5.1.4	Regelverk for internasjonalt samarbeid	46
2.1	Mandat og oppnevning	14	5.2	Styringssystemet for universiteter og høyskoler inkl. finansierings-systemet	47
2.2	Arbeidsform og innspill	15			
2.2.1	Arbeidet i utvalget	15			
2.2.2	Innspill	15	5.2.1	Mål- og resultatstyring	47
2.2.3	Kunnskapsgrunnlag	16	5.2.2	Finansiering – universitets- og høyskolesektoren	48
3	Akademisk yringsfrihet – tolking, avgrensning og begrunnelse	20	5.2.3	Rapportering av formidlingsvirksomhet	50
3.1	Hva er akademisk yringsfrihet? ...	20	5.3	Stillingsstruktur og karriereveier i dag	51
3.1.1	Innledning	20	5.4	Forskning – omfang og finansiering	53
3.1.2	Hva er akademisk yringsfrihet i forhold til akademisk frihet og yringsfrihet?	20	5.4.1	Forskning – aktører og omfang ...	53
3.1.3	Hvilken del av det akademiske virke er akademisk yringsfrihet særlig relevant for?	22	5.4.2	Finansiering av forskning	53
3.1.4	Avgrensning	25	5.5	Norsk fagspråk	54
3.2	Hvorfor er akademisk yringsfrihet viktig?	25	6	Akademiske yringsfrihets-utfordringer	57
4	Akademisk yringsfrihet i det internasjonale bildet	29	6.1	Innledning	57
4.1	Innledning	29	6.2	Påvirkning av innhold, metode, resultater og formidling	59
4.2	Utfordringer	29	6.2.1	Politiske, strukturelle og faglige prioriteringer	59
4.2.1	Nettbaserte angrep på kunnskap og kunnskapsforvaltere	29	6.2.2	Institusjon vs. individ – hvem skal sikre kvaliteten?	59
4.2.2	Utviklingen i utvalgte land: utfordringer mot akademisk frihet	30	6.2.3	Kontroversielle forsknings-temaer	60
4.2.3	Akademisk frihet og samarbeid med utfordrende stater	33	6.2.4	Ytre påvirkning	60
4.3	Ulike typer av initiativer for å verne og styrke akademisk frihet	34	6.2.5	Medier og kommunikasjon	61
4.3.1	Allianser	34	6.3	Hva akademikere kan uttale seg om som vitenskapelig ansatte	63
4.3.2	Retningslinjer og kodekser	34	6.3.1	Representasjon, tittelbruk og omdømme	63
4.3.3	Kampanjer og støtteinitiativer	34	6.3.2	Lojalitet og uniformsbruk	65
4.3.4	Lovbeskyttelse av akademisk yringsfrihet	35	6.3.3	Regler og retningslinjer som rammer for akademisk frihet	66
4.4	Internasjonale organisasjoner mv.	35	6.3.4	Akademisk yringsfrihet og et geopolitisk landskap i endring	69
4.5	Menneskerettighetsbrudd: SAR og StAR-ordningene	38	6.4	Institusjonelle og strukturelle forutsetninger	71
5	Dagens rammeverk	39	6.4.1	Nye styrings- og ledelsesformer i academia.	71
5.1	Regelverk	39	6.4.2	Utenlandske forskere i norsk academia	72
5.1.1	Grunnloven og menneskerettighetene	39	6.4.3	Midlertidighet – ansettelse – karriere	73
5.1.2	Universitets- og høyskoleloven	42	6.4.4	Finansieringssystemet	74

6.4.5	Ekstern finansiering	75	7.3.2	Formidlingsindikator i finansieringssystemet	92
6.4.6	Norsk i akademia	75	7.3.3	Enklere rapportering av formidling	94
6.5	Ytringskultur	76	7.4	Institusjonenes ansvar	94
6.5.1	Reaksjon fra kollegaer – dårlig debattklima	76	7.4.1	Erklæring om akademisk ytringsfrihet	94
6.5.2	Konformitetskultur	77	7.4.2	Ledelse – institusjonelt og individuelt	95
6.5.3	Kanselleringskultur, scenenekt, utdefinering	78	7.4.3	Opplæring og kulturutvikling	101
6.5.4	Populisme, politisering og misinformasjon	80	7.4.4	Vurdering av akademiske karrierer, ansettelse og belønningssystemer	106
6.5.5	Hets og trusler	80	7.4.5	Allmennrettet formidling som del av doktorgrad	107
6.5.6	Oppsummering: Selvsensur	81	7.4.6	Norsk i akademia	108
7	Tiltak	82	7.5	Akademikernes ansvar: Råd for god formidling	110
7.1	Styring og bevisstgjøring	82	7.6	Råd til myndighetene	111
7.2	Regelverk	82	7.6.1	Nasjonalt	111
7.2.1	Innledning	82	7.6.2	Internasjonalt	112
7.2.2	Endringer i universitets- og høyskoleloven	83	7.7	Oppsummering	113
7.2.3	Vurdering av Grunnloven og andre regelverk	88	8	Økonomiske og administrative konsekvenser	116
7.3	Endringer i styringen av universiteter og høyskoler	92			
7.3.1	Formidling som element i utviklingsavtaler	92			

Kapittel 1

Sammendrag

Utvalgets mandat er å beskrive mulige trusler mot den akademiske ytringsfriheten, blant annet med utgangspunkt i internasjonale utviklingstrekk. Utvalget skal gi et grunnlag for å diskutere forutsetninger for akademias bidrag til samfunnsdebatten og foreslå tiltak for å tydeliggjøre vitenskapelig ansattes akademiske ytringsfrihet og institusjonenes ansvar for å fremme den.

Mandatet er rettet inn mot vitenskapelig ansatte ved universiteter og høyskoler. Forståelse for hva akademisk ytringsfrihet er, hvorfor den er grunnleggende for samfunnets utvikling og hvordan den kan utøves, er imidlertid viktig for flere: studenter, ansatte i andre kategorier i universitets- og høyskolesektoren og deres eiere, og for ansatte i instituttsektor og helseforetak. Utvalgets vurderinger gjelder også dem, så langt de passer.

Utvalget er bedt om å «utrede problemstillingen knyttet til akademisk ytringsfrihet». Kapittel 3 forklarer akademisk ytringsfrihet som en funksjonell delstørrelse av henholdsvis akademisk frihet og ytringsfrihet, og beskriver hvorfor denne friheten er viktig.

Akademisk ytringsfrihet er en forutsetning for utøvelse av den individuelle del av den akademiske frihet. Dette gjelder i alle de tradisjonelle akademiske arbeidsoppdrag – forskning, undervisning og formidling. Utvalget har i lys av mandatet sett den akademiske ytringsfriheten til *formidling* som det mest sentrale for denne utredningen. Akademisk ytringsfrihet og formidling henger tett sammen, som kunnskapsbasert, sannhetssøkende kommunikasjon. Formidling er viktig innad i academia, mellom fagfeller og mellom og blant ledelse, ansatte og studenter. I tillegg er den avgjørende for oppfyllelsen av akademias brede samfunnsoppdrag gjennom formidling utad – fra fag til folk, og fra folk til fag.

Utvalget anser akademisk formidling som noe mer enn formidling av det man selv har forsket på eller undervist i. Den omfatter også formidling om eget fagfelt i bred forstand, om andres funn, innsikter man har på grunn av sin akademiske tre-

ning, diskusjon av vitenskapelige praksiser og metoder, og av de institusjonelle og strukturelle forhold som danner rammene om det akademiske virket. Formidling er ikke bare enveis, den kan også være flerveis og kommuniserende. Slik interaksjon er avgjørende ikke bare for kunnskapsformidlingens gjennomslagskraft, men for at academia kan få viktig informasjon om, og korrekativer fra breddeoffentlighetene. Det styrker akademias samfunnsforståelse og kvalitet.

Den klassiske, rettslige ytringsfriheten verner muligheten til å gi uttrykk for det man vil, hvordan man vil, og til å ta til seg ytringer og informasjon fra andre. Den er begrunnet i sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse. Alle har rettslig ytringsfrihet, også akademikere. Den beskytter i utgangspunktet alle ytringer, også de dumme, sjokkerende, usaklige, følelsespregede og irrasjonelle.

Den akademiske ytringsfriheten er derimot kjennetegnet ved krav til kvalitet. Kvalitetskravene består i de normer og standarder som gjelder i fagfellesskapet. De kan legge føringer for *innholdet* i akademiske ytringer, så som vitenskapelig metode, representativitet og etikk. De kan også legge føringer for *formen* akademiske ytringer fremsettes i, så som saklighet og redelig gjengivelse av motpartens argumenter.

Kvalitetskravene tydeliggjør at den akademiske ytringsfriheten også innebærer et *akademisk ytringsansvar*. Det har to sider. Akademikere har for det første et ansvar for å forholde seg til de vitenskapelige kvalitetsnormer som gjelder på feltet deres og de saklighetsnormer som muliggjør meningsbrytning. For det andre har de et ansvar for å bidra til at andre akademikere holder seg til disse normene, for eksempel i form av fagfellevurderinger og fremsettelse av alternative hypoteser, eller ved imøtegåelse med motargumenter i debatt. Dette ansvaret er ikke rettslig, men faglig.

Kvalitetskontrollen av akademisk formidling skal foretas av fagfellesskapet gjennom vitenskapelige metoder og med saklige argumenter, ikke av staten med rettslige sanksjoner eller politiske

Erklæring om akademisk ytringsfrihet

Den akademiske ytringsfriheten er begrunnet i vårt behov for sannhets- og kunnskapssøken. Som samfunn er vi avhengig av kontinuerlig å søke ny viten og dermed også utfordre etablerte sannheter. Fri forskning og åpen diskusjon og kritikk er forutsetninger for vitenskapelige fremskritt – og for at de skal utnyttes til felles beste. Friheten går hånd i hånd med et ansvar for saklighet, etikk og faglige standarder i de akademiske fagene. Den er likevel alltid en frihet til å utfordre de samme standarder.

Også studenter har akademisk ytringsfrihet som fullverdige medlemmer av et akademisk fagfelleskap. Fullverdig er ikke det samme som fullbefaren: Studenter skal derfor ha både mulighet til og et ansvar for å motta undervisning i vitenskapelig argumentasjon og tenkemåte.

Som uavhengige forvaltere av akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet, er akademiske institusjoner avgjørende for maktspredning og mangfold i samfunnet. Den akademiske friheten gir academia en forpliktelse til å skape størst mulig handlingsrom for bruk av den akademiske ytringsfriheten. Ledere i academia må ta ansvar for å støtte, fremme og beskytte vitenskapelig ansatte og studenter i aktivt å bruke sin akademiske ytringsfrihet.

Den frie ytring er livsnerven i academia. Institusjonene må derfor ikke legge begrensninger på vitenskapelig ansatte og studenters frihet til å snakke, skrive, lytte, utfordre og lære. En ansatt eller student som ønsker å fremme problemer, teorier og synspunkter, skal ha en mulighet til å bli hørt – og til å bli konfrontert med spørsmål, motargumenter og kritikk.

Akademiske institusjoner skal fremme en ytringskultur preget av gjensidig aksept og respekt for uenighet, og slik bidra til en sivilisert diskusjon. De har en plikt til å ivareta ansatte og studenter som utsettes for ulovlige ytringer. Men det er ikke opp til institusjonene å beskytte ansatte og studenter mot lovlige ytringer mange er uenige i eller blir støtt av. Ytringsfriheten verner også pinlige, uakseptable, umoralske, ubehagelige, sjokkerende og fornærmende ytringer. Institusjonene kan regulere tid, sted og format for aktiviteter på en måte som legger til rette for ordnet diskusjon, men dette skal ikke begrense fri og åpen debatt. Det er opp til vitenskapelig ansatte og studenter, ikke til institusjonene, å heie ytringer frem eller gå i rette med dem og møte dem med argumenter. Akademisk diskusjon forutsetter at andres ytringer ikke møtes med taushet. Den forutsetter anerkjennelse av at også synspunkter man er dypt uenige i, har en plass i offentligheten.

Det er en sentral oppgave for akademiske institusjoner å utvikle evnen og viljen til å føre god debatt og å beskytte friheten til meningsutveksling dersom noen forsøker å begrense den. Akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet forutsetter en åpen debattkultur, og institusjonene bør derfor beskytte og fremme debatt om kontroversielle temaer. Både ansatte og studenter skal engasjeres i fri diskusjon om kontroversielle akademiske spørsmål og gis trening i kritisk vurdering av ulike synspunkter, inkludert ens egne.

Fagfelt, fakulteter eller institutter preget av konformitet eller begrenset meningsmangfold har en særlig oppfordring til å hente inn kontrære synspunkter og synsmåter utenfra.

Figur 1.1

føringer, eller av de akademiske institusjonene som sådan.

Av de tre begrunnelsene for den rettslige ytringsfriheten, er det særlig sannhetssøken som bærer den akademiske ytringsfriheten. Det gjør at vernet er og må være sterkt. Ikke av hensyn til den enkelte vitenskapelig ansatte, men av hensyn til vår felles interesse i å utvikle ny kvalitetssikret kunnskap og få nye innsikter. Den akademiske ytringsfriheten er også sentral for å fremme en

rekke av de idealene rettsstatlige demokratier forutsetter:

For at staten skal kunne oppfylle sin plikt til å «legge til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale», jf. GrL § 100, sjettede ledd, må noen bidra til opplysning. Det som driver et demokrati fremover, er å utfordre etablerte sannheter og hele tiden å søke ny viten. Akademiske ytringer kan bidra forståelse for viktigheten av mangfold, og hemme konformitet og ensretting. De kan fremme tillit.

Erklæring om akademisk yringsfrihet

Den akademiske yringsfriheten er grunngeven i behovet vårt for å søkje sanning og kunnskap. Som samfunn er vi avhengige av kontinuerleg å søkje ny kunnskap og dermed òg utfordre etablerte sanningar. Fri forskning og open diskusjon og kritikk er føresetnader for vitenskaplege framsteg – og for at dei skal utnyttast til felles beste. Friheten går hand i hand med eit ansvar for å vere sakleg, for etikk og for faglege standardar i dei akademiske faga. Han er likevel alltid ein frihet til å utfordre dei same standardane.

Også studentar har akademisk yringsfrihet som fullverdige medlemmer av eit akademisk fagfelleskap. Fullverdig er ikkje det same som fullrøyd: Studentar skal derfor ha både sjansen til og eit ansvar for å få undervisning i vitenskapleg argumentasjon og tenkjemåte.

Som uavhengige forvaltarar av akademisk frihet og akademisk yringsfrihet er akademiske institusjonar avgjerande for maktspreiing og mangfald i samfunnet. Den akademiske friheten gjer academia forplikta til å skape eit så stort handlingsrom som mogleg for den akademiske yringsfriheten. Leiarar i academia må ta ansvar for å støtte, fremje og beskytte vitenskapleg tilsette og studentar i aktivt å bruke den akademiske yringsfriheten sin.

Den frie yringa er livsnerven i academia. Institusjonane må derfor ikkje setje grenser for friheten vitenskapleg tilsette og studentar har til å snakke, skrive, lytte, utfordre og lære. Ein tilsett eller student som ønskjer å fremje problem, teoriar og synspunkt, skal ha sjansen til å bli høyrd – og til å bli konfrontert med spørsmål, motargument og kritikk.

Akademiske institusjonar skal fremje ein yringskultur prega av gjensidig aksept og respekt for usemje og slik bidra til ein sivilisert diskusjon. Dei har ei plikt til å vareta tilsette og studentar som blir utsette for ulovlege yringar. Men det er ikkje opp til institusjonane å beskytte tilsette og studentar mot lovlege yringar mange er ueinige i eller blir støytte av.

Yringsfriheten vernar òg pinlege, uakseptable, umoralske, ubehagelege, sjokkerande og fornærmande yringar. Institusjonane kan regulere tid, stad og format for aktivitetar på ein måte som legg til rette for ordna diskusjon, men dette skal ikkje avgrense ein fri og open debatt. Det er opp til vitenskapleg tilsette og studentar, ikkje institusjonane, å heie fram yringar eller gå i rette med dei og møte dei med argument. Akademisk diskusjon føreset at yringar andre kjem med, ikkje blir møtte med togn. Han føreset at vi anerkjenner at også synspunkt vi er djupt ueinige i, har ein plass i offentlegheita.

Det er ei sentral oppgåve for akademiske institusjonar å utvikle evna og viljen til å føre god debatt og å beskytte friheten til meningsutveksling dersom nokon prøver å setje grenser for han. Akademisk frihet og akademisk yringsfrihet føreset ein open debattkultur, og institusjonane bør derfor beskytte og fremje debatt om kontroversielle tema. Både tilsette og studentar skal engasjerast i fri diskusjon om kontroversielle akademiske spørsmål og bli gjevne trening i å vurdere ulike synspunkt kritisk, inkludert eins egne.

Fagfelt, fakultet eller institutt prega av konformitet eller eit avgrensa meningsmangfald blir særleg oppfordra til å hente inn kontrære synspunkt og synsmåtar utanfrå.

Figur 1.2

Forskning og innovasjon er avgjørende for å løse samtidens store utfordringer, så som å forstå krise, krig og konflikt, bremse klimaendringene, bevare miljøet, hindre energikrise og fremme folkehelse og livskvalitet og redusere ulikhet. God formidling av resultater fra forskning og innovasjon kan også gi konkurransefortrinn. Akademikere skal bidra aktivt i den vedvarende offentlige samtalen. Det er avgjørende for et levende demokrati, og det bidrar til å heve den akademiske kvaliteten. Resultater fra

forskning må formidles ikke bare til fagfeller, men til samfunnet i stort.

De redigerte mediene deler i stor grad det sannhetssøkende og opplysende samfunnsoppgdraget med academia. Et mer mangfoldig medielandskap med nye digitale og helt eller delvis uredigerte medier og plattformer gjør det mulig for flere aktører å sette dagsorden. Informasjonsutvekslingen har økt voldsomt, både i mengde og fart. Nettoffentlighetene endrer måten samfunnet

Ytringsvettregler

Disse ytringsvettreglene kan være et utgangspunkt for akademisk ytringsfrihet. De er ment som en huskeliste for alle som er opptatt av god ytringskultur.

1. Bruk ytrings- og informasjonsfriheten din, også utenfor fagfellesskapene.
2. Vær modig, saklig, ærlig og nøye med fakta.
3. Søk sannheten, støtt dem som formidler, og ønsk motstemmer velkommen.
4. Vær en åpen leser og lytter, en rimelig og raus kollega.
5. Tolk meningsmotstanderes argumenter på best mulig måte – for dem.
6. Ta ballen, ikke spilleren. Bruk flere argumenter, færre karakteristikker.
7. Det går an å være vennlig, selv om du er uenig.
8. Feil kan være viktige. Anerkjenn dem, hos deg selv og andre.
9. Vend i tide. Å endre syn er ingen skam, det er en akademisk dyd.
10. Presenter deg med omtanke, du er en ambassadør for akademia.

Ytringsvettsreglar

Desse ytringsvettreglane kan vere eit utgangspunkt for akademisk ytringsfridom. Dei er meinte som ei hugseliste for alle som er opptekne av god ytringskultur.

1. Bruk ytrings- og informasjonsfridommen din, også utanfor fagfellesskapa.
2. Ver modig, sakleg, ærleg og nøye med fakta.
3. Søk sanninga, støtt dei som formidlar, og ønsk motstemmer velkommen.
4. Ver ein open lesar og lyttar, ein rimeleg og raus kollega.
5. Tolk argumenta til meiningsmotstandarar på best mogleg måte – for dei.
6. Ta ballen, ikkje spelaren. Bruk fleire argument, færre karakteristikkar.
7. Det går an å vere vennleg, sjølv om du er ueinig.
8. Feil kan vere viktige. Anerkjenn dei, hos deg sjølv og andre.
9. Vend i tide. Å endre syn er inga skam, det er ei akademisk dygd.
10. Presenter deg med omtanke, du er ein ambassadør for akademia.

Figur 1.3

danner seg kunnskap om verden. Fraværet av redaksjonelle og andre «portvoktere» kan være befriende og muliggjøre utveksling av mer kontroversielle funn og ideer. Men med dem forsvinner ofte også kvalitetssikring, etiske overveielser og forsøk på balanse i formidlingen. De mulighetene nettet skaper for akademisk informasjonsutveksling, gir også nye utfordringer: Nettoffentlighetene genererer store mengder feilinformasjon både til akademikere og til «folk flest», som det er krevende å oppdage, og rette opp i.

Å beskytte og fremme akademisk ytringsfrihet er en betydelig utfordring globalt. FNs generalsekretær sa i sin rapport til FNs generalforsamling i 2021 at «the war on science must end» og at verden må forsvare en felles, empirisk fundert tilnærming til fakta, forskning og kunnskap. For 2022 er

feilinformasjon på nett og integritet i offentlig informasjon høyt på FNs dagsorden. I mange land står myndighetene på ulikt vis i veien for åpent og fritt nasjonalt og internasjonalt forskningssamarbeid og formidling. Dette skjer også i våre nærområder. I samarbeidet med enkelte land er det nødvendig å ha særskilte kjøreregler for å utvise akt-somhet. Kapittel 4 beskriver noen av de internasjonale utviklingstrekkene mandatet etterspør, som virker inn på den akademiske ytringsfriheten, og hvordan organisasjoner og enkeltland jobber med dem.

Det akademiske virke er regulert, finansiert og styrt via ulike mekanismer. Ytringsfriheten, som også verner akademiske ytringer, er rettslig beskyttet i Grunnloven og menneskerettskonvensjoner. Elementer av friheten og det ansvar som

følger med den, finnes bl.a. i universitets- og høyskoleloven, arbeidsmiljøloven, likestillings- og diskrimineringsloven og straffeloven. Gjeldende regler og styringsverktøy omtales i kapittel 5.

Utvalget har fått en rekke innspill om dilemmaer og utfordringer knyttet til den akademiske yringsfriheten. De er omtalt i kapittel 6. Sammen med mandatet, er de utgangspunktet for utvalgets arbeid. På et overordnet plan kan de ses som utfordringer *ovenfra* – fra de myndigheter og oppdragsgivere som finansierer og styrer, *nedenfra* – fra de breddeoffentligheter *akademia* på ulike måter virker i, *innenfra* – internt i *akademia*, fra og mellom ledelse, kollegaer og studenter, og *utenfra* – som påvirkning fra og samspill med det nasjonale, internasjonale og geopolitiske landskap *akademia* er en del av.

Utfordringene er mangeartede: Politiske og strukturelle prioriteringer, finansiering, regler og retningslinjer som rammeverk for akademisk yringsfrihet, sikkerhetsvurderinger, spenninger innad i *akademia*, lite kollegialt debattklima, konformitetskultur, kanselleringskultur, uenigheter om kvalitetskontroll og utfordringer ved formidling og kommunikasjon utad, som populisme politisering og medieutfordringer. Et hardt debattklima kan være særlig krevende, ikke minst for dem som jobber med kontroversielle vitenskapelige tema.

Utvalget tar ikke stilling til hvor omfattende eller representative de ulike utfordringene er. Målet med å synliggjøre dem er å gi en viss oversikt over «trusselbildet» den akademiske yringsfrihet står overfor. Dette bildet handler i Norge i liten grad om klassisk sensur: at noen i maktposisjoner nekter andre å ytre eller la seg informere om det de vil. De peker sjelden på problemer med yringsfrihet rettslig sett, men ofte på problemer i yringsrommet. De har på ulike måter en nedkjølende effekt på hva akademikere tør eller ønsker å formidle eller kommunisere om. Slik bidrar de til den mest effektive formen for sensur: Selvsensur.

Mange av utfordringene lar seg ikke avverge ved konkrete tiltak. Noen kan imidlertid avhjelpest noe. Beskrivelsene i kapittel 6 danner grunnlag for de tiltakene utvalget foreslår i kapittel 7. Disse tiltakene er ikke et slutt punkt, men et startpunkt for videre og vedvarende utvikling av den akademiske yringsfriheten i hele sektoren.

Tiltakene spenner fra forslag om endring i universitets- og høyskoleloven, og i dagens styringsvirkemidler og opplæringskrav, til konkrete råd til *akademia*s ulike aktører. Det er vårt klare inntrykk at «harde» virkemidler som lov og finansieringsstruktur er nødvendige, men langt fra tilstrek-

kelige for å sikre god akademisk yringsfrihet. Mange av innspillene utvalget har fått, tyder på at kultur, god ledelse, åpenhet og kontinuerlige bevisstgjørende samtaler og opplæring er avgjørende for å utvikle en bedre yringskultur i *akademia*.

Slik kultur kan ikke vedtas ovenfra, den må bygges, ikke minst nedenfra, hver dag. For å stimulere til slik kulturbygging har utvalget laget et utkast til en erklæring om akademisk yringsfrihet. Tanken er at den kan være et utgangspunkt for diskusjon og bevisstgjøring om akademisk yringsfrihet ved institusjonene. Teksten er et tilbud og et forslag, ikke en fordring eller et pålegg. Den kan med fordel kritiseres, endres og tilpasses lokalt. Se figur 1.1 og 1.2.

Erklæringen er ment for institusjonene, for diskusjon og eventuell forankring der.

Det er imidlertid den enkelte ansatte og student som må forvalte friheten og ansvaret som er nødvendig for å åpne det felles rommet som trengs for at sannhetssøkende meningsbrytning og ideutveksling skal kunne skje. For å stimulere til bedre yringskultur har utvalget laget noen «yringsvettregler». De er ment som en huskeliste for alle som er opptatt av god yringskultur. Se figur 1.3.

Vi må skape den akademiske yringsfriheten vi ønsker oss, for oss selv, for våre kollegaer og for samfunnet. Hver dag.

Forventningene om *akademia*s opplysningsrolle og bidrag til offentlig sannhetssøken ligger i Grunnloven § 100, sjette ledd. De fremgår eksplisitt i universitets- og høyskoleloven § 1-1 bokstav c og § 1-3 bokstav c. Utvalget forventer at universiteter og høyskoler i sine strategier tydelig synliggjør at akademisk yringsfrihet, allmennrettet faglig formidling og aktiv deltakelse i det åpne ordskiftet, er en selvsagt del av universitetsoppdraget. Dette gjelder også andre forskningsinstitusjoner som driver akademisk virksomhet. Institusjonene kan stimulere dette på ulike måter, f.eks. ved å etablere belønningssystemer for formidlingsvirksomhet og vektlegge formidling sterkere ved ansettelser og opprykk. Institusjonene bør integrere formidling i sin obligatoriske ph.d-opplæring og stille krav til allmennrettet formidling som del av en doktorgrad.

God akademisk yringsfrihet forutsetter klok ledelse. Slik ledelse starter i harmoniske tider, og god samarbeids- og yringskultur er viktigste virkemiddel. Slik kulturutvikling kan ikke skapes av ledelsen alene, men ledelsen kan legge viktige premisser for den. Det krever tid, energi, kompetanse og stadig vedlikehold. Utvalget ser flere måter klok ledelse ved institusjonene kan bidra til

bedre ytringskultur. Ledere må ha en grunnleggende forståelse for ytringsfrihet. De bør løfte frem og stimulere til formidlingsvirksomhet, de må trenes til å forholde seg til faglig uenighet og kritikk, de må ha gode rutiner for å forberede både seg selv og sine vitenskapelige og administrative medarbeidere på mediestormer, og de må sikre og tydeliggjøre at «upopulære» utsagn ikke møtes med sanksjoner.

For å bygge en klok ledelseskultur bør institusjonene ha systematisk lederutvikling og -opplæring som fortløpende aktivitet. Lederutviklingsprogrammene bør inneholde opplæringsdel med de nødvendige kunnskapselementene, som innføring i lov- og regelverk, arbeidslivets ordninger, HMS mm, og et relasjonelt kulturelement. De bør ha et eget element om ytringsfrihet generelt, og akademisk ytringsfrihet spesielt, der forståelse av begrunnelsene bak disse frihetene er sentralt. Utvalget anbefaler at det etableres grupper for ledere på samme nivå, der de over tid kan etablere tillit, hjelpe hverandre, forebygge konflikter og bistå hverandre for å finne gode løsninger der spenninger omkring den akademiske ytringsfriheten oppstår. Det må drøftes hvordan ledelse kan stimulere akademisk ytringsfrihet. Fortløpende eller gjentatt dilemmatrening med eksempler er gode verktøy, de kan gjerne hentes fra egen erfaring.

Det er ikke bare ledere som må få opplæring i akademisk ytringsfrihet, det må også ansatte og studenter. Utvalget foreslår å lovfeste institusjonenes ansvar for å sikre ansatte og studenter slik opplæring.

Medielandskapet er i stadig utvikling. Utvalget anbefaler at ansatte og studenter får tilbud om medietrening – både i redigerte kanaler og ulike nettmedier. Opplæringen må sikre forståelse av hvordan og hvorfor redigerte medier og nettplattformer virker som de gjør, sjangerforståelse – som forskjellen på kronikker og intervjuer, og opplæring i hvordan man individuelt og kollegialt kan forberede seg på, og håndtere ulike mediestormer.

Kultur må bygges nedenfra, men utvalget mener at det ut fra et samfunnsperspektiv er viktig å løfte frem formidlingsoppdraget og den akademiske ytringsfriheten gjennom demokratisk forankring i lov. Lovverket som sikrer den akademiske ytringsfriheten må være så presist som mulig og må tydeliggjøre både det institusjonelle og individuelle ansvaret for å verne og fremme denne friheten.

Utvalget foreslår derfor noen endringer i universitets- og høyskoleloven § 1-5. Forslagene har fire hovedmål:

- tydeliggjøre det institusjonelle ansvaret for ansatte og studenters akademiske frihet
- presisere at det institusjonelle ansvaret innebærer å sørge for opplæring i og forutsetninger for at ansatte og studenter kan utøve akademisk frihet, herunder akademisk ytringsfrihet
- tydeliggjøre at den akademiske friheten fra eksterne instruksjoner og styring også gjelder formidlingsdelen av de akademiske oppgaver
- løfte frem den individuelle retten til, og ansvar for å drive akademisk formidling.

Forslagene til endringer i universitets- og høyskoleloven er drøftet og begrunnet i kapittel 7.2.2, se boks 1.3. Enkelte innspill har tatt til orde for at også andre lover bør endres. Utvalget begrunner hvorfor det ikke foreslår ytterligere lovendringer i kapittel 7.2.3.

Utvalget er kjent med at det i løpet av 2022 skal utarbeides nye utviklingsavtaler for alle de 21 statlige universitetene og høyskolene. I kapittel 7.3.1 foreslås det at utviklingsavtalene skal inneholde mål knyttet til formidling. Slike mål kan være kvalitative eller kvantitative og variere mellom institusjonene. Ettersom de private høyskolene og Politihøgskolen og Forsvarets høgskole ikke har utviklingsavtaler, anbefaler utvalget at oppmerksomhet om formidlingsaktivitet i større grad vektlegges i tilskudds- og tildelingsbrev til disse institusjonene.

I finansieringssystemet for universiteter og høyskoler finnes i dag ingen belønning for formidlingsvirksomhet. Sett i lys av at de øvrige akademiske arbeidsoppdrag er elementer i finansieringssystemet, mener utvalget at betydningen av formidling blir underkommunisert. Når forskning og undervisning telles, måles og belønnes, må det også gjelde formidling. Utvalget foreslår derfor en formidlingsindikator i finansieringssystemet. Hvis det gjøres endringer i den generelle finansieringen, med bortfall av for eksempel forskningsindikatorer, må spørsmålet om formidlingsindikator vurderes i lys av dette.

Dagens rapporteringssystem for formidlingsvirksomhet er svært komplisert. Også dette bidrar trolig til mangelfull registrering. Utvalget foreslår at rapporteringssystemet for formidlingsvirksomhet forenkles kraftig, og konsentreres om de viktigste variantene av akademisk formidling. Dette forslaget er uavhengig av om det innføres en formidlingsindikator i finansieringssystemet.

Etter Grunnloven § 100, sjettede ledd har staten plikt til å legge til rette for en opplyst samfunnsamtale. Det er viktig oppgave for samfunnet og for academia å formidle grunnleggende kunnskap

til befolkningen, og skape forståelse for at slik kunnskap også er resultat av forskning over lang tid og investeringer i kunnskapssamfunnet. Kunnskapsformidlingen må hovedsakelig skje på det språket som er fellesspråk i Norge. Universiteter og høyskoler har derfor en viktig rolle for å sikre et velfungerende norsk fagspråk, og å tilby opplæring og oppfølging til dem som ikke har norsk som førstespråk. Tiltak for å sikre norsk fagspråk i academia finnes i kapittel 7.4.6.

Norsk academia må manøvrere i et internasjonalt landskap som i noen tilfeller kan være utfordrende. Utvalget gir i kapittel 7.5 råd om hvordan myndighetene kan understøtte Norges arbeid med akademisk yringsfrihet internasjonalt. Her foreslår vi blant annet støtte til Students at Risk og Scholars at Risk-ordningene, støtte til FN og EUs arbeid med akademisk yringsfrihet, sterkere forventning om akademisk yringsfrihet til landene som mottar midler gjennom til EØS-finansierings-

ordningene og å ta opp akademisk yringsfrihet i Nordisk ministerråds arbeid. Utvalget anbefaler at Utenriksdepartementet samarbeider med sektoren ved håndtering av eksportkontrollregelverket i forbindelse med kunnskapssamarbeid, og at beslutninger om dette løftes til regjeringsnivå.

Denne utredningen er ingen avslutning av et arbeid for en bedre akademisk yringsfrihet. Forhåpentligvis kan den bidra til å styrke og løfte det arbeid som allerede gjøres. Ivaretagelsen av den akademiske yringsfriheten må være vedvarende, og forutsetter innsats fra alle aktører i og rundt academia. Gitt den akademiske frihet, er det i bunn og grunn bare akademikerne selv som kan løse de utfordringer den akademiske yringsfriheten møter. Yringsklimaet blir ikke bedre enn det den enkelte bidrar til å gjøre det. God akademisk yringskultur må – som kunnskap – bygges nedentil, hver dag.

Boks 1.1 Forslag til endringer i universitets- og høyskoleloven § 1-5

(forslag til endringer i kursiv)

§ 1-5 Akademisk frihet og ansvar

(1) Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet, og de som utøver denne. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.

(2) Universiteter og høyskoler har ellers rett til å utforme sitt eget faglige og verdimessige grunnlag innenfor de rammer som er fastsatt i eller i medhold av lov.

(3) *Universiteter og høyskoler skal sikre at ansatte og studenter får tilstrekkelig opplæring i og forutsetninger for utøvelse av akademisk frihet, herunder akademisk yringsfrihet.*

(4) Universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om

- læreinholdet i undervisningen
- innholdet i forskningen eller i det kunstneriske og faglige utviklingsarbeidet
- innholdet i formidlingen
- individuelle ansettelser eller utnevnelser.

(5) Den som gir undervisning ved institusjon under denne lov har et selvstendig faglig ansvar

for innhold og opplegg av denne innenfor de rammer som institusjonen fastsetter eller som følger av lov eller i medhold av lov.

(6) Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale.

(7) Den som er omfattet av femte eller sjette ledd, har rett til og faglig ansvar for å drive formidling.

(8) Universiteter og høyskoler skal sørge for åpenhet om resultater fra forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid. Den som er ansatt i stilling som nevnt i femte ledd har rett til å offentliggjøre sine resultater og skal sørge for at slik offentliggjøring skjer. Det relevante forskningsgrunnlaget skal stilles til rådighet i overensstemmelse med god skikk på vedkommende fagområde. Styret kan samtykke til utsatt offentliggjøring når legitime hensyn tilsier det. Det kan ikke avtales eller fastsettes varige begrensninger i retten til å offentliggjøre resultater utover det som følger av lov eller i medhold av lov.

Kapittel 2

Mandat, sammensetning, arbeidsform

2.1 Mandat og oppnevning

Kunnskapsdepartementet oppnevningbrev til ekspertgruppa 20. juli 2021:

Oppnevning av medlemmer til ekspertgruppe – akademisk yringsfrihet

Kunnskapsdepartementet har i dag oppnevnt en ekspertgruppe som skal utrede problemstillinger knyttet til akademisk yringsfrihet. Takk for at du stiller deg til disposisjon for dette arbeidet.

Ekspertgruppens forslag vil ligge til grunn for departementets arbeid med ny langtidsplan for forskning og høyere utdanning (2023–2032), som skal legges frem for Stortinget høsten 2022. Ekspertgruppens forslag vil også ligge til grunn i arbeidet med forslag til ny lov om universiteter og høyskoler, som departementet tar sikte på å fremme våren 2023.

Ekspertgruppen har følgende sammensetning:

- Anine Kierulf (leder), førsteamanuensis UiO/spesialrådgiver Norges institusjon for menneskerettigheter
- Gunnar Bovim, rådgiver, NTNU
- Saira Basit, visedekan, Forsvarets høyskole
- Sofie Høgestøl, førsteamanuensis, UiO
- Magnus Dybdahl, fag- og forskningspolitisk ansvarlig, Norsk studentorganisasjon
- Vidar Helgesen, administrerende direktør Nobelstiftelsen, Stockholm

Bakgrunn

Den akademiske friheten innebærer blant annet at den enkelte ansatte selv skal kunne velge emne og metode for sin forskning, og ha et selvstendig faglig ansvar for opplegg og innhold for sin undervisning. Institusjonens akademiske frihet skal legge til rette for slike valg. I samfunnet er det flere utviklingstrekk som gir grunn til bekymring. Det er tendenser til pola-

risering i samfunnsdebatten. Akademisk frihet, uavhengighet, og kvalitetssikring blir stadig viktigere for å beholde høy tillit til forskningsbasert kunnskap i samfunnet. Faglig frihet for den enkelte forsker er et grunnleggende premiss for forskningens uavhengighet og legitimitet. Det er et problem dersom ansatte påvirkes av trusler, hets osv. slik at de ikke ønsker eller tør å forske på eller undervise i enkelte problemstillinger eller temaer. Det kan i verste fall også påvirke valg av metode eller læreinnhold og påvirke den frie forskningen. Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet, jf. universitets- og høyskoleloven § 1-5 første ledd. Gjennom dette har institusjonene et lovpålagt ansvar å stå bak og støtte ansatte dersom disse opplever trusler, sjikane, hets osv. Universitetene og høyskolene har også et ansvar for sine ansatte i egenskap av å være arbeidsgivere, jf. arbeidsmiljøloven.

I prp. 111 L (2020–2021) punkt 2.2.1 sluttet departementet seg til universitets- og høyskolelovutvalget forslag om å videreføre innholdet i dagens § 1-5 om faglig frihet og ansvar (se NOU 2020:3 kapittel 15). Departementet viste samtidig til at det er behov for å oppgradere politikken og systemene for å møte en ny tid, med nye medier, nye teknologier og nye utfordringer. Departementet varslet derfor at departementet blant annet i sammenheng med arbeidet med en ny langtidsplan for forskning og høyere utdanning (2023–2032), vil sette ned en ekspertgruppe som skal få i oppgave å utrede bestemte aspekter ved faglig frihet og ansvar.

Mandat

Ekspertgruppen skal vurdere om og i så fall hvordan universitets- og høyskoleloven bør endres for å tydeliggjøre de ansattes akademiske yringsfrihet, og institusjonenes ansvar for og muligheter til å verne og støtte denne. Ekspertgruppen bør også vurdere om det er

nødvendig med ytterligere regulering av forholdet mellom ytringsfrihet, akademisk frihet og ansattes og arbeidsgiveres ansvar, for eksempel etter arbeidsmiljøloven.

Ekspertgruppen skal i tillegg beskrive mulige trusler mot akademisk frihet, blant annet med utgangspunkt i internasjonale utviklingstrekk. Ekspertgruppen skal gi et grunnlag for å diskutere forutsetninger for utøvelse av akademisk frihet i academia og akademias bidrag til samfunnsdebatten. Ekspertgruppen bør derfor ha en åpen arbeidsform, innhente synspunkter og invitere til debatt. Ekspertgruppen bør også trekke veksler på en sammenstilling av eksisterende kunnskapsgrunnlag, som Kunnskapsdepartementet vil innhente som del av arbeidet med langtidsplanen for forskning og høyere utdanning. Ekspertgruppens forslag skal foreligge innen 1. mars 2022.

2.2 Arbeidsform og innspill

2.2.1 Arbeidet i utvalget

Utvalget hadde sitt første møte 3. september 2021, og har hatt i alt ni møter. De fleste møtene er avholdt fysisk i Oslo, men noen er bl.a. pga. koronapandemien avholdt digitalt. Det siste møtet ble avholdt digitalt 7. mars 2022.

Utvalgets arbeidsform har vært tilpasset den korte fristen som utvalget ble gitt. Fristen er begrunnet med at utvalgets utredning skal danne grunnlag for særlig to prosesser i Kunnskapsdepartementet: Ny universitets- og høyskolelov som planlegges fremmet i 2023, og ny langtidsplan for høyere utdanning og forskning som legges frem sammen med statsbudsjettet høsten 2022.

Utvalgets leder og medlemmer har deltatt i en rekke ulike debatter eller samtaler med aktører etter invitasjon, blant annet på Stockmannsdagene i Trondheim 30. september 2021 og Universitets- og høyskolerådets konferanse 7. desember 2021.

Utvalget v/leder og sekretariat har hatt møter med Ytringsfrihetskommisjonen (leder og sekretariat) og med flere ressurspersoner i Kunnskapsdepartementet og underliggende virksomheter.

2.2.2 Innspill

I oppnevningensbrevet er utvalget bedt om å ha en åpen arbeidsform, innhente synspunkter og invitere til debatt. Grunnet den korte tidsfristen har vi ikke selv kunnet avholde større arrangementer,

men har innhentet innspill både målrettet fra organisasjoner og institusjoner, fra enkeltpersoner og fra kontakter i utlandet. I fravær av åpne møter har utvalget invitert til innspill fra alle interesserte.

Innspill etter åpen invitasjon

Utvalget inviterte til åpent å komme med innspill på nettsidene til regjeringen.no. Invitasjonen ble gjentatt i et innlegg av gruppens leder i fagavisen Khrono.¹ Utvalget mottok rundt 50 innspill frem til februar 2022. Utvalget er ikke et granskningsutvalg, og har ikke gått inn i konkrete vurderinger av de enkelte innspillene. Vi har likevel brukt informasjonen fra flere av dem som grunnlag for våre vurderinger.

Skriftlige innspill fra inviterte

Utvalget har bedt ulike organisasjoner om innspill til arbeidet: Forskerforbundet (FF), Akademiet for yngre forskere (AYF), De nasjonale forskningsetiske komiteene og Språkrådet.

Videre er et utvalg av universiteter og høyskoler bedt om innspill: Universitetet i Oslo, Universitetet i Bergen, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, OsloMet – storbyuniversitetet, Universitetet i Stavanger, Høgskolen Kristiania og Politi- og høgskolen. Også forskningsinstituttene Cicero og Sintef ble bedt om innspill

I tillegg ble Arkitektur- og designhøgskolen, Norges musikkhøgskole, Kunsthøgskolen i Oslo, Universitetet i Bergen, Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet og Høgskolen i Innlandet (Filmskolen) bedt om særskilt å vurdere akademisk ytringsfrihet på kunstfeltet.

Utvalget har også innhentet informasjon om akademisk ytringsfrihet i en rekke land fra utdannings- og forskningsrådene ved de norske ambasadene i Brussel, Paris, Washington og New Delhi. I tillegg til å stille spørsmål om regulering av akademisk ytringsfrihet og institusjoners ansvar for å støtte og beskytte den, stilte utvalget også spørsmål om pågående debatter, mulige trusler og utfordringer mot akademisk frihet, hva forutsetningene for å utøve akademisk frihet er, hvordan academia kan bidra til offentlig debatt, og forholdet mellom ytringsfrihet, akademisk ytringsfrihet og akademisk frihet.

¹ Innlegg i Khrono.no 5. oktober 2021 <https://khrono.no/kierulf-vil-du-hjelpe-oss/617576>

Inviterte innledere

Utvalget har invitert personer fra inn- og utland til å innlede i møter. Dette er (bostedsland i parentes for de som ikke er bosatt i Norge):

- Professor Tor Grande, prorektor, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Professor Elisabeth Staksrud, Universitetet i Oslo, daværende leder av Den nasjonale forskningsetiske komiteen for samfunnsvitenskap og humaniora
- Professor Guro Lind, Oslo universitetssykehus, leder av Forskerforbundet
- Professor Kenneth Ruud, tidligere prorektor Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet, nå adm. direktør i Forsvarets forskningsinstitutt
- Professor emeritus Jan Fridtjof Bernt, Universitetet i Bergen
- Advokat Vidar Strømme, fagdirektør ved Norges institusjon for menneskerettigheter
- Professor Morten Holmboe, Politihøgskolen
- Professor emeritus Heine Andersen, Københavns universitet (Danmark)
- Professor Keith E. Whittington, Princeton University (USA)
- Professor emeritus Hank Reichman, California State University (USA)
- Professor emerita Joan W. Scott, Institute for Advanced Study (USA)
- Dr. Pam Fredman, tidligere rektor ved Göteborgs universitet, nå president i International Association of Universities (Sverige)
- Førsteamanuensis Bente Kalsnes, Høgskolen Kristiania
- Norunn Sæther Myklebust, adm. direktør i Norsk institutt for naturforskning (NINA)
- Forsker Mari Skuggedal Myksvoll, Havforskningsinstituttet og medlem i Akademiet for yngre forskere
- Elisabeth Björk, visepresident i AstraZeneca AB (Sverige)
- Forsker 1 Kjersti Thorbjørnsrud, Institutt for samfunnsforskning
- Tove Lie, redaktør i Khrono
- Eva Grinde, kommentator i Dagens Næringsliv
- Generalmajor Henning-A. Frantzen, daværende rektor ved Forsvarets høgskole
- Hector Ulloa, president for Studentenes og akademikernes internasjonale hjelpefond
- Matteo Vespa, styremedlem i European Students' Union og representant i Bolognaprosessens arbeidsgruppe for Fundamental Values og i Scholars at Risk European Coordinating Committee (Italia)

- Professor Ole Petter Ottersen, rektor ved Karolinska Institutet (Sverige)
- Politiets sikkerhetstjeneste
- Oberstløytnant og professor Tormod Heier, Forsvarets høgskole
- Forsker II Ingvild Reymert, Institutt for samfunnsforskning og Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
- Irene Sandli, personaldirektør ved Universitetet i Oslo

2.2.3 Kunnskapsgrunnlag

Rapporter fra OsloMet

Senter for profesjonsstudier ved OsloMet – storbyuniversitetet fikk i september 2021, et analyseoppdrag om akademisk frihet og tillit til forskningsbasert kunnskap i Norge fra Kunnskapsdepartementet. Oppdraget var todelt: Å gi en kunnskapsbasert analyse av vilkårene for og mulige trusler mot akademisk ytringsfrihet, og av de viktigste forutsetningene for å sikre høy tillit til forskningsbasert kunnskap i Norge, og av de faktorer og utviklingstrekk som kan svekke tilliten til denne kunnskapen.

Delrapport en, *Et yringsklima under press? Akademisk frihet og ytringsfrihet i en brytningstid*,² ble publisert i desember 2021 som del av kunnskapsgrunnlaget for utvalget.

Delrapporten drøfter problemstillinger knyttet til akademisk frihet i Norge i en bredere internasjonal kontekst, og særlig sammenliknet med våre nordiske naboland. Den drøfter blant annet mulige trusler mot akademisk frihet i Norge opp mot endringer i styringsstrukturen for universitets- og høyskoler, det tradisjonsrike forholdet mellom academia og befolkningen og internasjonal utvikling av nye kommunikasjonsplattformer. Rapporten peker på områder der den akademiske friheten er eller kan komme under press.

Delrapporten ser på den akademiske frihetens infrastruktur og hvordan tre sentrale dimensjoner som handlingsrom (ytre begrensninger), integritet og evne (indre begrensninger) vedrører forholdet mellom den enkelte forsker, institusjonene og samfunnet. Vi vil her referere noen av funnene i rapporten.

Forskere utgjør en viktig kildegruppe for norske medier og driver også populærvitenskapelige formidling gjennom egne kanaler. Generelt synes

² Rapporten *Et yringsklima under press?*, publisert på Regjeringen.no 21.12.21. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/et-ytringsklima-under-press/id2893147/>

det som om forskere er blitt flinkere formidlere de senere årene. Norske forskeres handlingsrom til å ytre seg synes i forholdsvis liten grad å bli direkte begrenset av et aggressivt og polariserende offentlig ytringsklima.

Mye tyder likevel på at frykten for medienes tabloidisering og et belastende debattklima, spesielt i sosiale medier, i realiteten begrenser forskernes formidling. Forskere er mindre villige til å formidle kontroversielle funn i mediene enn i vitenskapelige publikasjoner. Flere forskere innenfor klima, kjønnsstudier og innvandring, integrering og flerkultur rapporterer at de unngår å ytre seg offentlig om betente temaer for å unngå ubehagelige reaksjoner. Omfanget av subtile former for selvsensur, tilbaketreking og avkjølingseffekter er vanskelig å måle. Det samme gjelder hvorvidt forskere tilpasser sine ytringer til opinionsklimaet i sitt eget akademiske miljø, siden slik tilpasning kan være ubevisst og resultat av internaliserte normer snarere enn ytre konformitetspress. Rapporten peker på at tydeligere lederstøtte og et sterkere kollegialt fellesskap ville bidratt til å gjøre flere forskere trygge i sitt formidlingsansvar.

Forutsetningene for å unngå en ukontrollert polarisering mellom populistiske krefter og «akademiske eliter» kan være gunstigere i Norge enn i USA og mange land i EU-området. Norge har relativt svake og gjennomgående godt samfunnsmessig integrerte akademiske elitemiljøer. Motkulturer, nye politiske bevegelser og tradisjonelt underprivilegerte sosiale klasser har hatt innpass i academia og fått frem sine egne «organiske intellektuelle» – en akademisk rollemodell som har stått påfallende sterkt i Norge. På den annen side har Norge en ganske konsensuspreget politisk kultur, som i kombinasjon med små miljøer, tette nettverk mellom ulike institusjonelle sfærer og en sterk konsentrasjon av eliter i hovedstaden kan nære mer eller mindre velbegrunnede mistanker om at forskere, byråkrater og andre «toppfolk» finner sammen i et ideologisk fellesskap som bidrar til å ensrette forskningen.

Å tegne et pålitelig, forskningsbasert bilde av identitetspolitikken og kanselleringskulturens utbredelse i akademiske institusjoner er vanskelig. Temaet har i beskjeden grad vært forsket på. Kritikken som har vært rettet mot dette i Norge, har kommet fra det akademiske miljøet selv. Det kan se ut som norske universiteter og høyskoler gjennomgående har vist relativt sterk motstandsdyktighet mot identitetspolitikken polariserende dynamikk innad ved institusjonene.

Rapporten peker på at det samlede styringstrykket på forskning og høyere utdanning fra offentlige myndigheter, forskningsråd, institusjonsledelse og andre aktører i forskningens omverden som kontrollerer strategiske ressurser kan skape et betydelig konformitetspress. Vitenskapelig ansattes opplevde ytringsfrihet kan krympe når de opplever at de må tenke nøye gjennom hvordan deres uttalelser vil kunne påvirke samarbeidsrelasjoner og tilgang på strategiske forskningsressurser. Samtidig er det en trend at utdannings- og forskningsinstitusjoner definerer seg ved hjelp av halvt politiske slagord og «kjerneverdier». Dette kan begrense forskeres handlingsrom til å problematisere eller utfordre slike verdier. Slik konformitet kan være uttrykk for bevisst opportunisme eller for mer ubevisste prosesser. I begge tilfeller kan resultatet bli en politisering som svekker publikums tillit til forskningen.

Rapporten drøfter videre om slike konformitetsskapende mekanismer kan svekke forskeres evne til å gjøre bruk av sin ytringsfrihet. I konklusjonen reises bl.a. følgende spørsmål: (1) Har de pågående endringene både innenfor de akademiske institusjonene, i deres omverden og i interaksjonsmønstrene mellom forskningen og samfunnet bidratt til å svekke en akademisk «selvstendighetskultur» til fordel for en ekspanderende «konformitetskultur»? (2) Blir unge mennesker i økende grad sosialisert inn i en konformitetskultur før de blir studenter og eventuelt tar fatt på en forskerkarriere? (3) Kan summen av en rekke endringer i forskning, forskerutdanning, rekruttering, publiseringsmønster, organisasjonsformer, forskningsfinansiering legge grunnen for en sosialisering (og seleksjon) av unge forskere der karriereorientering, strategisk tilpasning og konformitet i økende grad blir oppøvd og belønnet, mens selvstendighet og kompromissløs intellektuell ærlighet står i fallende kurs? Rapporten slår fast at den ikke har et klart kunnskapsgrunnlag for å svare bekrefte, men fremholder at spørsmålene fortjener oppmerksomhet både i form av forskning og debatt.

Delrapport to, *Integrasjon og integritet: Tillit til forskning i et kunnskapssamfunn*,³ ble publisert i mars 2022, og har derfor ikke vært en del av kunnskapsgrunnlaget.

³ Rapporten *Integrasjon og integritet – Tillit til forskning i et kunnskapssamfunn*, publisert på regjeringen.no 8.3.22. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/ny-rapport-om-tillit-til-forskningsbasert-kunnskap/id2903463/>

Institutt for samfunnsforskning Fritt ords monitorprosjekt om status for ytringsfriheten i Norge

Institutt for samfunnsforskning (ISF) ga i 2021 ut et Fritt ord-støttet arbeid *Forskere og offentligheten – om ytringsfrihet i academia*.⁴ Rapporten ser på hvordan forskere, sammenliknet med befolkningen, vurderer forskeres rett til å ytre seg offentlig, hvordan de oppfatter opinionsklimaet og ytringsrommet generelt, deres konkrete erfaring med offentlig deltakelse og formidling av forskningsresultater i mediene, og erfaring med ubehagelige kommentarer eller trusler i etterkant av mediedeltakelse. ISF så særlig på erfaringer og formidlingspraksis blant forskere innen klimaforskning, kjønns- og likestillingsforskning og forskning knyttet til innvandring og integrering.

ISF oppsummerer hovedfunnene slik:

Både forskere og befolkningen for øvrig mener at forskere bør kunne uttale seg fritt om faglige spørsmål. Befolkningen er mer kritiske til at forskere skal uttale seg om politiske spørsmål. Nesten halvparten av forskerne mener deltakelse i offentlig debatt kan fremme kvaliteten på forskningen deres, samtidig uttrykker mange forsiktighet. De fleste forskerne i undersøkelsen har publisert funnene sine i vitenskapelige fora det siste året, og nesten halvparten har formidlet forskningsfunn til offentligheten via nyhetsmedier og sosiale medier. Forskere er generelt mindre tilbøyelige til å formidle kontroversielle funn i mediene enn i egne vitenskapelige fora. De er minst villige til å formidle funn som kan oppleves som krenkende i nyhetsmedier og sosiale medier. Kompleksitet og «tabloidisering» er de viktigste grunnene til at forskere lar være å formidle forskningen sin til offentligheten. Kontroversielle resultater og frykt for ubehagelige reaksjoner er særlig utslagsgivende for noen fagområder og forskningsfelt. Forskere på innvandrings-, kjønns- og klimafeltet begrenser seg oftere enn andre forskere. Innvandrings-, kjønns- og klimaforskere opplever oftere ubehagelige kommentarer og trusler enn andre forskere. Andre forskere og kolleger står oftest bak ubehagelige kommentarer. Konsekvensene av ubehagelige kommentarer kan være økt engasjement, men også sinne, utrygghet og tilbaketrekning.

ISF-rapporten *Ytringsfrihet i academia*⁵ av Vidar Strømme er også en del av Fritt ords moni-

torprosjekt (ISF-rapport 2020:14). Rapporten bidrar til en klargjøring av de juridiske sidene av den akademiske ytringsfriheten. Den peker også på utviklingstrekk, usikkerheter og mulige svakheter ved noen av de reglene som praktiseres. Ytringsfriheten skal bidra til sannhetssøken, til individets frihet og demokrati, og er under kontinuerlig press. Strømme viser at ytringsfriheten står sterkt innen academia prinsipielt og juridisk.

Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap

Boken *Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap*⁶ av Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.) omhandler ytringsfrihet i academia. Forfatterne ser på ytringsfrihet og informasjonsfrihet i sammenheng og ser på academia som et spesifikt felt for kunnskapsproduksjon og på forskernes opplevelse av betingelsene for sannhetssøken, kunnskapsformidling og perspektivmangfold. Tilgang til relevant kunnskap, bredde i kunnskapstyper og motekspertise henger sammen med forskernes ytringsfrihet. Hvor romslig og mangfoldig dette ytringsrommet og -friheten i academia oppleves fra innsiden, er avhengig av en rekke andre normer og mekanismer enn de juridiske. Forfatterne ser på hvorvidt de institusjonelle rammene for kunnskapsproduksjon og -formidling bidrar til at forskerne kan oppfylle sitt samfunnsoppdrag med å levere kunnskap til den offentlige debatten, og hvorvidt en ensidig politisk orientering blant forskere eller myndighetsstyrt forskningspolitikk kan utfordre kunnskapsmangfoldet i norsk offentlighet. Også internt i academia kan ulike faglige tilnærminger bidra til å begrense mangfoldet av perspektiver i kunnskapsproduksjon og -formidling, dersom enkelte temaer eller perspektiver underbelyses fordi forskere ikke orker belastningen det innebærer å jobbe med dem eller finansieringsprioriteringer hindrer disse fra å gjennomføres. Boken kartlegger barrierene mot formidling slik forskerne selv opplever det, ser på diskusjonene om hvilke forskerroller som er legitime, og hvor forskerne trekker grensen mellom forskning og politikk.

⁵ Strømme, Vidar (2020). *Ytringsfrihet i academia*. ISF-rapport 2020:14 <https://hdl.handle.net/11250/2719456>

⁶ Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). *Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap*. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>

⁴ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnsrud, K., Wollebæk, D., Fladmoe, A. (2021). *Forskere og offentligheten – om ytringsfrihet i academia*. Institutt for samfunnsforskning <https://hdl.handle.net/11250/2759833>

Studier over formidlingsaktivitet og vektlegging av dette ved universitetet og høyskoler

Det finnes få studier over formidlingsaktivitet ved universiteter og høyskoler. Ingvild Reymert, som er forsker ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) og Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU) har i sin doktorgradsavhandling «Controlling the Future of Academe: Academic and Managerial Logics in Professorial Recruitment», analysert hvordan akademiske ansettelsesprosesser og bruk av bibliometriske indikatorer kan forstås, og hva som vektlegges ved rekruttering til vitenskapelige stillin-

ger. Reymert fokuserte ikke hovedsakelig på formidling i arbeidet, men i doktorgradsmaterialet fant hun at formidlingsvirksomhet er lite vektlagt, og mer i intervju enn i ekspertvurderinger. Det er store fagforskjeller, alle formidler men de har lite tid til dette og det er små forskjeller i formidlingsvirksomheten mellom forskere født i Norge og i utlandet. NIFUs *tidsbrukundersøkelse*⁷ indikerer imidlertid at utenlandske forskere bruker mer tid på formidling enn norske forskere.

---

⁷ Tidsbrukundersøkelsen 2021 *Lengre arbeidsuker, mindre tid til forskning og utviklingsarbeid* NIFU <https://www.nifu.no/news/lengre-arbeidsuker-mindre-tid-til-fou/>

Kapittel 3

Akademisk ytringsfrihet – tolking, avgrensning og begrunnelse

3.1 Hva er akademisk ytringsfrihet?

3.1.1 Innledning

Utvalget er bedt om å «utrede problemstillinger knyttet til akademisk ytringsfrihet».¹ Men hva er egentlig akademisk ytringsfrihet, og hvordan forholder den seg til henholdsvis akademisk frihet og ytringsfrihet?

Vi klargjør her hvordan utvalget ser på disse tre fenomenene, og forholdet mellom dem. Vi har ikke satt oss fore å definere begrepet «akademisk ytringsfrihet». Vi har i stedet nærmet oss denne friheten funksjonelt, via en tolkning av det oppdraget vi har fått, og hvordan vi best kan løse det.

I innledningen til mandatet, og i beskrivelsen av bakgrunnen for at utvalget nedsettes, er søkelyset på de utfordringer den akademiske ytringsfriheten møter grunnet *tendenser i samfunnsdebatten*. Det er dette utviklingstrekket som fremheves som kilden til bekymring for om vitenskapelig ansatte egentlig opplever seg reelt fri til selv å velge emne og metode for sin forskning, og opplegg og innhold i undervisningen. At denne friheten oppleves som reell, fremheves som en forutsetning for å bevare høy tillit til forskningsbasert kunnskap i samfunnet, noe vi kommer tilbake til i kapittel 3.2. Mandatet fremhever altså ikke det rettslige rommet for ytringsfriheten som problemet, men de samfunnsmessige og sosiale utviklingstrekk som påvirker akademikers ytringsrom i praksis.

Tolking og presisering

Både oppnevningen, bakgrunnen og selve mandatet tar utgangspunkt i den akademiske ytringsfriheten. Mandatet viser også til den akademiske friheten. Den akademiske frihet har både en institusjonell og en individuell side. Vi forstår koblingen mellom disse to begrepene i mandatet dit hen at

¹ Oppnevningensbrev fra Kunnskapsdepartementet av 20. juli 2021, se kapittel 2.1.

det primært er den individuelle delen av den akademiske friheten vi skal se på: Målet er «å tydeliggjøre de ansattes akademiske ytringsfriheten», ikke institusjonenes.

Kjernen i arbeidet vårt er å se på akademisk ytringsfrihet for vitenskapelig ansatte i universitets- og høyskolesektoren. De vurderingene og anbefalingene vi gir, gjelder imidlertid for andre forskningssektorer, som helseforetak og forskningsinstitutter, så langt de passer.

For sitt arbeid har utvalget vurdert to grunnspørsmål. For det første hvordan akademisk ytringsfrihet forholder seg til henholdsvis ytringsfrihet og akademisk frihet, og for det andre hvilke deler av det akademiske oppdrag den akademiske ytringsfriheten er særlig relevant for.

3.1.2 Hva er akademisk ytringsfrihet i forhold til akademisk frihet og ytringsfrihet?

Fremfor å definere akademisk ytringsfrihet, har vi i utvalget forholdt oss til den akademiske ytringsfriheten som en funksjonell delstørrelse både av den generelle ytringsfriheten, og av den individuelle akademiske frihet. Vi redegjør kort for hva ytringsfrihet er og hva akademisk frihet er, før vi forklarer hvordan vi forstår akademisk ytringsfrihet for dette utvalgsarbeidets formål:

Ytringsfrihet

Ytringsfriheten gjelder for alle borgere – herunder akademikere. Den innebærer at alle har frihet til å ytre seg om det de mener og ønsker å si noe om, og at alle er frie til å ta til seg andres ytringer.²

Ytringsfriheten beskytter altså ikke bare vår rett til å si det vi vil til andre, men også vår rett til å la oss informere om hva andre har å si. Det siste

² Se bl.a. Gr.l. § 100, FNs verdenserklæring om menneskerettigheter (1948) art. 19, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966) art. 19, Den europeiske menneskerettskonvensjon (1950) art. 10.

kalles iblant informasjonsfrihet. Begge deler er vernet på samme rettslige nivå.

Det rettslige nivået ytringsfriheten er beskyttet på, er i Grunnloven og i menneskerettskonvensjoner.³ Dette gjør at ytringsfriheten – også akademisk – bare kan underlegges slike rettslige begrensninger som er vedtatt i lovs form, som er nødvendige og forholdsmessige sett hen til ytringsfrihetens begrunnelser.

Begrunnelsen for at ytringsfriheten nyter et sterkt rettslig vern er tredelt: Ytringsfriheten er definerende for ethvert individs autonomi og frie meningsdannelse og den er en forutsetning for vår sannhetssøken og for et reelt og fungerende demokrati.

Det finnes en rekke lovfestede unntak fra ytringsfriheten, så som forbudene mot trusler, voldsopfordringer, hatefulle ytringer mot minoriteter, ærekrenkelser, privatlivskrenkelser og sjikane. Innenfor disse grensene verner ytringsfriheten alle ytringer, i alle former, uten hensyn til kvalitet.

Grensene for ytringsfriheten kan først håndheves etter en ytring er fremsatt. Det er to grunner til at forhåndssensur er forbudt. For det første vet man jo ikke hva som er sagt, før det er sagt. For det andre er det først da andre borgere kan informere seg om at det tankegods som fremsettes finnes, slik at de kan heie det frem, eller mobilisere mot det.

Ytringsfriheten er ikke beskyttet fordi vi tror at bare vi har den, så blir det sannhetssøken, demokrati og fri meningsdannelse. En masse ytringer bidrar definitivt ikke til noe av dette. Feil, løgner og manipulasjon florerer, og mange er helt ukritiske til det de hører og leser. Men uten ytringsfrihet, er det vanskelig å se for seg hvordan disse begrunnelsene kan realiseres. For hvilken altoverskuende autoritet kan i sanntid overskue hva det til enhver tid er nødvendig, lurt eller viktig å si? Offentligheten er en mosaikk av ytringer. Hvilke av brikkene som skaper hele bildet for hver enkelt av oss, er det vanskelig for noen å vurdere her og nå. Hva beveget oss mot – eller bort fra, en idé?

Antatt konstruktive ytringer kan virke helt mot sin hensikt – vitenskapelige tilbakevisninger av desinformasjon eller konspirasjoner kan ende med å forsterke feilantagelsene fremfor å motvirke dem.⁴ Åpenbart destruktive ytringer kan også

virke motsatt av det man skulle tro. Mange ble sjokkerte da TV2 i 2021 viste et Sian-medlem som skjelte ut reporter Kadafi Zaman og spurte hva pakistanere i Norge har i høye stillinger å gjøre. Zaman svarte med en video på Instagram om noen av de «norske» og oppbyggelige tingene han bedriver som «pakistaner i Norge», som ble heiet frem i sosiale medier. Det førte til stor spredning av lignende ytringer fra andre norskpakistaniske samfunnsstøtter under emneknaggen #HvaPakistanereGjørINorge: «lærer nordmenn av alle fargar nynorsk», «Vi leverer mat til de evakuerte etter Gjerdrum-skredet, hva gjør dere, SIAN?». Og, som daværende kulturminister Abid Raja skrev «Styrer landet på ansvarlig vis fra Regjeringen vel».⁵

Ytringsfriheten er ingen tilstrekkelig, men en nødvendig betingelse for sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse.

Akademisk frihet

Den akademiske friheten er i sin kjerne friheten til å fritt å bestemme hva man vil forske på, hvordan man vil utøve sin forskning, hvordan og hvor det man forsker på best skal gjøres kjent, og hvordan man skal legge opp sin undervisning.⁶

Den akademiske friheten har to sider, som dels forutsetter hverandre, og dels kan stå i et spenningsforhold: Den institusjonelle og den individuelle.

Den institusjonelle delen av den akademiske friheten gjelder universiteters og høyskolars selvbestemmelsesrett vis a vis eiere og finansieringskilder.

Den individuelle delen av den akademiske frihet er det frirom vitenskapelig ansatte har til å velge forskningsspørsmål, forske, legge opp sin undervisning og formidling, ved og utenfor institusjonene.

Global Colloquium of University Presidents har sammenfattet idealene for den individuelle akademiske frihet slik:⁷

Academic freedom may be defined as the freedom to conduct research, teach, speak and publish, subject to the norms and standards of scholarly inquiry, without interference of penalty, wherever the search for truth and understanding may lead.

³ Se kapittel 5.1.1

⁴ Se kapittel 3.2

⁵ A. Kierulf, *Hva er ytringsfrihet?* s. 51-52

⁶ Se nærmere NOU 2006: 19 *Akademisk frihet*, pkt.2.

⁷ Fellesuttalelse fra Global Colloquium of University Presidents (2005)

Akademisk ytringsfrihet

Formuleringen fra Global Colloquium of University Presidents gir en pekepinn om to ting utvalget mener er viktig for hvordan *akademisk ytringsfrihet* kan forstås, til forskjell fra akademisk frihet og ytringsfrihet

For det første viser den at den akademiske ytringsfriheten er én delstørrelse i den individuelle akademiske friheten.

For det andre er den akademiske ytringsfriheten kvalifisert i forhold til den generelle ytringsfriheten: Det stilles *kvalitetskrav* til ytringene på to måter, potensielt både til *innhold* og *form*.

Den generelle ytringsfriheten er nettopp kjennetegnet ved fraværet av kvalitetskrav. Alle ytringer nyter i utgangspunktet det samme vern, uansett hvor sjokkerende, usaklige, følelsespreget eller irrasjonelle de måtte være.

Den akademiske ytringsfriheten er underlagt de normer og standarder som gjelder i forskerfellesskapet. Disse normene og standardene kan legge føringer for *innholdet* i akademiske ytringer, så som vitenskapelig metode, representativitet, etikk, forhold til kilder etc. De kan også legge føringer for *formen* akademiske ytringer fremsettes i, så som saklighet, redelig gjengivelse av motpartens argumenter, kildehenvisninger etc.

Helt sentralt er det at kvalitetskontrollen av akademiske ytringer skal foretas av fagfellesskapet, gjennom vitenskapelige metoder og med argumenter, ikke av staten med rettslige sanksjoner eller politiske vedtak eller føringer, eller av de akademiske institusjonene.⁸

Kvalitetskravene tydeliggjør at den akademiske ytringsfriheten også innebærer et *akademisk ytringsansvar*. Dette ansvaret har to sider. Akademikere har for det første et ansvar for å forholde seg til de kvalitetsnormer som gjelder på feltet deres og de saklighetsnormer som muliggjør meningsbrytning. For det andre har de et ansvar for å bidra til at andre akademikere holder seg til disse normene, for eksempel i form av fagfellellevurderinger og fremsettelse av alternative hypoteser, eller ved å imøtegå eller nyansere med motargumenter i den offentlige debatt. Dette er ikke et rettslig, men et faglig ansvar.

⁸ Etter uhl. § 1-5 skal institusjonene verne og fremme den akademiske frihet. Etter samme bestemmelse har de et selvstendig ansvar for kvalitet. Disse to forpliktelsene kan komme i konflikt, noe utvalget drøfter i kapittel 6.2.2 og 7.2.2 Dette dilemmaet oppstår primært overfor forsknings- og undervisningsoppdraget, og i mindre grad overfor formidlingsoppdraget.

Av de tre begrunnelsene for den rettslige ytringsfriheten, er det særlig én som er hovedbegrunnelsen for den akademiske ytringsfriheten: *sannhetssøken*.

Begge de to andre begrunnelsene for den generelle ytringsfriheten kan være viktige også for akademisk ytringsfrihet. Som den enkelte borger, er også den enkelte forsker i en kontinuerlig prosess av individuell dannelse og utvikling. Den enkelte forsker har derfor den samme grunnlovsbeskyttelse for sin egeninteresse i å ytre seg og la seg informere, om akademiske og alle andre spørsmål. Kvalitetssikret og forskningsbasert kunnskap er avgjørende for fungerende demokratier. Også demokratibegrunnelsen er derfor sentral for den akademiske ytringsfriheten.

Det er likevel samfunnets kollektive interesse i sannhetssøken som gjør den akademiske ytringsfriheten til noe særskilt. Det er begrunnelsen i sannhetssøken som gjør at den akademiske ytringsfriheten i noen tilfeller kan strekke seg lenger enn den ordinære ytringsfriheten. Den akademiske ytringsfriheten har ikke dette særskilte vernet av hensyn til den enkelte vitenskapelig ansatte eller student, men av hensyn til vår felles interesse i å utvikle ny kvalitetssikret kunnskap og avdekke nye innsikter.

3.1.3 Hvilken del av det akademiske virke er akademisk ytringsfrihet særlig relevant for?

Det akademiske oppdrag er bredt. Rettslig er universiteters og høyskoleers formål å:

- tilby høyere utdanning på høyt internasjonalt nivå.
- utføre forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid på høyt internasjonalt nivå.
- formidle kunnskap om virksomheten og utbre forståelse for prinsippet om faglig frihet og anvendelse av vitenskapelige og kunstneriske metoder og resultater, både i undervisningen av studenter, i egen virksomhet for øvrig og i offentlig forvaltning, kulturliv og næringsliv.
- bidra til en miljømessig, sosialt og økonomisk bærekraftig utvikling.⁹

Akademisk ytringsfrihet er helt avgjørende for alle disse formålene. Vi ser det likevel slik at det særlig er to deler av det akademiske oppdraget som det er viktig for oss å gå inn i.

⁹ Se universitets- og høyskoleloven § 1-1

Den akademiske yringsfriheten innad i akademien

Det ene gjelder bokstav a og b: Hvordan den akademiske yringsfriheten påvirker og påvirkes av forholdet mellom studenter og undervisere, forholdet ansatte imellom og ikke minst mellom de ansatte og institusjonene. Denne delen tar opp i seg spørsmål om

- Påvirkning fra politikere, finansieringskilder og andre eksterne
- Institusjonell ledelse og styring
- Institusjonelt ansvar for opplæring og trening i akademisk yringsfrihet
- Institusjonelt ansvar for arbeidsmiljø
- Institusjonell yringskultur
- Kollegial yringskultur mellom akademisk ansatte
- Yringskultur mellom akademisk ansatte og studenter

Vi kommer tilbake også til denne delen i kapitlene 6 og 7.

Den akademiske yringsfriheten til formidling utad

Det andre gjelder bokstav c og akademisk mulighet til å bidra til å spre og forklare kunnskap om virksomheten også utenfor institusjoner og fagfellesskap.

Vi anser vitenskapelig ansattes formidlingsoppdrag som det sentrale for vårt utvalg. Vi forklarer her kort hvordan vi forstår formidling:¹⁰

Formidling kan være forskerrettet, undervisningsrettet, brukerrettet og allmennrettet. Ett hensyn bak formidlingsforpliktelsen i bokstav c, er at den kunnskap som utvikles, undervises og forvaltes av akademikere og de akademiske institusjoner, også skal komme resten av samfunnet til gode.

Det akademiske oppdrag kommer allerede samfunnet til gode på mange måter – ikke minst gjennom forskning og utvikling av ny kunnskap, og utdanning av en stor del av befolkningen.

I tillegg til dette kommer det samfunnsbidrag som ligger i akademias demokratiske samfunns-

oppdrag i bred forstand. Denne delen av det akademiske virket ivaretas ved bidrag til samfunnets løpende behov for opplysning og kvalitetssikret kunnskap, vår felles informasjonsfrihet.

Akademisk yringsfrihet er en forutsetning for denne kunnskapsspredende delen av akademias samfunnsoppdrag. Den er også helt sentral for at Norge skal kunne oppfylle sin plikt til å «legge til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale», slik Grunnloven § 100, sjette ledd pålegger statens myndigheter.

Den kan ivaretas på flere måter. Noe kan folk utenfor akademien tilegne seg via bøker og tidsskrifter som tilgjengeliggjør forskning direkte. Den direkte tilgangen vil variere, for eksempel med hvilke tekster man kan få tak igjennom bibliotekene, hva som er åpent tilgjengelig eller krever dyre abonnementer, om både forskningen og grunnlaget er åpent (open access, open source) mv.

Mye av det kunnskapsspredende akademiske samfunnsoppdrag skjer indirekte, ved at forskningsbasert kunnskap formidles ut fra fagfellesskapene av vitenskapelig ansatte eller studenter. Akademikere kan være «oversettere mellom fag og folk».

«Formidling» kan forstås på ulike måter, og er som sagt nødvendig både for forskning, undervisning og øvrig utberedelse av akademisk kunnskap. Siden universitets- og høyskoleloven skiller formidling ut som en egen del av det akademiske arbeidsoppdrag, til forskjell fra de andre oppgavene vitenskapelig ansatte etter loven skal drive med, finnes det imidlertid en restkategori «formidling» som er noe annet enn «forskning» og «utdanning». Denne er mer allmennrettet.

Forskerrettet formidling i vitenskapelige tidsskrifter sikres både ved at «forskning» dels måles ut fra denne formidlingen, og ved måten forskningsformidling er avgjørende for akademisk karrieremuligheter i akademien, og incentiveres strukturelt.

Dette kan også gjelde bruker- og undervisningsrettet formidling: Uten formidling, ingen undervisning. Forskningsbasert undervisningsformidling ivaretas og måles på andre måter enn forskningen, men henger tett sammen med den. Også undervisningsformidling er en del av den akademiske arbeidsforpliktelse som sikres gjennom eksisterende arbeidsplikter og strukturer.

I motsetning til forsknings- og undervisningsformidling, er restkategorien allmennrettet «formidling» en del av akademisk ansattes arbeidsoppdrag som i liten grad er underlagt struktur og

¹⁰ Se også *Sammen om Kunnskap II - Operasjonalisering av indikatorer for formidling* (2006) s. 10, som anser formidling som at vitenskapelig ansatte formidler vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger ut av et forskningsfelt til allmennheten og/eller brukere med overføring av kunnskap og innsikt som intensjon. Med brukere menes i denne sammenheng avgrensede grupper som har bruk for kunnskapen og teknologien i utøvelse av sitt yrke eller profesjon, og institusjoner, organisasjoner og andre som kan likestilles med disse. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/kd/hdk/2006/0010/ddd/pdfv/288717-sdg-sammen_om_ku.pdf

incentiver, og som ikke er avgjørende for akademiskeres karrieremuligheter i akademien.

Vitenskapelig ansattes allmennrettede formidling kan skje i mange offentligheter – fra de brede og mediale, via smalere eller brukerorienterte foredrag eller innovasjonsbidrag til rådgivning og deltakelse i offentlige utvalg. Den kan også ta mange former. Den kan være enveis – slik ord-bokdefinisjonen tilsier, at man er et mellomledd som viderebringer kunnskap. Men den kan også være flerveis, som når akademikere deltar aktivt i diskusjon med sin kunnskap. Denne flerveisformidlingen er helt sentral for å bidra til sannhetssøken, opplysning og kunnskapsutvikling. Den kan bidra til en mer effektiv kunnskapsutbredelse fra fag til folk. Men den er også avgjørende for informasjons- og kunnskapstilgangen fra folk til fag: Det er bare i interaksjon med bredere offentligheter at akademien kan få innsikt i hvordan deres kunnskap og argumenter anses og oppfattes utenfor fagfellesskapene, hvordan de «virker i verden».

Iblant kalles slik flerveis formidling *forskningssammenheng*, til forskjell fra *forskningssammenheng*. Språklig sett gir dette skillet mening. Når utvalget likevel gjennomgående bruker begrepet «formidling» både om enveis og flerveis bidrag til opplysning, og om informasjonsflyt både fra fag til folk og folk til fag, er det fordi formidlingsbegrepet er så innarbeidet som uttrykk for det samfunnsrettede akademiske oppdrag. Begrepet «formidling» er også gjennomgående benyttet i gjeldende universitets- og høyskolelov. Utvalget mener at et eventuelt initiativ til endring av formidlingsbegrepet i sektoren bør vurderes i forbindelse med oppfølging av forslag til revidering av hele universitets- og høyskoleloven.

For å avgrense den akademiske ytringsfriheten mot den generelle ytringsfriheten som alle har, har utvalget funnet en hjelp for tanken i å dele den allmennrettede formidlingen der den akademiske ytringsfriheten er sentral, inn i tre hovedformer:

1. faglig og erfaringsbasert opplysning/rådgivning om, og diskusjon av
  1. forsknings- og undervisningsspørsmål,
  2. vitenskapelige funn og resultater og innsikt i pågående prosjekter, og
  3. institusjonelle spørsmål om rammene for forskning og undervisning
2. mer generell opplysning, rådgivning eller debatt om akademiske spørsmål av faglig eller institusjonell art som ikke springer direkte ut av det akademikerens forsker på eller undervi-

ser i, men er basert på deres kunnskap om fag og vitenskapelig metode i bred forstand eller på deres erfaringer som akademisk ansatt

3. ordinær deltakelse i samfunnsdebatten om alle typer spørsmål

Vi ser det slik at det kun er de to første av disse formidlingsformene som er utøvelse av akademisk ytringsfrihet. Det er for denne formidlingen at den akademiske ytringsfriheten – med dens ansvar for kvalitet – er sentral.

Den tredje formen er viktig: akademisk ansatte både kan og bør delta i samfunnsdebatten som andre borgere. Den friheten de har til å gjøre dette, beror imidlertid på den generelle ytringsfriheten, og er beskyttet og begrenset som den. Vi avgrenser derfor mot denne delen av akademikerens formidling.

Det er viktig å merke seg at det ikke bare er formidling av det man spesifikt har forsket på som er en del av den akademiske ytringsfrihet. Den akademiske ytringsfriheten omfatter også formidling om eget fagfelt i bred forstand, om andres funn og forskning som man har særlig innsikt i på grunn av sin akademiske erfaring eller trening, om vitenskapelige praksiser og metoder og om de institusjonelle rammene for det akademiske virket.

Grunnen til det første, er at en lege, statistiker, jurist eller klimaforsker kan bidra til nødvendig opplysning og kunnskapsheving i samfunnet også langt utenfor de områder de spesifikt forsker på. Det blir fort dyrt å tilegne seg denne kunnskapen hvis man ikke får hjelp av akademikere som har formidling som del av sin jobb. Dersom akademikere kun hadde som oppdrag å formidle innenfor egne, smale forskningsfelt, ville vi ikke få en slik «åpen og opplyst offentlig samtale» som Grunnloven forutsetter.

Grunnen til det andre, er at akademikere kan ha særlig kunnskap om og erfaring med spørsmål om vitenskapelige metoder og akademias virkemåte, strukturer og rammeverk. Dette er en forutsetning for det akademiske virke. Rettslig sett er det klart at akademikere har særlig vid ytringsfrihet til å uttale seg «om faglige og administrative spørsmål, selv om dette innebærer å tale ledelsen eller andre midt i mot. Den frie akademiske meningsutveksling er en grunnleggende verdi, og en forutsetning for at universiteter og høyskoler skal kunne fylle sin oppgave i et demokratisk samfunn.»¹¹

¹¹ Rt. 2011 s. 1011, avsnitt 8. <https://lovdata.no/dokument/HRSIV/avgjorelse/hr-2011-1314-u>

3.1.4 Avgrensning

I tillegg til mandatteksten og bakgrunnen for den, er det to andre forhold som har vært styrende for utvalgets avgrensning: Det øvrige arbeid som foregår om tilgrensende spørsmål, og tiden vi har hatt til rådighet.

Flere momenter som er av betydning for både den institusjonelle og individuelle akademiske friheten utredes parallelt med utvalgets arbeid. Eksempler på dette er et utvalg som ser på finansiering,¹² et analyseoppdrag om akademisk frihet og tillit til forskningsbasert kunnskap,¹³ og Ytringsfrihetskommisjonen,¹⁴ som blant annet ser på de generelle utviklingstrekk med som påvirker måten ytrings- og informasjonsfriheten virker på, og de muligheter utfordringer en ny teknologisk infrastruktur representerer. Der vi har oversikt over disse parallelle arbeidene, viser vi til de deler som er relevante for spørsmål om den akademisk ytringsfrihet. For øvrig avgrenser vi mot de spørsmål som behandles der.

Utvalget hadde sitt første møte 3. september 2021, og skal levere i mars 2022. Det er begrenset hva vi kan utrede og foreslå i et såpass kort tidsrom. Dette gjør at vi avgrenser mot flere spørsmål som også er viktige for den akademiske ytringsfriheten.

I tillegg til forskning, undervisning og formidling, er kunstnerisk utviklingsarbeid en særskilt del av det akademiske virket. Kunstneriske ytringer er helt sentrale for realisering av ytringsfrihetens begrunnelser generelt, og den akademiske ytringsfrihetens sannhetssøkende mål spesielt. Vi har ikke hatt mulighet til å gå i dybden på de særlige akademiske ytringsfrihetsspørsmål kunstnerisk utviklingsarbeid reiser. Betrachninger og tiltak i denne utredningen gjelder for slikt arbeid så langt de passer.

Akademisk ytringsfrihet forutsetter både ytringsfrihet og akademisk frihet. Det er mange forutsetninger som må være på plass for at den akademiske frihet skal kunne ivaretas. Det må finnes institusjoner, og de må være organisert og administrert. Institusjonenes strategier for retning i forskningen og institusjonelle prioriteringer av kvalitet kan gå på bekostning av vitenskapelig ansattes frihet til å velge prosjekter og forskningsspørsmål. Noen må finansiere både institusjonene

og de ulike forsknings-, undervisnings og formidlingsprosjektene. Den statlige og institusjonelle styring og stillingsstruktur må ha både den institusjonelle og den individuelle akademiske frihet for øyet. Finansiering og prioriteringer må skje på en måte som gir rom for den akademiske friheten, både formelt og reelt. Rettslige reguleringer for ivaretagelse av bl.a. personvern og etiske retningslinjer og fordringer kan begrense den akademiske frihet både i forsknings, undervisnings- og formidlingsoppdraget. Flere av disse utfordringene er beskrevet i NOU 2006: 19 *Akademisk frihet*, kapittel 4.¹⁵ Vi kommer inn på noen av dem i vårt kapittel 6 der de er relevante, men har ikke gått i dybden på disse.

3.2 Hvorfor er akademisk ytringsfrihet viktig?

Den akademiske ytringsfriheten er nødvendig for å fremme en rekke av de idealene rettsstatlige demokratier forutsetter.¹⁶ I dette kapittelet peker vi på noen av dem. I praksis utfordres disse idealene på en rekke måter. Vi beskriver noen av utfordringene i kapittel 6.

Akademisk ytringsfrihet: et varig aktuelt samfunnsansvar

Ursula von der Leyen, EU-kommisjonens president, Nobel Prize Summit 2021:

A widespread scientific culture is the only antidote against a mentality that sees conspiracies everywhere. So yes, our democracies need science, and yes, we need a new enlightenment.

Konspirasjoner florerer, og er vanskelige å kurere selv med kunnskap. Inntil videre har vi ikke noen annen medisin, derfor er akademisk ytringsfrihet viktig.

Fravær av informerte stemmer – både de som har rett og de som tar feil, og slik skaper trinn på stigen mot nye innsikter – svekker våre offentlige samtaler. Det blir mindre sannhetssøken. Offentlighetene kan bli mer konforme – eller mer forvirrende. Også i møte med mindre sammenhengende tankegods enn konspirasjonsteorier – fra bevisst feilinformasjon til helt tilforlatelige feilslut-

¹² Utvalg om finansieringen av universiteter og høyskoler ble oppnevnt 9.9.21 og leverte rapport 17.3.22.

¹³ Se fotnote 2 og 3, kapittel 2.

¹⁴ Ytringsfrihetskommisjonen ble oppnevnt 29. november 2020. www.ykom.no

¹⁵ NOU 2006: 19 *Akademisk frihet*

¹⁶ Se også Kierulf, ...en åpen og opplyst offentlig samtale (2017). <https://www.idunn.no/doi/pdf/10.18261/issn.1504-3053-2017-01-04>

ninger, er mer kunnskap, mer innsikt, mer refleksjon, nødvendig.

David Humes antagelse om at fornuften er følelsenes slave, har støtte i studier av menneskelig adferd: Følelser og intuitive antagelser avsporer oss fra rasjonell sannhetssøken hele tiden – vi tror vi har rett, men vi tar ofte feil. Kognitive «bias» eller slutningsfeil,¹⁷ gjør at vi lettere tar til oss informasjon som bekrefter det vi allerede mente, uansett om det var feil. Opplysninger om det motsatte avskriver vi, selv når de er riktige. Vi vurderer vitenskapelige bevis som mer overbevisende hvis de stemmer overens med våre forhåndsoppfatninger og moralske verdier. Har vi et særlig motiv for å tro på noe, gjør vi helst det – uten å stille spørsmål. Vi tror vi selv er saklige og rasjonelle, mens andre har skjulte motiver. I grupper er vi utsatt for dynamikker vi ikke overskuer. Når vi diskuterer med likesinnede, blir vi ikke klokere og mer moderate, vi ender isteden med å tro enda mer på det vi allerede tenkte. I slike bobler eller ekkokamre blir vi kollektivt mer overbærende selv med åpenbart svake resonnementer. Vi har det med å følge første taler, og jo flere som nikker, jo mindre lyst får vi til å være den som sier imot.

Det tar tid for rasjonaliteten og ettertanken å komme inn og moderere våre intuitive, følelsedrevne (feil)slutninger. Den tiden tar vi oss ofte ikke, «så fort allting snurrer rundt med oss». I en hverdag som er økende kompleks, der informasjonstilgangen og -utvekslingen er enorm og enormt rask, blir våre menneskelige svakheter enda tydeligere. Særlig når de får hjelp av algoritmer med mål og virkemåte vi har lite innsikt i. Vi luller oss inn i ekkokamre eller lar oss opprøre til fornuftens fortrensel. Det blir større avstand mellom de som har, og de som ikke har, kvalitets-sikkert kunnskap. Akademisk ytringsfrihet er ingen tilstrekkelig, men én helt nødvendig motgift mot dette.

Samfunnet trenger at etablerte sannheter utfordres

Hverdagen vår er full av selvfølgeligheter som en gang var sensasjonelle, vitenskapelige gjennombrudd. Eksempler på dette er elektrisiteten, fly, røntgenmaskiner, penicillin, GPS-teknologi, for å nevne noen. En avgjørende drivkraft bak disse og en rekke andre oppdagelser har vært evnen og vil-

jen til å søke sannhet – og dermed også utfordre etablerte sannheter. Gjennom historien har denne drivkraften tidvis vært forbundet med risiko for eget liv (som Giordano Bruno) eller rykte (som Nicolaus Copernicus eller Charles Darwin).

Også moderne tid byr på eksempler på at det kan ha omkostninger å utfordre etablerte sannheter og de som lever godt på det etablerte. De kan komme ovenfra, i form av politisk motarbeidelse og overstyring eller – eller neden- og utenfra – i form av offentlig uthenging, hets eller regelrette trusler.

Dette er kjent fra forskning på tobakk og kreft, nyere forskning på helse- og miljøeffekter av matproduksjon, eller forskning rundt epidemier og pandemier. Og selv om nytenkning ikke alltid blir møtt med uakseptable reaksjoner, kan vitenskapsfolk som går på tvers av etablerte mønstre og miljøer oppleve at det blir vanskelig å skaffe finansiering: det var lenge tilfellet for utvikling av mRNA-vaksineteknologien som har vært så avgjørende i bekjempelse av koronapandemien.

Som enkeltmennesker og samfunn har vi en overveldende interesse av å sikre gode vilkår for dem som vil søke ny viten og utfordre etablerte sannheter. Et avgjørende slikt vilkår er her den akademiske ytringsfriheten: å komme frem til evidensbasert, ny kunnskap og nye erkjennelser forutsetter nemlig at idéer fritt og frimodig ytres, utveksles, kritiseres og utvikles. Fri og fornuftsbasert diskusjon og kritikk er forutsetninger for vitenskapelige fremskritt – og for at vi som samfunn skal kunne nyte godt av dem.

Demokratiet avhenger av den akademiske ytringsfriheten

Akademisk ytringsfrihet er både en del av og en forutsetning for menneskerettighetene og demokratiet. Retten til å søke, motta, skape og spre alle slags ideer og informasjon er en grunnleggende menneskerettighet, og den akademiske ytringsfriheten er særlig viktig for aktivt å fremme kunnskap som er frembragt ved vitenskapelig metode.

Demokrati forutsetter fri meningsbrytning. Derfor har vi den alminnelige ytringsfriheten, som sikrer retten til å hevde både velbegrunnede og ubegrunnede meninger. Alle – også akademikere – er vernet av denne.

Den akademiske ytringsfriheten er preget av kvalitetskrav både i innhold og form (se 3.1). Den sikrer retten til metodisk å søke og ytre objektiv kunnskap, inkludert retten til å kritisere og få kritikk fra fagfeller. Dermed har den en særlig viktig demokratisk funksjon: Demokratiet trenger informert debatt – for eksempel om hvordan rettssta-

¹⁷ Se Bias i psykologi, https://snl.no/bias_i_psykologi. Eksempelsamlinger finnes hos The Decision Lab Cognitive Biases <https://thedeclarationlab.com/biases> og Infographic Journal: 50 Cognitive Biases To Be Aware of and To Be a Better Communicator <https://infographicjournal.com/50-cognitive-biases-to-be-aware-of-to-be-a-better-communicator/>

ten vår fungerer, om like rettigheter for alle er sikret i praksis, om de demokratiske institusjonene og prosessene er effektive i å sikre folks trygghet og grunnleggende tjenester, om nivået på folkelig deltakelse og maktspredning, om forholdet mellom nasjonalt demokrati og internasjonale forpliktelser. Hvis slik sannhetssøken og kritisk debatt ikke kan drives uten frykt for represalier fra statsmaktene eller andre, har vi ikke et demokrati og respekt for menneskerettighetene.

Demokratiet trenger også sterke institusjoner som er uavhengige av statsmaktene. De akademiske institusjonene har en særlig viktig rolle som garantister for at det finnes spillerom for å fremskaffe og ytre kunnskapsbaserte synspunkter, også når disse er kontroversielle eller ubehagelige. De akademiske institusjonene er derfor en essensiell del av vårt demokrati.

Akademisk ytringsfrihet kan fremme sosialt, kulturelt og politisk mangfold

Sterke akademiske institusjoner bidrar til å sikre maktspredning i samfunnet. Den akademiske ytringsfriheten som disse institusjonene beskytter, kan bidra både til mangfold og til forståelse for viktigheten av mangfold. Aksept for den kontrære ytring er en viktig bestanddel i sosial mobilitet, mens mangel på slik aksept er ekskluderende og hemmende for dem som tenker og taler annerledes. Å fremme akademisk ytringsfrihet er derfor viktig for samfunnets politiske, sosiale og kulturelle livskraft.

Akademisk ytringsfrihet kan fremme tillit

Et høyt tillitsnivå er en viktig kvalitet ved det norske samfunnet: det bidrar til samhold og en felles samfunnsmoral, det styrker enkeltmenneskers muligheter for selvutvikling og det er avgjørende for et velfungerende demokrati. Et fortsatt høyt tillitsnivå i Norge fordrer en åpen samfunnsdebatt. Tillitsnivået i samfunnet er under press av flere grunner, herunder spredning av falske nyheter, polarisering på mange kommunikasjonsplattformer. Desto viktigere er det med et stort spillerom for aktører som bidrar til kunnskapsbasert og løsningsorientert samfunnsdebatt. Å verne og styrke den akademiske ytringsfriheten – og derigjennom også styrke tilliten til forskning og kunnskapsinstitusjoner – er derfor et bidrag til å ivareta en viktig del av den norske samfunnsveven.

Akademisk ytringsfrihet er nødvendig for å løse samtidens store problemer

For å møte de store samfunnsutfordringene i vår tid, trengs ny kunnskap, kritisk vurdering og utfordring av etablerte sannheter, forskningsbasert evaluering av tiltak, kunnskapsbasert prøving og feiling. Mange slike utfordringer – og løsningsene på dem – krever politiske avveininger og kan være kontroversielle: klima- og miljøproblemer, epidemiologiske kriser, flyktninge- og migrasjonsspørsmål og sosial og økonomisk ulikhet. Men det er ikke bare politiske diskusjoner som kan bli betente: også grunnleggende søken etter ny kunnskap på slike samfunnsområder kan lett bli gjenstand for kontrovers, mistenkeliggjøring eller i verste fall hets og trakassering. Det gjør det vanskeligere – men desto viktigere – for vitenskapelig ansatte å gjøre bruk av sin akademiske ytringsfrihet: det er nettopp slike situasjoner som virkelig avdekker behovet for kunnskapsbaserte debatter og beslutningsprosesser i samfunnet.

En tilleggsutfordring i de kommende årene er at menneskeheten står overfor et økende tidspress for å løse eksistensielle utfordringer. Klima- og naturkrisen, og de omstillingsbehov den medfører, er så akutte at det vil bli nødvendig med mer kontinuerlig og kritisk dialog mellom forskning og beslutningstagere, evne til raske beslutninger fra sistnevnte, og dertil evne til raskt å korrigere kursen når forskere frembringer ytterligere ny kunnskap. Når vitenskapelig innsats må utøves i et tettere og mer løpende samspill med myndigheter, blir det desto viktigere med forståelse for og forsvar av vitenskapens rolle, og å sikre og fremme akademisk ytringsfrihet.

Akademisk ytringsfrihet kan styrke innovasjon og konkurransevne

Norge har store og voksende omstillingsutfordringer bl.a. som følge av den globale klima- og energitransformasjonen, demografiske endringer og geopolitiske endringer. Med dette vokser også behovet for å styrke norsk innovasjonskraft. I dag er Norge bare måtelig godt plassert i internasjonale sammenligninger av innovasjonskraft. Innovasjon er nødvendig for å sikre fremtidig konkurransevne, arbeidsplasser og velferdsnivå.

Selve drivkraften for innovasjon ligger i å utfordre etablerte sannheter. Etersom politikk og samfunnsdebatt ofte tar sitt utgangspunkt i gjeldende teknologier og organisatoriske løsninger, og rådende verdi- og samfunnsoppfatninger, er det behov for mennesker og miljøer som utfordrer

konvensjonell visdom og flytter grensene for det vi tror er mulig. Derfor er det viktig at de akademiske institusjonene stimulerer sine ansatte til å bruke sin akademiske ytringsfrihet til å teste nye tanker, debattere, kritisere og forbedre. Denne friheten er også en viktig drivkraft for å søke kunnskap som ikke nødvendigvis umiddelbart ser nyttig ut, men som kan vise seg å bli det: mange epokegjørende oppdagelser og innovasjoner har vært resultat av nysgjerrighetsdrevet forskning som ikke begynte med noe konkret oppdrag.

Akademiske institusjoner er ikke og skal ikke være markedsaktører, men de er like fullt sentrale premissleverandører for næringslivets innovasjon og markedsmuligheter. Internasjonalt kompetitive forskningsmiljø som er kraftsentra for ekspertise og kreativitet, kan bidra til innovasjon i lokalt næringsliv og samtidig trekke kunnskapsbasert næringsliv og investeringer til landet. Slike forskningsmiljø kan også bidra både til å øke samfunnets kunnskapsnivå og sikre kompetent arbeidskraft, som er to av de viktigste faktorene for å styrke nasjonal konkurranseevne.

Kapittel 4

Akademisk ytringsfrihet i det internasjonale bildet

4.1 Innledning

Å beskytte og fremme akademisk ytringsfrihet er ikke et rent nasjonalt anliggende. Internasjonaliseringen, det vil si samarbeid mellom fagmiljøer og utveksling av faglige ansatte og studenter på tvers av land, er nødvendig for å løse samfunnsutfordringer, og bidrar til at vitenskapelig ansatte og studenter er mer mobile enn tidligere. I utvalgets mandat ligger å beskrive trusler mot akademisk frihet også ut fra internasjonale utviklingstrekk. At det her er snakk om en global utfordring, fremgår med tydelighet av at FNs generalsekretær sterkt har advart mot at det pågår en «infodemi» og en «krig mot vitenskapen». Han har oppfordret FNs medlemsland til å slutte opp om en felles, empirisk fundert konsensus rundt fakta, forskning og kunnskap.¹

4.2 Utfordringer

I det internasjonale bildet står akademisk frihet og ytringsfrihet overfor forskjelligartede trusler som i ulik grad er overførbare til Norge. Utvalget vil i det følgende særlig fremheve tre utviklingstrekk. For det første har globale nettplattformer stor påvirkning på vilkårene for akademisk frihet og ytringsfrihet, også i Norge. For det andre ser vi i enkelte nærstående land trender og tendenser som i større eller mindre grad har kommet eller kan komme til Norge. For det tredje kan enkelte land som ikke er i kategorien nærstående, komme til å påvirke den akademiske ytringsfriheten i Norge gjennom forskningssamarbeid eller på andre måter.

4.2.1 Nettbaserte angrep på kunnskap og kunnskapsforvaltere

Misinformasjon, desinformasjon, faktafornekning og konspirasjonsteorier er ikke nye fenomener. Politiske interesser, økonomiske interesser og folkelige vrangforestillinger har gjennom historien bidratt bl.a. til påstander om at Holocaust aldri skjedde, verden egentlig styres av Illuminati, tobakk ikke er skadelig og klimaendringer er en bløff.

Det som er historisk nytt, er at vi for første gang har en felles, global offentlighet der diskusjoner skjer i sanntid og der så å si alle kan ta del ufiltrert. Og vi har globale kommunikasjonsplattformer som stimulerer, akselererer og globaliserer spredning av usannheter. Sosiale medier har en forretningsmodell som belønner det oppsiktsvekkende og det polariserende. Ettersom usannheter ofte er mer oppsiktsvekkende enn sannheter, og sosiale medier ikke skiller effektivt mellom sant og usant, har angrep på kunnskap og kunnskapsforvaltere aldri vært lettere, gått raskere og nådd bredere.

Denne utviklingen gavner politiske populistere, nasjonalister og autokrater som er tjent med å polarisere debatten og å skape fiendebilder. Den akademiske eliten er et takknemlig fiendebilde, som gir populistere mulighet til å kombinere usannheter med brennemerking av dem som fremmer og forvalter kunnskap.

Vi ser da også at den omtalte utviklingen har sterk påvirkning på rammebetingelsene for akademisk ytringsfrihet, med ringvirkninger langt ut over de sosiale medieplattformene. I flere land er forskere på politisk sensitive temaer som innvandring og integrering, kjønn og klima² utsatt for hets, hatefulle og truende uttalelser når de deltar i offentlig debatt. Under koronapandemien har immunologer og folkehelseeksperter vært særlig utsatt.³ Disse tendensene finnes også i Norge: norske forskerne på disse feltene er blant de som i størst grad pålegger seg selv begrensninger ved formidling.⁴ Slik selvsensurering skjer ikke minst

¹ Secretary-General's report on *Our Common Agenda*: Rapportens formål er bl.a. å fremme gjennomføring av FNs bærekraftsmål, og det er verdt å nevne at ytringsfrihet og rett til informasjon er omfattet av FNs bærekraftsmål nr. 16 om fred, rettferdighet og velfungerende institusjoner, som har et delmål om allmenn tilgang til informasjon og beskyttelse av grunnleggende friheter. <https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/summary.shtml>

av frykt for reaksjoner fra kolleger, og enkelte er bekymret for mulige konsekvenser for merittering på grunn av subtile trusler og trakassering fra innsiden av akademien. Men frykt skapes også av press utenfra akademien, for eksempel innblanding fra politisk motiverte aktører eller utenlandske etterretningstjenester.⁵

Situasjonen er ikke uten paradokser, ettersom en rekke land har en høyere utdannet befolkning og en sterkere kunnskapskultur enn noen gang. Parallelt med økt forekomst av trusler og hets av forskere, har også den allmenne tilliten til forskning økt gjennom pandemien.⁶ Digitalisering og sosiale medier har også bidratt til å profesjonalisere forskningsformidlingen, og gjort det mulig for forskerne selv til å ta til seg andres og formidle egen forskning til flere.

4.2.2 Utviklingen i utvalgte land: utfordringer mot akademisk frihet

Den globale utviklingen setter også sitt preg på land som står Norge nær og som vi har et utstrakt akademisk samarbeid med. Vi ser dermed også trender og tendenser som i større eller mindre grad har kommet eller kan komme til Norge. Utvalget har innhentet opplysninger om situasjonen i utvalgte land. Selv om rammebetingelser i sektorer og institusjoner kan være ulike, er det klare fellestrekk både hva gjelder innskrenkninger i akademisk ytringsfrihet og initiativer for å forsvare den. Nedenfor følger eksempler på ulike typer av inngrep og begrensninger fra ulike land.

Politiske, rettslige og administrative begrensninger av akademisk frihet

I USA har akademisk frihet og ytringsfrihet lange og sterke tradisjoner. Dette til tross har frihetsgradene blitt innskrenket de siste tiårene. En forklaring som hyppig trekkes frem, er at faste ansettelses i økende grad er blitt erstattet med midlertidige.⁷ Utviklingen er også blitt forsterket av den teknologiske, sosiale og politiske dynamikken i det amerikanske samfunnet. Under Trumps presidentperiode hadde f.eks. administrasjonen eller forskere i offentlige institusjoner ikke tillatelse til å bruke uttrykket «klimaendringer».⁸ Den ideologiske polariseringen av koronapandemien har også bidratt til økt konfliktnivå og angrep på forskere.

Flere politiske føringer på nasjonalt og regionalt nivå har hatt negativ effekt på den akademiske ytringsfriheten. I 2020 utstedte eksempelvis Donald Trump en presidentordre om «Combating Race and Sex Stereotyping», som hindret universiteter i å bruke midler til å «fremme» rase- og kjønnsstereotyper som administrasjonen anså «splittende». Denne presidentordren er nå opphevet. Dette har imidlertid ikke hindret at flere delstatssenatorer i stater som Arkansas, Iowa, New Hampshire og Oklahoma har lansert lignende lovforslag som er ment å regulere diskusjoner om rase på campus.

Mange republikanske politikere i USA har utpekt universiteter nærmest som samfunnsfiender, og forsøker å utfordre den akademiske friheten på ulike nivå – institusjonelt, på fakultetsnivå og individuelt. I Florida har man varslet årlige undersøkelser av universitetsprofessorers ideologiske ståsted, og tilbudt juridisk beskyttelse til studenter som varsler om det de anser som ideologisk pregede uttalelser fra sine forelesere.

Stiftelsen Foundation for Individual Rights in Education (FIRE) rapporterer om flere rettssaker som aktualiserer inngrep i den akademiske friheten. I oktober 2021 hindret ledelsen ved University of Florida tre professorer å være ekspertvitner fordi man anså at det stred mot universitetets interesser som offentlig universitet at ansatte bidro i et søksmål mot delstatsmyndighetene.

² Noen forskere har nylig opprettet et åpent tilgjengelig tidsskrift, Journal of Controversial Ideas, for å fremme fri undersøkelse av kontroversielle temaer og der forskere kan publisere under pseudonym for å beskyttes fra trusler mot karrieren eller deres fysiske sikkerhet. OsloMet-rapporten viser også til en rekke eksempler der forskere har opplevd hets og trusler, for eksempel kjønnsforskere i Sverige. <https://journalofcontroversialideas.org/>

³ Se f.eks. fra USA After Threats, Anthony Fauci to Receive Enhanced Personal Security - The New York Times ([nytimes.com](https://www.nytimes.com)) og fra Sverige Jonas F Ludvigsson slutar forska efter hat och hot - dn.se

⁴ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollébæk, D., Fladmoe, A. (2021). *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i akademien*. Institutt for samfunnsforskning. <https://hdl.handle.net/11250/2759833>

⁵ Både Helsedirektoratet og Folkehelseinstituttet har anmeldt trusler og sjikane mot forskere under pandemien.

⁶ *How Covid-19 has increased the world's trust in science* The Wellcome Global Monitor 2020: Covid-19 report. <https://wellcome.org/news/how-covid-19-has-increased-worlds-trust-science>

⁷ Ifølge American Association of University Professors – AAUP er det f.o.m. 2016 bare anslagsvis 27 prosent av den akademiske arbeidsstyrken i USA som er fast ansatt.

⁸ Et eksempel fra pressen om det amerikanske Energidepartementets klimaavdeling og ordet «klimaendring»: Energy Department climate office bans use of phrase 'climate change' <https://www.politico.com/story/2017/03/energy-department-climate-change-phrases-banned-236655>

I et åpent brev fra FIRE til president Biden i 2021 ble det pekt på at flere universiteter og høyskoler har grunnlovsstridige regler og urimelige disiplinære prosedyrer: «students and faculty of all political persuasions and demographic backgrounds are routinely censored and denied any semblance of a fair, impartial hearing...».

Det kanskje mest omtalte tilfellet av et vestlig land som direkte har angrepet akademisk frihet, er *Ungarn*. Det mest markante eksemplet er lovendringene som førte til stengingen av Det sentraleuropeiske universitet (CEU) hovedcampus i Budapest i 2018 og som endte med at universitetet flyttet til Wien.⁹ I ettertid har det tilkommet flere lov- og forskriftsendringer som gjør at akademiske institusjoner kontrolleres av regjeringen og dens støttespillere. Et regjeringsdekret har fjernet kjønnsstudieprogrammer ved ungarske universiteter. Slike restriksjoner påvirker hele det ungarske høyere utdanningssystemet. Norge besluttet i 2021 å stanse alle utbetalingene til Ungarn gjennom EØS-finansieringsordningene fordi de ikke ble enige om en uavhengig fondsforvalter for det sivile samfunn. Denne stansen gjelder også forskningsprogrammet.

I *Polen* har den politiske innblandingen i mediene og rettssystemet under Lov- og rettferdighetspartiets (PiS) regjeringperiode bidratt til en bekymringsfull utvikling for ytringsfriheten, noe som også påvirker universitets- og høyskolesektoren. I 2020 uttalte utdannings- og forskningsministeren at han ville ta finansieringen fra universiteter som støttet deltakelsen av studenter og ansatte i «kvinnestreiken» i forbindelse med forbudet mot abort i Polen. Kritikken rettet seg spesielt mot rektorene ved universitetene i Wrocław og Gdansk som hadde tillatt avspasering og oppfordret studentene til å delta i demonstrasjonene.¹⁰ I 2021 ba en domstol to anerkjente Holocaust-forskere be en person om unnskyldning for å ha vanæret hennes onkels krigsdeltakelse.¹¹ Regjeringspartiet har uttalt at de anser påstander om polsk delaktighet i Holocaust for å vanære landet.¹² Domsavgjørelsen

må sees i lys av dette, og har ifølge «Scholars at Risk»-nettverket hatt en nedkjølingseffekt på akademisk frihet i Polen.

Situasjonen for akademisk frihet i *Tyrkia* ble for alvor tilspisset etter det mislykkede kuppforsøket i 2016. I unntakstilstanden som fulgte ble svært mange akademikere fengslet og forfulgt. En rekke universiteter og studenthjem ble stengt ned som følge av et vedtak som ga regjeringen rett til å gripe inn i universitetenes autonomi. «Scholars at Risk» sine siste rapporter viser at akademikere i Tyrkia fortsatt arresteres og rettsforfølges. Myndighetene har gått til masseoppsigelser som gir et permanent forbud mot ansettelser, offentlig tjeneste og utenlandsreiser. Et klart flertall av de akademikerne som ikke ble avsatt og som fortsatt jobber i academia føler seg ikke frie til å dele kunnskap og ytre seg, heller ikke gjennom publikasjoner og akademiske samlinger. Tyrkias president Erdogans utnevnelser og avskjedigelser ved det velrenommerte Bosphorus-universitetet det siste året, har ført til store protester.¹³

Et av landene med mest dramatisk svekkelse av akademisk frihet i senere år, er *India*,¹⁴ som også er et av Norges prioriterte samarbeidsland for høyere utdanning og forskning. Mange forskere opplever begrensninger i retten til å uttrykke seg. Rapporter fra «Scholars at Risk» viser at politiske spenninger i India har ført til voldelig opptøyer på campus mellom studenter, sikkerhetsstyrker og grupper som kommer utenfra campus. Myndighetene har drevet rettsforfølgelse med forankring i landets anti-terrorlovgivning og innført disiplinærtiltak mot akademikere som er kritiske til statsminister Modi, hans hindu-nasjonalistiske parti og hans regjering. Friheten for forskere og akademikere til å diskutere politiske og kulturelt sensitive temaer, er sterkt innskrenket. Staten blander seg inn i akademiske og andre temaer ved de fleste universitetene i landet og det er vanlig at toppstillinger i sektoren er høyt politisert. Indias rangering på «Academic Freedom Index» er nå sammenliknbar med Russland og Brasil – som også har falt mye de siste ti årene og lavere enn Pakistans.

⁹ Det sentraleuropeiske universitetet – informasjon 3.12.2018: <https://www.ceu.edu/article/2018-12-03/ceu-forced-out-budapest-launch-us-degree-programs-vienna-september-2019>

¹⁰ Artikkel i Wyborcza.pl 6.11.2020: Minister of Education is threatening to cut funding for universities that support the women's protest <https://wyborcza.pl/7,173236,26486997,the-minister-of-education-is-threatening-to-cut-funding-for.html>

¹¹ Artikkel i The Guardian 9.2.21: Fears for Polish Holocaust research as historians ordered to apologise <https://www.theguardian.com/world/2021/feb/09/fears-polish-holocaust-research-historians-ordered-apologise>

¹² Artikkel i BBC 1.2.2018: Poland's Senate passes controversial Holocaust bill <https://www.bbc.com/news/world-europe-42898882>

¹³ Oppslag i Khrono.no 2.2.22 om protester i Istanbul <https://khrono.no/forst-raste-de-mot-ny-rektor-na-vekker-fjerningen-av-tre-dekaner-frykt/657559>

¹⁴ Katrin Kinzelbach, Staffan I. Lindberg, Lars Pelke, and Janika Spannagel. 2022. Academic Freedom Index 2022 Update. FAU Erlangen-Nürnberg and V-Dem Institute. DOI: 10.25593/opus4-fau-18612. <https://www.pol.phil.fau.eu/files/2022/03/afi-update-2022.pdf>

Et viktig land som faller i en annen kategori, er *Kina*, som ikke har tradisjon for akademisk frihet. Som ledd i Kinas fremvekst som global stormakt og forskningsnasjon de siste tiårene, har enkelte av landets universiteter og forskningsinstitusjoner også tatt plass blant verdensledende akademiske institusjoner. Utviklingen fra 1980-tallet og frem til 2010-tallet var preget av gradvis økt åpenhet og økte akademiske frihetsgrader, likevel langt fra vestlige standarder, og styrket internasjonalt akademisk samarbeid. Denne trenden er nå snudd. Sampublisering mellom USA og Kina stagnerte i 2020 og viste nedgang i 2021, men relativt til annet internasjonalt samarbeid har det vært tydelig nedgang allerede siden 2016.¹⁵ Kinesiske myndigheters ideologiske kontroll med universitetene skjerpes¹⁶ og forskning underlegges strenge restriksjoner, noe man ikke minst så i forbindelse med forskning om opprinnelsen til covid-19.¹⁷

Forsvar for akademisk frihet – som også kan utfordre den

I mange land er det debatt om konformitet, kanselleringskultur og identitetspolitikk i akademien.¹⁸ Det gjelder for eksempel saker der studenter opplever seg krenket i undervisningen, noe som gjerne har en nedkjølingseffekt på ansattes ønske og vilje til å uttale seg.¹⁹

I november 2021 valgte Massachusetts Institute of Technology (MIT) å avlyse en gjesteforelesning av en foreleser fra University of Chicago som sammenlignet akademias «mangfoldregime» med nazismen. Dette utløste en debatt

som ble ytterligere forsterket som følge av at Princeton University valgte å avholde en gjesteforelesning med samme foreleser. Saken har resultert i at et utvalg ved MIT skal drøfte om det skal utformes egne retningslinjer for akademisk frihet.

Et annet uttrykk for konformitetskritikk er anklager om «forskningsaktivisme». Et flertall i det danske Folketinget har vedtatt en uttalelse som fremhever prinsippet om akademisk selvregulering som essensielt for å sikre forskningskvalitet og tankefrihet for å imøtegå det de anså som overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer.²⁰ Dette ble møtt av sterke protester fra mange forskere som bekymret seg for at dette ville ramme forskningens frihet og føre til mer selvsensur snarere enn mangfold.²¹ OsloMet-rapporten²² peker på at den danske høyresidens «kulturkamp» mot venstresidens angivelige dominans ved universitetene og i kulturlivet begynte lenge før debatten om identitetspolitikk og kanselleringskultur, og eksemplet fra Danmark føyer seg derfor kanskje inn i et bildet av en samfunnsdebatt som er preget av en polarisert kamp om virkelighetsforståelsen.

I Frankrike har høyere utdannings-, forsknings- og innovasjonsministeren vakt oppsikt ved å lansere en granskning av aktivismestyrt forskning og kreve økt pluralisme i forskningssektoren i kjølvannet av en debatt om såkalt «islamvenstre». ²³ Hun mente det er stemmer i akademien som ikke kommer til uttrykk, og at staten må beskytte mangfoldet. Blant annet skal alle franske institusjoner ha egne rådgivere for etikk, varslings- og akademisk integritet; og en nasjonal etikkomité skal aktiveres i tilfeller av press mot den akademiske ytringsfriheten.

Også Storbritannias forskningsminister har engasjert seg ved å fremme et lovforslag om vern av ytringsfriheten innen høyere utdanning.²⁴ Dette pålegger universitetene og studentorganisa-

¹⁵ Times Higher Education (THE): US-China research collaboration 'waning' (Februar 2022) <https://www.timeshighereducation.com/news/us-china-research-collaboration-waning> og National Science Foundations indikatorrapport viser stagnasjon. (Publications Output: U.S.Trends and International Comparisons. Oktober 2021). <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20214/international-collaboration-and-citations> NIFU arbeidsnotat 2022-1 *Norway's scientific collaboration with China in a global context* omtaler amerikanske og kinesiske perspektiver på nedgangen. <https://hdl.handle.net/11250/2983834>

¹⁶ American Association of University Professors (AAUP): Academic Freedom and China. (Fall 2019.) <https://www.aaup.org/article/academic-freedom-and-china#.YjI-J4-ZNaT>

¹⁷ AP News: China clamps down in hidden hunt for coronavirus origins (30.12.2020) <https://apnews.com/article/untied-nations-coronavirus-pandemic-china-only-on-ap-bats-24fbadc58cee3a40bca2ddf7a14d2955>

¹⁸ Rapporten *Et ytringsklima under press?* <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/et-ytringsklima-under-press/id2893147/>

¹⁹ Universitetet i Austin ønsker å gjøre noe med selvsensurering, <https://www.texastribune.org/2021/11/08/university-austin-founders-college-culture/>

²⁰ Det danske Folketinget vedtok 1.6.2021 et forslag mot overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer <https://www.ft.dk/samling/20201/vedtagelse/v137/index.htm>

²¹ Som en reaksjon på Folketingsvedtaket signerte 262 forskere, mange av dem innen migrasjonsforskning og kjønnsforskning, et opprop i avisen Politiken. De protesterte mot det de opplevde som sjikane i sitt virke som forsker, og var i tillegg bekymret for forskningsfriheten. <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art8234438/Vi-bliver-intimideret-og-chikaneret-i-en-s%C3%A5dan-grad-at-flere-er-blevet-sygemeldt> Noen dager senere støttet 3241 forskere på tvers av fagfelt, inkludert flere norske akademikere, opp om oppropet i et åpent brev. De oppfordret regjeringen til å trekke vedtaket. <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art8237629/Tag-klart-afstand-fra-angrebep%C3%A5-forskningsfriheden.-Det-kan-f%C3%B8re-til-selv-censur?shareToken=zqntL7AAfNLg>

²² Rapporten *Et ytringsklima under press?*

sjonene å verne den akademiske ytringsfriheten, gjennom for eksempel å tilby kompensasjon til individer som er utsatt for scenenekt, og gjennom etablering av en ombudsperson som bl.a. kan overvåke tilfeller av scenenekt og akademiske oppsigelser. Formålet er å beskytte studenter, vitenskapelig ansatte og gjesteforskere som fremmer kontroversielle synspunkter. Noe av kritikken mot forslaget er at det vil kunne gi uforutsatte konsekvenser som for eksempel at universiteter kan tvinges til å gi scene til og beskytte Holocaustfornektere. Videre fremholdes det at bruk av bøter kan redusere heller enn øke ytringsfriheten ved universitetene.

4.2.3 Akademisk frihet og samarbeid med utfordrende stater

Akademisk ytringsfrihet er under press både innenfor land og på tvers av landegrensene. Det gjør at internasjonalt samarbeid på den ene siden blitt viktigere, men på den andre siden vanskeligere. Samarbeid kan bidra til å forsvare akademisk frihet, ved å gi enkeltforskere flere plattformer og beskyttelse mot myndighetsinngrep. Men samarbeid kan også medføre risiko for innsnevring av den akademiske ytringsfriheten. Samarbeid med forskere i autoritære stater kan bli begrenset av at slike lands myndigheter hindrer forskning på bestemte temaer eller slår ned på forskningsbasert samfunnskritikk. I flere aktuelle land skjer direkte politisk innblanding i forskning og politisk bestemte begrensninger på formidling. Verden over står statlige myndigheter bak når forskere, undervisere og studenter mottar trusler, forfølgelse, tortur, feilaktig utvisning, rettsforfølgning eller fengsling.²⁵

²³ Artikler som omtaler debattene i kjølvannet av at minister Vidal ønsket å granske «islam-venstre» på universitetene, opprinnelsen til begrepet, og den videre håndteringen: <https://khrono.no/hun-vil-granske-islam-venstre-pa-universitetene-det-har-skapt-storm/556915>, https://www.lemonde.fr/idees/article/2021/02/20/islamo-gauchisme-nous-universitaires-et-chercheurs-demandons-avec-force-la-demission-de-frederique-vidal_6070663_3232.html, <https://universiteouverte.org/2021/02/19/demission-vidal/>, https://www.lemonde.fr/politique/article/2021/02/22/emmanuel-macron-empetre-dans-le-debat-sur-l-islamo-gauchisme_6070756_823448.html, https://www.lemonde.fr/societe/article/2021/06/10/islamo-gauchisme-a-l-universite-la-ministre-frederique-vidal-accusee-d-abus-de-pouvoir-devant-le-conseil-d-etat_6083618_3224.html

²⁴ Lovforslaget: *A Bill to make provision in relation to freedom of speech and academic freedom in higher education institutions and in students' unions; and for connected purposes*. Higher Education (Freedom of Speech) Bill <https://bills.parliament.uk/bills/2862>

Visse stater stanser ikke ved egne landegrensener i overgrep mot sine lands forskere eller studenter. I Australia er det en levende debatt om fiendtlig kinesisk innblanding og trakassering av kinesiske utenlandsstudenter, blant annet på bakgrunn av en rapport fra Human Rights Watch.²⁶ Basert på intervjuer av 48 kinesisktalende studenter, beskriver rapporten hvordan Kina forsøker å påvirke bildet av Kina på utenlandske campus, påvirke akademiske diskusjoner, overvåke kinesiske studenter, sensurere forskningsarbeid og på andre måter begrense akademisk frihet. Som en respons på dette har det australske utdannings- og forskningsdepartementet i samarbeid med australske universiteter presentert oppdaterte retningslinjer for å motvirke utenlandsk innblanding i Australias universitetssektor.²⁷

Samarbeid med universiteter og forskningsmiljøer i autoritære stater kan medføre risiko for selvsensur.²⁸ Til og med verdensledende amerikanske universiteter har for eksempel blitt anklaget for å føye seg for Kina.²⁹ Trump-administrasjonen opprettet i mai 2019 the Joint Committee on the Research Environment (JCORE) med det mål å re-introdusere «American values» både i FoU-sektoren og ved universitetene. Dette arbeidet er videreført av Biden-administrasjonen.

For demokratiske samfunn – og deres akademiske institusjoner – kan den tillit og åpenhet de bygger på, innebære en sårbarhet i samarbeid med autoritære stater. Risiko for spionasje, digitale angrep og kunnskapsoverføring på sensitive

²⁵ Scholars at Risk's Academic Freedom Monitoring Project undersøker og rapporterer angrep på høyere utdanning med mål om å øke oppmerksomheten, påvirke beslutninger og øke beskyttelsen for forskere og undervisere, studenter og akademiske samfunn. <https://www.scholarsatrisk.org/academic-freedom-monitoring-project-index/>

²⁶ Human Right Watch: «*They Don't Understand the Fear We Have*» *How China's Long Reach of Repression Undermines Academic Freedom at Australia's Universities*. https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/06/australia0621_web_0.pdf

²⁷ Guidelines to Counter Foreign Interference in the Australian University Sector – Department of Education, Skills and Employment, Australian Government. <https://www.dese.gov.au/guidelines-counter-foreign-interference-australian-university-sector/resources/guidelines-counter-foreign-interference-australian-university-sector>

²⁸ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollebæk, D., Fladmoe, A. (2021). *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i akademien*. Institutt for samfunnsforskning. <https://hdl.handle.net/11250/2759833>

²⁹ Se f.eks. America's Elite Universities Are Censoring Themselves on China <https://newrepublic.com/article/150476/american-elite-universities-self-censorship-china> The End of the Harvard Century <https://www.thecrimson.com/article/2020/4/23/harvard-china-scrutiny/>

områder har fått økt oppmerksomhet i flere vestlige land.

Russland gikk til angrep på Ukraina den 24. februar 2022. EU har vedtatt en omfattende pakke av sanksjoner,³⁰ og har blant annet stanset utbetalinger til russiske institusjoner i EU-finansierte forsknings- og innovasjonsprosjekter.³¹ Krigen i Ukraina har konsekvenser for høyere utdanning og forskning i Norge. Den norske regjeringen har besluttet å fryse bilateralt samarbeid mellom norske og russiske myndigheter. Den ferdigforhandlede forskningsavtalen med Russland legges på is. Det innføres ikke en akademisk boikott av Russland, og enkelte forskningssamarbeid kan videreføres. Forsker-til-forsker-samarbeid bør videreføres såfremt institusjonene anser det forsvarlig. Regjeringen jobber med tiltak for å ivareta studenter fra de berørte landene i Norge, og det er ønskelig at universitetene og høyskolene bidrar ved å tilby studier til flyktninger og arbeid til forskere og akademikere.³²

Utvalget behandler utfordringer for Norge i internasjonalt samarbeid i kapittel 6.3.4.

4.3 Ulike typer av initiativer for å verne og styrke akademisk frihet

I lys av det mangfoldet av trusler og utfordringer som rammer akademisk frihet og ytringsfrihet, er det naturlig nok vokst frem ulike initiativer med det formål å beskytte disse frihetene. Utvalget har innhentet noen eksempler som kan tjene som illustrasjon av bredden av initiativer.

4.3.1 Allianser

I flere land er det tatt initiativer til allianser for akademisk frihet. I USA ble The Academic Freedom Alliance (AFA) etablert i mars 2021 av professorer fra Princeton University, og inkluderer nå akademikere fra flere universitetsmiljø med ulik politisk tilhørighet.³³ I Europa har en gruppe på 130 professorer fra Tyskland, Østerrike og Sveits

³⁰ EUs sanksjonspakke: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-ukraine-crisis/>

³¹ EUs fryse av utbetalinger til russiske institusjoner i forsknings- og innovasjonsprosjekter og andre lands boikott omtales her: <https://sciencebusiness.net/news/eu-suspends-research-payments-russian-partners>

³² Regjeringen fryser forsknings- og utdanningssamarbeidet med Russland: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/regjeringen-fryser-forsknings-og-utdanningssamarbeidet-med-russland/id2903021/>

etablert et tilsvarende nettverk for akademisk frihet³⁴.

4.3.2 Retningslinjer og kodekser

En annen utbredt strategi er å utforme *retningslinjer og kodekser*. I USA har flere profesjonsbaserte organisasjoner som f.eks. American Federation of Teachers (AFT) egne kodekser for akademisk frihet³⁵. Mange universiteter har også utarbeidet egne retningslinjer for akademisk frihet, i form av akademiske frihetserklæringer.³⁶

I Europa arbeider nederlandske universiteter med å utvikle en guide for institusjonene og forskerne for å håndtere deltakelse i offentlig debatt. Etter den såkalte oksekjøttskandalen i Danmark har en rekke danske universiteter sammen med utdannings- og vitenskapsdepartementet utgitt retningslinjer for oppdragsforskning og rådgivning som har anbefalinger som omfatter kontrakter, datainnsamling og kvalitetssikring av resultater, men også for forskernes ytringsfrihet ved publisering og formidling³⁷. Det finske forskerforbundet (FUURT) har utarbeidet informasjon om hvordan forskere kan håndtere online-trakassering.³⁸

4.3.3 Kampanjer og støtteinitiativer

En tredje strategi er *kampanjer og støtteinitiativer*. I Tyskland ble det for to år siden gjennomført en stor kampanje om akademisk frihet som omfattet alle som var aktive i forskningssystemet. Temaet er vurdert som særlig aktuelt for situasjonen i Tysklands umiddelbare naboland. Det tyske parlamentet har anmodet regjeringen om å avslutte samarbeid med land som bryter akademisk frihet, mens andre ser Tyskland som en brobygger til

³³ Academe Blog: The Academic Freedom Alliance: A Q&A with Keith Whittington <https://academeblog.org/2021/03/17/the-academic-freedom-alliance-a-qa-with-keith-whittington/>

³⁴ Netzwerk Wissenschaftsfreiheit <http://www.netzwerk-wissenschaftsfreiheit.de/en/home-2/>

³⁵ Academic Freedom <https://www.aft.org/position/academic-freedom>

³⁶ Cornell University. The Faculty Handbook. *Cornell Policy Statement on Academic Freedom and Freedom of Speech and Expression*. <https://theuniversityfaculty.cornell.edu/the-new-faculty-handbook/statement-on-academic-freedom-and-freedom-of-speech-and-expression/>

³⁷ Nye prinsipper og anbefalinger om forskningsbasert samarbeid og rådgivning – Danske Universiteter <https://dkuni.dk/pressemeddelelser/nye-principper-og-anbefalinger-om-forskingsbasert-samarbejde-og-raadgivning/>

³⁸ Know Your Rights: Guidelines for dealing with online harassment <https://tieteentekijat.fi/en/know-your-rights-guidelines-for-dealing-with-online-harassment/>

vanskelige parter og viktig for forskere, studenter og akademikere i disse landene. Phillipp Schwarz-initiativet gir forskere i land som har utfordringer med akademisk frihet muligheten for å fortsette forskningen sin i Tyskland. Mange fra Tyrkia benytter dette stipendet. Den tyske tjenesten for akademisk utveksling, DAAD, gir tilsvarende stipend til studenter fra Hviterussland, noe som særlig har vært aktuelt etter presidentvalget i 2020.

I Finland ble 2021 utropt til året for forskningsbasert kunnskap, med et ønske å gjøre forskningsbasert kunnskap mer synlig og tilgjengelig, og i den forbindelse ble også akademisk frihet satt på dagsorden.³⁹

Sverige vil ha formannskapet i EUs Råd i 2023, og har foreløpig indikert at akademisk frihet vil være et av forsknings- og innovasjonstemaene for formannskapet deres.⁴⁰

4.3.4 Lovbeskyttelse av akademisk ytringsfrihet

I flere land er akademisk frihet regulert ved lov, men det varierer hvor klar lovgivningen er med hensyn til individuelle eller institusjonelle rettigheter.

I enkelte land har den akademiske friheten konstitusjonell rang. Det gjelder for eksempel i Tyskland, der forskningsfrihet og akademisk ytringsfrihet omfattes av grunnlovsbeskyttelsen. I USA har høyesterett i flere saker konkludert med at akademisk frihet er å betrakte som en konstitusjonell rett. I Europa har den europeiske menneskerettsdomstol (EMD) i flere saker fremhevet at den akademiske ytringsfriheten er vernet av den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK) art. 10.

Biden-administrasjonen i USA la tidlig frem et presidentdekret med formål å gjenvinne folkets tillit til regjeringen gjennom vitenskapelig integritet og evidensbasert politikkutvikling.⁴¹ En egen Scientific Integrity Fast-Track Action Committee (SI-FTAC) er nedsatt for å legge til rette for arbeidet. Komitéen har nylig fremlagt en rapport om integritet i myndighetsforankret forskningsevne.⁴² Det kan ellers nevnes at 6 av de 27 pre-

sidentordrene som ble signert av president Biden de første dagene etter innsettelsen, anses å ha positiv innvirkning på den akademiske friheten.

I Sverige har akademisk frihet som et generelt prinsipp for all aktivitet ved universitetene og høyskolene, nylig blitt regulert i høyere utdanningsloven deres (etter inspirasjon fra Norge).

4.4 Internasjonale organisasjoner mv.

En rekke internasjonale organisasjoner der Norge er medlem, og EU, hvor Norge er tett integrert i utdannings- og forskningssamarbeidet, har aktiviteter av betydning for å fremme og beskytte akademisk frihet og ytringsfrihet. Nedenfor følger en oversikt over de initiativer og arenaer som er mest relevante for Norge.

FN

UNESCO arbeider med flere sider ved ytringsfrihet og utfordringer med den. De har utarbeidet anbefalinger om vitenskap og forskere (The UNESCO Recommendations on Science and Scientific Researchers (2017)) for å håndtere rettigheter og standarder knyttet til forskning, og i 2020 rapporterte Spesialrapportøren for ytringsfrihet for første gang også om akademisk frihet.⁴³ Der ble det akademiske samfunnet oppfordret til å artikulere påstander om overtredelser og gjøre institusjoner oppmerksomme på dem. Danmarks delegasjon til UNESCO har kartlagt arbeidet i en nylig utgitt rapport, *Critical Voices: UNESCO's Instruments in Defence of Freedom of Expression of Artists, Journalists and Scientific Researchers*.⁴⁴

FNs generalsekretær har i talen til FN's generalforsamling⁴⁵ pekt på blant annet krigen mot vitenskap og misbruk av data, feilinformasjon og cyberkriminalitet som utfordringer. Han har foreslått å etablere globale atferdsregler for å

³⁹ Year of Research-based knowledge 2021; <https://tutkittuti-eto.fi/en/>

⁴⁰ I referat fra rådmøte i ERAC, 30. september 2021.

⁴¹ Memorandum on Restoring Trust in Government Through Scientific Integrity and Evidence-Based Policymaking 27. Januar 2021: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/27/memorandum-on-restoring-trust-in-government-through-scientific-integrity-and-evidence-based-policymaking/>

⁴² Scientific Integrity Task Force: <https://www.whitehouse.gov/ostp/nstc/scientific-integrity-task-force/> og rapporten: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/01/01-22-Protecting_the_Integrity_of_Government_Science.pdf

⁴³ Report A/75/261 fra Spesialrapportøren for ytringsfrihet: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/197/86/PDF/N2019786.pdf?OpenElement>

⁴⁴ *Critical Voices. UNESCO's Instruments in Defence of Freedom of Expression of Artists, Journalists and Scientific Researchers*, Permanent Delegation of Denmark to UNESCO (um.dk). <https://unesco.um.dk/>

⁴⁵ Secretary-General's remarks to the General Assembly on his Priorities for 2022. <https://www.un.org/sg/en/node/261517>

bekjempe feilinformasjon på nettet og fremme integritet i offentlig informasjon.

Europarådet

Europarådet har noen initiativ for å fremme ytringsfrihet knyttet til skole, undervisning og forskning.⁴⁶ Rådet arrangerte blant annet i 2019 et stort globalt forum om akademisk frihet, institusjonell autonomi og fremtidens demokrati⁴⁷ som resulterte i en erklæring med anbefalinger til blant andre, ministerkonferansen for Det europeiske høyere utdanningsområdet (EHEA) i 2020.⁴⁸

OECD

Akademisk frihet er et tema som dukker opp enten eksplisitt eller implisitt i mye av arbeidet til OECD og særlig i Global Science Forum. Der pågår det for tiden et arbeid om vitenskapelig integritet og sikkerhet,⁴⁹ som balanserer akademisk frihet og åpenhet med nasjonale økonomiske og sikkerhetsmessige interesser. Dette arbeidet er satt i gang for å håndtere bekymringen for at informasjonslekkasje og utenlandsk innblanding utgjør en alvorlig nasjonal og økonomisk sikkerhetsrisiko så vel som en trussel mot akademisk frihet gjennom at noen land misbruker åpenheten i academia. Et annet relevant arbeid i OECD er rapporten om vitenskapelig rådgivning og rollen og ansvaret til eksperter og vitenskapsfolk som var motivert av L'Aquila-jordskjelvet der forskere som hadde gitt råd ble rettsforfulgt. Rapporten kobler den akademiske friheten til ansvar.⁵⁰

⁴⁶ Et initiativ for skolesektoren er blant annet, «Free to Speak-Safe to Learn», der Wergelandssenteret er med: <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn>

⁴⁷ Global forum on Academic Freedom, Institutional Autonomy, and the Future of Democracy June 2019. <https://www.coe.int/en/web/education/globalforum>

⁴⁸ Global Forum on Academic Freedom, Institutional Autonomy, and the Future of Democracy. Declaration June 2019 <https://rm.coe.int/global-forum-declaration-global-forum-final-21-06-19-003/16809523e5>

⁴⁹ Prosjektet «Integrity and security in the global research ecosystem: managing conflicts of interest and conflict of commitment» er stort sett lukket for andre medlemsland, men det skal legges frem policyanbefalinger i andre halvdel av 2022.

⁵⁰ OECD (2015), «Scientific Advice for Policy Making: The Role and Responsibility of Expert Bodies and Individual Scientists», OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 21, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5js3311jcpwb-en>.

EU

Forslagene fra Europarådets globale forum ble blant annet fulgt opp i Roma-kommunikéet i 2020 om akademisk frihet.⁵¹ Det ble vedtatt av ministermøtet i Bolognaprosessen til de 49 landene som deltar i EHEA/Bolognaprosessen som samordner og utvikler felles tiltak og politikk for høyere utdanning. Både Roma-kommunikéet og Europarådets erklæring kom som en reaksjon på utkastelsen av Det sentraleuropeiske universitetet i Budapest fra Ungarn i 2018. Som en oppfølging av utviklingen i Europa ble den internasjonale Bonn-erklæringen om forskningsfrihet vedtatt av EU høsten 2020 og signert av alle medlemsland og Norge.⁵²

Gjennom EØS-avtalen deltar Norge aktivt i utdannings-, forsknings- og innovasjonssamarbeidet med EU gjennom verdens største forsknings- og innovasjonsprogram, Horisont Europa og det europeiske forskningsområdet (ERA), og gjennom programmet for utdanning-, opplæring-, ungdom og idrett, Erasmus+ og det europeiske utdanningsområdet.⁵³ Deltakelsen gir norske utdannings- og forskningsmiljøer mange muligheter for finansiering av prosjekter av høy kvalitet, mobilitet og setter rammer for utvikling av politikk på fagområdene. Horisont Europa er blitt sterkere innrettet mot å løse samfunnsutfordringer og skal bidra til økt tillit til forskning. Kommisjonen har avdekket kunnskapsbehov Horisont Europa bør dekke; om mistillit til autoriteter, demokratiske institusjoner og eksperter, feilinformasjon, falske nyheter og hatprat som de ønsker å adressere i arbeidsprogrammet for perioden 2022-2024. Kommisjonen forbereder derfor utlysninger om dette.⁵⁴

Det europeiske parlamentets panel for fremtidens vitenskap og teknologi (STOA) argumente-

⁵¹ Rome Ministerial Communique: http://www.ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_I.pdf

⁵² Bonn-erklæringen om forskningsfrihet: https://www.bmbf.de/bmbf/sharedocs/downloads/files/_drp-efr-bonner_erklaerung_en_with-signatures_mazerz_2021.pdf?_blob=publicationFile&v=1

⁵³ Se regjeringens strategier for norsk deltakelse i disse langtidssprogrammene; <https://www.regjeringen.no/contentassets/68895f46b6f34f1a9294ca3be7d25265/212540-kd-strategi-horisonteuropa-web.pdf> <https://www.regjeringen.no/contentassets/b5b57900ef6b4542b8b2d70b2c46b658/212540-kd-strategi-erasmus-web.pdf>

⁵⁴ Se arbeidsprogram under utvikling frem til og med 2024 for klynge 2 i Horisont Europa: Kultur, kreativitet og inkluderende samfunn. Arbeidsprogram for 2021-2022 nevner også problemstillinger knyttet til trusler og akademisk frihet: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2021-2022/wp-5-culture-creativity-and-inclusive-society_horizon-2021-2022_en.pdf

rer høsten 2021 for at EUs traktater burde inneholde spesifikke referanser til akademisk frihet.⁵⁵ Det europeiske parlamentet drøfter om en evaluering av akademisk frihet i medlemslandene bør inngå i midtveisevalueringen av Horisont Europa.⁵⁶

Rådskonklusjonene fra desember 2020 om et nytt europeisk forskningsområde (ERA),⁵⁷ omtaler blant annet styrking og monitorering av akademisk frihet i den høyere utdanningssektoren og honorere Bonn-deklarasjonen. De ber Kommisjonen, medlemsstater og akademiske institusjoner om å følge erfaringene til Bolognaprosessen nært og vurdere implikasjonene for forskning og arbeide sammen med tanke på mulige indikatorer, evaluering og monitoreringsmetoder og deres relevans for ytterligere å styrke akademisk frihet i ERA.

Kommisjonen foreslo rådskonklusjoner for en pakt for forskning og innovasjon for det nye ERA.⁵⁸ Den identifiserte akademisk frihet som en felles verdi og indikerte områder der medlemsland sammen vil utvikle tiltak. Rådet utvikler for tiden nye prioriteringer for ERA, og vurderer å lansere et tiltak for å beskytte akademisk frihet i Europa. Dette skal skje gjennom utviklingen av en handlingsplan basert på Bonn-erklæringen, monitorering av akademisk frihet i Europa og gjennom støtte til høyere utdanningsorganisasjoner og forskningsutførende organisasjoner med å gjenskjenne og håndtere utenlandsk innblanding. Flere land peker på potensialet for å innlemme Akademisk frihetsindeks (AFi)⁵⁹ som datakilde for fremtidens måling av ERA-prioriteringene. EHEA/Bolognaprosessen vurderer hvordan de kan bruke Akademisk frihetsindeks. Den har indikatorer for blant annet friheten til akademisk utveks-

ling og formidling, og friheten til å forske og undervise. EU-land som Frankrike og Østerrike har særlig vist interesse for denne indeksen. Kommisjonen oppfordrer forskningsutførende organisasjoner til å konsultere indeksen når de skal identifisere land og partnerinstitusjoner der akademisk frihet er i fare.⁶⁰

EØS-finansieringsordningene

Gjennom EØS-finansieringsordningene bidrar Norge til sosial og økonomisk utjevning i en rekke EU-land med svakere økonomi. Utenriksdepartementet har ansvar for ordningene. I land som Polen og Ungarn har den politiske utviklingen med innblanding i rettsstat, presse og forskningsmiljøer lagt et press på den offentlige samtalen og akademisk frihet. Norge vurderer prioriteringer som kan styrke menneskeretter, rettsstat og demokrati til neste programperiode.

Interesseorganisasjoner for høyere utdannings- og forskningsorganisasjoner.

Pan-europeiske og globale interesseorganisasjoner fremmer såkalte «posisjonsnotater om akademisk frihet» i forbindelse med hendelser i enkeltland eller ulike initiativ fra Kommisjonen. I The European University Association (EUA) sin universitetsstrategi for 2030 ønsker de at universiteter skal opprettholde «akademias frihet til å tenke og undersøke for å fremme kunnskap og friheten til å kommunisere denne kunnskapen basert på aksepterte standarder for akademisk etikk og integritet». Sammen med resten av samfunnet skal universitetene delta i offentlige debatter og adressere store samfunnsutfordringer.

The Guild, som samler de forskningsintensive universitetene, har også en rekke uttalelser som støtter opp under akademisk frihet. I den siste uttalelsen i etterkant av Bonn-erklæringen ønsker de et europeisk ombud for akademisk frihet.⁶¹ Ligaen for forskningsuniversiteter i Europa

⁵⁵ Den europeiske unions charter for grunnleggende rettigheter, spesifiserer ikke hva akademisk frihet innebærer: Art. 13: *Freedom of the arts and sciences. The arts and scientific research shall be free of constraint. Academic freedom shall be respected.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:303:FULL&from=EN>

⁵⁶ Medlemmer av Den europeiske unions parlament ønsker å inkludere akademisk frihet i EUs traktater: https://sciencebusiness.net/news/meps-push-include-academic-freedom-eu-treaties?utm_source=Science%7CBusiness+Newsletters&utm_campaign=d7d5628762-EMAIL_-CAMPAIGN_4_26_2021_17_43_COPY_01&utm_medium=email&utm_term=0_179178d214-d7d5628762-138560363

⁵⁷ Council conclusions on the New European Research Area, Brussels, 1 December 2020: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13567-2020-INIT/en/pdf>

⁵⁸ Pakt for forskning og innovasjon i Europa (2021) https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation_strategy_on_research_and_innovation/documents/ec_rtd_pact-for-research-and-innovation.pdf

⁵⁹ Katrin Kinzelbach, Staffan I. Lindberg, Lars Pelke, and Janika Spannagel. 2022. Academic Freedom Index 2022 Update. FAU Erlangen-Nürnberg and V-Dem Institute. DOI: 10.25593/opus4-fau-18612. Denne rapporten gjennomgår tilstanden for akademisk frihet i verden gjennom bl.a. å måle institusjonell autonomi, friheten til formidling, til å forske og undervise, akademikere som kritikere, campusintegritet osv. <https://www.pol.phil.fau.eu/files/2022/03/af-update-2022.pdf>

⁶⁰ European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, Tackling R&I foreign interference: staff working document, 2022 <https://data.europa.eu/doi/10.2777/513746>

(LERU), Unge forskningsuniversiteter (YERUN) og the European Consortium of Innovative Universities (ECIU), som samler de innovative universitetene, har få uttalelser knyttet til å sikre akademisk frihet. CESAER som samler de tekniskvitenskapelige universitetene viser til en rekke sentrale dokumenter om forskningsintegritet, akademisk frihet og institusjonell autonomi, evidensbasert politikktutvikling og kunnskapsdeling.

Det internasjonale vitenskapsrådet (ISC) som er en ikke-statlig organisasjon samler flere internasjonale vitenskapsorganisasjoner, institusjoner og forskningsråd med et formål om å fremme vitenskap som et globalt offentlig gode. De har utgitt et diskusjonsnotat *The free and responsible practice of science in the 21st century*,⁶² som undersøker hva vitenskapelig frihet og ansvar i et moderne samfunn er, adresserer utfordringer og foreslår tiltak for dette. Noen av tiltakene handler om råd til forskerne når de kommuniserer forskning, institusjonenes ansvar for å fremme formidling, støtte og beskytte forskerne, og myndigheters arbeid for å bedre betingelser for dette.

Disse interesseorganisasjonene gir de norske institusjonene, en sterkere stemme inn europeisk politikktutvikling og debatt. De kan slik være et viktig talerør der ikke norske myndigheter strekker til.

Norden

Flere land i Norden arbeider med temaer som desinformasjon, radikaliserings og utenforskap på tvers av utdanningsnivåer i nasjonal politikk. Målet er å bygge demokratiforståelse og aktivt medborgerskap. Rammevilkårene for å ytre seg som akademiker er blitt aktualisert i flere nordiske land, særlig etter covid-19-pandemien eller knyttet til forskning på kontroversielle temaer.

⁶¹ The Guild of European Research-Intensive Universities: The Guild Statement on Academic Freedom (June 2021) https://www.the-guild.eu/news/2021/the-guild_statement-on-academic-freedom_june-2021.pdf

⁶² The free and responsible practice of science in the 21st century <https://stories.council.science/science-freedom-responsibility/>

4.5 Menneskerettighetsbrudd: SAR og StAR-ordningene

I hele verden⁶³ risikerer eller opplever både forskere, undervisere og studenter i en rekke land med autoritære regimer trusler, forfølgelse, tortur, feilaktig utvisning, rettsforfølgning eller fengsling av egen stat. Deres situasjon er alvorlig, men knytter seg mer generelt til menneskerettighetssituasjonen i disse landene og ikke nødvendigvis til akademisk ytringsfrihet spesielt. Norge påvirkes imidlertid av vilkårene for akademisk frihet i utlandet. Vi er avhengige av at utenlandske forskningsresultat er til å stole på, og i mange tilfeller samarbeider forskere her til lands med forskere i land med utfordrende regimer. At forskere i enkelte andre land ikke har akademisk frihet er en risiko for norsk forskning, da vi ikke kan være sikre på at funnene ikke er politisk motiverte. Noen av disse utsatte akademikerne og studentene som befinner seg i land som kan motta offisiell bistand, tar Norge tar imot gjennom den internasjonale ordningen for Scholars at Risk (SAR)⁶⁴ og den norske ordningen Student at Risk (StAR)⁶⁵. De får muligheten til å fortsette å forske eller studere og fullføre graden sin ved norske universiteter og høyskoler. Ordningene bidrar til at norske institusjoner får et bredere perspektiv på situasjonen i andre land. Scholars at Risk oppfordrer universiteter og høyskoler til å invitere de forfulgte forskerne og studentene til å snakke på campus. Den viktigste kanalen for formidling av forskning er utdanning og undervisning, og møte med SAR-kolleger eller StAR-studenter bidrar til studentens læringsinnhold.⁶⁶ Vi har et solidarisk ansvar for å fremme akademisk frihet og støtte forfulgte studenter og forskere.

⁶³ Scholars at Risk's Academic Freedom Monitoring project undersøker og rapporterer angrep på høyere utdanning med mål om å øke oppmerksomheten, påvirke beslutninger og øke beskyttelsen for forskere og undervisere, studenter og akademiske samfunn. <https://www.scholarsatrisk.org/academic-freedom-monitoring-project-index/>

⁶⁴ Scholars at Risk | Protecting scholars and the freedom to think, question, and share ideas <https://www.scholarsatrisk.org/>

⁶⁵ StAR-ordningen ble initiert av SAIH og Norsk Studentorganisasjon i 2012. Til nå har 52 studentaktivister kommet til Norge. Tyskland og Polen har også startet StAR-programmer. <https://www.studentsatrisk.no/about>

⁶⁶ Oppsummert fra 10-årsjubileumskonferanse for Scholars at Risk, UiO 21. september 2021.

Kapittel 5

Dagens rammeverk

5.1 Regelverk

5.1.1 Grunnloven og menneskerettighetene

Den akademiske ytringsfriheten er en måte å bruke den klassiske ytringsfriheten på. Ytringsfriheten er vernet i Grunnloven og i flere menneskerettskonvensjoner Norge er bundet av. Den konvensjonen som har størst praktisk betydning i norsk rett, er den europeiske menneskerettskonvensjon, EMK.¹

Høyesterett har understreket «at ytringsfriheten, slik denne blant annet kommer til uttrykk i Grunnloven § 100 første ledd og EMK art. 10 nr. 1, gir svært vide rammer for hva en vitenskapelig ansatt kan si om faglige og administrative spørsmål, selv om dette innebærer å tale ledelsen eller andre midt imot. Den frie akademiske meningsutveksling er en grunnleggende verdi, og en forutsetning for at universiteter og høyskoler skal kunne fylle sin oppgave i et demokratisk samfunn».²

Grunnloven § 100 lyder slik:

Ytringsfrihet bør finne sted.

Ingen kan holdes rettslig ansvarlig for å ha meddelt eller mottatt opplysninger, ideer og budskap med mindre det lar seg forsvare holdt opp imot ytringsfrihetens begrunnelse i sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse. Det rettslige ansvar bør være foreskrevet i lov.

Frimodige ytringer om statsstyret og hvilken som helst annen gjenstand er tillatt for enhver. Det kan bare settes klart definerte grenser for denne rett der særlig tungtveiende

hensyn gjør det forsvarlig holdt opp imot ytringsfrihetens begrunnelser.

Forhåndssensur og andre forebyggende forholdsregler kan ikke benyttes med mindre det er nødvendig for å beskytte barn og unge mot skadelig påvirkning fra levende bilder. Brevsensur kan ikke settes i verk utenfor anstalter.

Enhver har rett til innsyn i statens og kommunenes dokumenter og til å følge forhandlingene i rettsmøter og folkevalgte organer. Det kan i lov fastsettes begrensninger i denne rett ut fra hensyn til personvern og av andre tungtveiende grunner.

Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale.

Vernet etter Grl. § 100 gjelder alle ytringer, i alle sammenhenger. Som det fremgår av annet ledd, er friheten begrunnet i hensynet til «sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse». Ettersom akademisk ytringsfrihet har som mål å bidra til sannhetssøken, nyter denne måten å bruke ytringsfriheten på et særlig vern, selv om uttrykket «akademisk» ikke fremgår eksplisitt av bestemmelsen.³

Grunnloven er vår øverste rettskilde, den står over ordinære lover. Rettighetene i Grunnloven har dermed et særlig sterkt vern. Det skal mye til for at man lovlig kan gripe inn i slike rettigheter.

Akademiske ytringer er også vernet av bestemmelsen om ytringsfrihet i EMK art. 10.

Den lyder slik:

1. Enhver har rett til ytringsfrihet. Denne rett skal omfatte frihet til å ha meninger og til å motta og meddele opplysninger og ideer uten inngrep av offentlig myndighet og

¹ Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) – Vedlegg 2. Den europeiske menneskerettskonvensjon med protokoller (norsk oversettelse) https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2

² Rt. 2011 s. 1011. <https://lovdata.no/dokument/HRSIV/avgjorelse/hr-2011-1314-u>

³ For en oversikt over det grunnlovsmessige og menneskerettslige vernet for akademisk ytringsfrihet, se Strømme, Vidar (2020). Ytringsfrihet i academia, ISF-rapport 2020:14 <https://hdl.handle.net/11250/2719456>

uten hensyn til grenser. Denne artikkel skal ikke hindre stater fra å kreve lisensiering av kringkasting, fjernsyn eller kino-foretak.

2. Fordi utøvelsen av disse friheter medfører plikter og ansvar, kan den bli undergitt slike formregler, vilkår, innskrenkninger eller straffer som er foreskrevet ved lov og som er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den nasjonale sikkerhet, territoriale integritet eller offentlige trygghet, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, for å verne andres omdømme eller rettigheter, for å forebygge at fortrolige opplysninger blir røpet, eller for å bevare domstolenes autoritet og upartiskhet

Selv om heller ikke EMK art. 10 nevner «akademisk» ytringsfrihet særskilt, er akademiske ytringer vernet. EMK er en av de konvensjonene som etter menneskerettsloven har forrang for norske lover ved motstrid. Det gjør at rettigheter i EMK også har et sterkt vern i norsk rett.

Det juridiske forholdet mellom Grunnloven § 100 og EMK art. 10 er ikke metodisk avklart.⁴ Høyesterett bruker de to bestemmelsene noe om hverandre. Der det finnes tidligere dommer som utpensler innholdet i Grl. § 100, henvises det tidvis til dem. Det henvises oftere til vurderingskriterier i dommer fra EMD.⁵ Dette skjer fordi EMD har behandlet flere ytringsfrihetssaker enn Høyesterett, og at dommene derfra dermed gir mest håndfast veiledning ved løsning av konkrete retts spørsmål.

For utvalget er det viktig å understreke at både Grunnloven § 100 og EMK art. 10 gir akademiske ytringer et sterkt rettslig vern. Ved vurderinger av om inngrep i den akademiske ytringsfriheten er lovlige eller ei, er det den av bestemmel-

⁴ En del av de menneskerettighetene som ble inntatt i Grunnloven i 2014 skal så langt de passer tolkes i lys av sine internasjonale forbilder i tråd med prinsippet i Rt. 2015 s. 93 (57). Grl. § 100 ble endret i 2004. Endringen kom bl.a. for at vi bedre skulle ivareta det ytringsfrihetsvern som også fulgte av EMK art. 10. Bestemmelsen er imidlertid bygget opp på en annen måte enn EMK art. 10, og den er ikke utformet med den for øyet. Høyesterett har behandlet de to normenes forhold til hverandre på ulike måter.

⁵ Kun to av 24 saker om ytringsfrihet ble avgjort basert på Grl. § 100 etter at grunnlovsbestemmelsen fikk sin nåværende utforming i årene 2004-2012, se A. Kierulf, Hvilken rolle spiller Grunnloven § 100 i Høyesteretts ytringsfrihetspraksis? Lov og Rett (2012) s. 131. Tendensen har fortsatt. Basert på samme metodikk, brukte Høyesterett Grl. § 100 ved avgjørelsen av bare tre-fire av 22 ytringsfrihetssaker i årene 2013-2021.

sene som gir det klareste vernet i praksis som vil være den styrende. Rettighetsvernet etter EMK er antatt å være et minimumsvern. Det tilsier at grunnlovsvernet i alle fall ikke er dårligere enn det vern som følger av EMK. Det er derfor det beste vernet som kan utledes enten av EMK eller av Grunnloven som er avgjørende for den akademiske ytringsfrihetens rettslige beskyttelse i praksis.

Akademiske, sannhetssøkende og maktkritiske ytringer ligger i kjernen av det ytringsfrihetsvernet begge bestemmelsene gir. Dette gjør at slike ytringer nyter et sterkt vern. Det kan også gjøre at akademiske ytringer noen ganger kan ha et sterkere vern enn de ville hatt hvis de var fremsatt for andre formål enn det sannhetssøkende, og i andre sammenhenger enn akademiske. Utvalget nevner noen slike eksempler, for å illustrere dette poenget:

Sterke karakteristikk av forskningsprosjekter, som i andre sammenhenger kunne vært ærekrenkende, vil kunne være lovlige i debatter med generell fagkritisk bakgrunn.⁶

På 1970-tallet satte en psykologistudent og en universitetslektor i verk et atferdsterapeutisk behandlingsopplegg for en elleveåring. De publiserte en artikkel om behandlingen. Den ble sterkt kritisert i Dagbladet, som blant annet mente at de hadde bedrevet tortur i vitenskapens navn. Lektoren saksøkte kritikeren for ærekrenkelser. Høyesterett understreket at ærekrenkelsesreglene må brukes med forsiktighet i en debatt med generell fagkritisk bakgrunn, og at det ved karakteristikk av vitenskapelige arbeider må være adgang til å bruke sterke ord.

Feilaktige hypoteser og påstander er sentrale i sannhetssøkende virksomhet. Fremsettelse av feilaktige påstander som kunne vært krenkende eller ført til erstatningsbetingende markedssvikt, kan være vernet dersom de er ledd i forskning eller vitenskapelig sannhetssøken. Dette gjelder også om forskeren som har fremsatt dem, ikke er knyttet til noen akademisk institusjon. Saken Hertel mot Sveits er et eksempel på dette.⁷

En sveitsisk forsker undersøkte negative effekter av mikrobølgeovner i sitt private laborato-

⁶ Rt. 1979 s. 727. Se også Rt. 1991 s. 1069 (på s. 1076), der to magasiners kritiske uttalelser om en klinikk MS-behandling («lureri», «illusjoner» til salgs) ikke ble ansett ærekrenkende, fordi det «det må gjelde en utstrakt ytringsfrihet i den alminnelige samfunnsdebatt om faglige og vitenskapelige spørsmål».

⁷ Hertel mot Sveits (EMD 25. august 1998). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59366%22%5D%7D>

rium. Han sendte en forskningsrapport om dette til et tidsskrift. Den konkluderte med at mikrobølgeovner hadde meget helseskadelige virkninger (mikrobølgene skulle angivelig forgifte vann, lage en form for cellegift, være farlige for øyne og lunger, skape vedvarende mikrobølger i kroppen etter matinntak og innebære risiko for reumatisme, jernmangel og høyt kolesterol). Tidsskriftet slo funnene stort opp, med et bilde av «mannen med ljåen». Publiseringen medførte salgssvikt for mikrobølgeovner på det sveitsiske markedet, og forskeren og tidsskriftet ble saksøkt. Sveitsiske domstoler påla dem, med hjemmel i intern konkurranselovgivning, ikke å ytre lignende påstander om mikrobølgeovner offentlig i fremtiden.

EMD fant at dette var et inngrep i forskerens ytringsfrihet. EMD mente at det ikke var opp til domstolene å sensurere forskningsfunns, uansett om de var dårlig underbygd og gikk for langt. Tilbakevisning av slike påstander hørte isteden hjemme i den offentlige debatt.

Forskerens intensjon om å drive vitenskap (ikke f.eks. konkurrerende virksomhet) var antagelig sentral for EMDs vurdering.⁸

At den vitenskapelige *intensjonen* bak ytringer kan være avgjørende for deres rettslige vern, understrekes også i EMD-saken Aksu mot Tyrkia.⁹ Den viser at stigmatiserende ytringer som kan være ulovlige dersom de fremsettes med intensjon om å nedverdige eller diskriminere, kan være vernet dersom de er ledd i en akademisk fremstilling, med en sannhetssøkende intensjon:

I en bok finansiert av det tyrkiske kulturdepartementet beskrev en professor levemåten til romerminoriteten. En tyrkisk statsborger med romerbakgrunn reagerte på passasjer i boken. Blant disse var fremstilling av sigøynere som var involvert i ulovlige aktiviteter, og levde som «tyver, lommetyver, svindlere, ranere, tiggere, narkodealere, prostituerte og halliker» og var «polygamister og aggressive». Han prøvde å få boken stanset i nasjonale domstoler, uten hell.

EMD var enig i at negativ stereotypisering av en minoritet kunne være inngrep i deres personvern, hvis de oversteg en viss alvorlighetsterskel. Klagerens rett til personvern måtte imidlertid avveies konkret mot forfatterens ytringsfrihet. EMD mente at tyrkiske domstolars vektlegging av ytringsfriheten på bekostning av personvernet

var forsvarlig, ettersom boken var forskningsbasert og hadde til hensikt å kaste lys over en stigmatisert minoritet, ikke å stigmatisere romer.

Også faglig kritikk som går sterkt ut over andre kollegaer kan ha en større beskyttelse i en akademisk setting enn ellers. Det gjelder særlig dersom kritikken er forankret i et tema, og ikke kun rettet mot noens person. Et eksempel på dette er EMD-saken Sorguç mot Tyrkia.¹⁰

En professor ved Istanbuls teknologiske universitet kritiserte opplegget for eksaminasjon av assisterende professorer og hevdet at det førte til lavere kvalitet. I en artikkel med slik kritikk, omtalte han en professor som hadde fått stillingen sin slik: [H]e managed to pass the assistant professorship examination before another panel, whose members were not from the construction management department, and without publishing a single article [...]. Tyrkiske domstoler anså dette som et angrep på den omtaltes omdømme, fordi omtalen insinuerte at professoren ikke ville bestått med en annen eksaminasjonsmodell, om et annet panel hadde vurdert ham.

EMD la til grunn at Sorguç hadde skrevet det han gjorde i god tro, og pekte også på at den omtalte professoren var anonymisert. Den mente at den anonymiserte professoren måtte tåle å bli omtalt på denne måten: [T]he Court underlines the importance of academic freedom, which comprises the academics' freedom to express freely their opinion about the institution or system in which they work and freedom to distribute knowledge and truth without restriction.»

At den akademiske ytringsfriheten ikke bare omfatter vitenskapelig diskusjon, men også retten til å kritisere institusjoner og de strukturelle forholdene som er nødvendige for ansattes utøvelse av deres akademiske virksomhet, er også lagt til grunn av Høyesterett.¹¹

Det er imidlertid ikke slik at den akademiske rammen rundt ytringer gir noe ubegrenset frikort til å sette seg ut over andre lover og hensyn, for eksempel til et rimelig arbeidsmiljø.¹² Det skal mye til, men i de mest alvorlige tilfeller kan slike hensyn utveie også den akademiske ytringsfriheten. Dette var tilfellet i en sak der en historieprofessor ble avskjediget fra Universitetet i Oslo. Han hadde sendt vidt distribuerte e-poster med kritikk av kolleger i forbindelse med eksamensordninger, og

⁸ Strømme, Vidar (2020). Ytringsfrihet i academia. ISF-rapport 2020:14 <https://hdl.handle.net/11250/2719456>

⁹ Aksu mot Tyrkia (EMD Storkammer, 15. mars 2012) avsnitt 69 flg. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-109577%22%7D>

¹⁰ Sorguç mot Tyrkia (EMD 23. juni 2009). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-93161%22%7D>

¹¹ Rt. 2011 s. 1011.

¹² Rt. 2011 s. 1011.

også nektet å komme på møter, herunder dialogmøter med arbeidsgiver på ulike nivåer. Han hadde bidratt til et vanskelig arbeidsmiljø over lang tid. Selv med de svært vide rammer vitenskapelig ansatte har til å «tale ledelsen og andre midt i mot» måtte også han «ta et visst hensyn ved sin opptreden overfor kolleger og andre han kommer i kontakt med i sin stilling. Han må også ha arbeidsmiljøet for øye. I de mest graverende tilfeller vil ytringsfriheten måtte vike også på en arena som dette, i den forstand at ytringer som er utilbørlige på grunn av form, tid, forum, omfang eller skadevirkninger, kan danne grunnlag for avskjed».

Akademiske institusjoner har ikke adgang til å refse eller sanksjonere akademikere som uttaler seg som akademikere utenfor sine spesialfelt.¹³ I en sak fra 2018 ble en professor i tysk invitert til å TV-program der temaet var forholdet mellom EU og Tyrkia. Han sa fra til instituttledelsen, som mente hans deltakelse utenfor eget fagfelt var upassende. Professoren deltok likevel, og fikk en reprimande fra sin prodekan. Disiplinerrådet ved universitetet mente at selv vitenskapelig ansatte måtte finne seg i noen føringer for deltakelse i TV-programmer utenfor sine felt. EMD fastslo at dette var inngrep i hans ytringsfrihet. Selv om reprimanden ikke hadde noen store konsekvenser, kunne selv slike sanksjoner ha en nedkjølende effekt på professorers ønske om å ytre seg offentlig. Slike inngrep i ytringsfriheten må også kunne prøves i domstolene, for å hindre at universitetsadministrasjonen ikke misbruker sin skjønnsmessige makt.

Ytringsfrihetsvernet i GrL § 100 og EMK art. 10 er i utgangspunktet en «negativ» rettighet. Negative rettigheter sier noe om hva stater ikke kan gjøre overfor borgere – i dette tilfellet at de ikke kan gripe inn i deres ytrings- og informasjonsfrihet.

Begge bestemmelsene innebærer imidlertid også en «positiv» rett. Positive rettigheter sier noe om hva stater skal gjøre overfor borgerne. I dette tilfellet innebærer den positive rettigheten forpliktelser for staten, til å legge til rette for at ytrings- og informasjonsfrihet kan skje i praksis.¹⁴

Den positive forpliktelsen er ikke nevnt i EMK art. 10, men er klarlagt i rettspraksis fra EMD.¹⁵ I

Grunnloven fremgår plikten i § 100, sjette ledd: «Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale». «Statens myndigheter» skal forstås vidt, det omfatter alle som forvalter og utøver offentlig myndighet. Den positive forpliktelsen gjør at staten skal legge til rette for ytrings- og informasjonsfrihet generelt, men også for akademisk ytringsfrihet spesielt, jf. formuleringen «opplyst». Den legger også føringer for at ledere i akademiske institusjoner som forvalter offentlig myndighet har en slik tilretteleggingsplikt.

Det nærmere innholdet av den positive forpliktelsen kan utdypes i lover eller andre reguleringer, og kan forplikte private rettssubjekter, så vel som offentlige. Et eksempel på dette er arbeidsmiljøloven § 1-1, c), som sier at et formål med loven er å legge til rette for et godt ytringsklima i virksomheten. Også universitets- og høyskoleloven inneholder regler som utfyller tilretteleggingsplikten for ytrings- og informasjonsfrihet, bl.a. i formålsangivelsen i § 1-1, oppgaveforpliktelsene i § 1-3 og i angivelsen av institusjonelle og individuelle friheter og ansvar i § 1-5. Utvalgets forslag til endringer i § 1-5 (se kapittel 7.2.2) har som formål å bidra til ytterligere å realisere GrL § 100, 6. ledd i academia.

5.1.2 Universitets- og høyskoleloven

Lov om universiteter og høyskoler 1. april 2005 nr. 15 (uhl) gjelder for alle universitet og høyskoler som gir utdanningstilbud akkreditert av NOKUT, se nærmere om virkeområdet for loven i § 1-2. Denne loven regulerer sider av den akademiske frihet. Utvalget redegjør her for noen av stegene på veien frem mot dagens regulering. Vi kommer tilbake til noen av poengene her, i vårt forslag til lovendringer i kapittel 7.2.2.

Underdalutvalget (NOU 2006: 19)

Underdalutvalget¹⁶ hadde i oppdrag å «...vurdere om en lovhjemling av individuell akademisk frihet er hensiktsmessig, og hvordan man eventuelt kan kodifisere og tydeliggjøre den i samsvar med anerkjente normer og dagens praksis, og innenfor rammen av den myndighet loven legger til institusjonen selv».

Utvalgets NOU 2006: 19 *Akademisk frihet* med forslag til revidert uhl. § 1-5 ble godt mottatt, og er fortsatt et viktig grunnlagsdokument for akade-

¹³ Kula mot Tyrkia (EMD 19. juni 2018). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-184289%22%5D%7D>

¹⁴ En utdypning av de positive forpliktelsene finnes bl.a. i Europarådets rekommandasjon CM/Rec(2012)7 on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy. <https://www.refworld.org/pdfid/50697ed62.pdf>

¹⁵ Slik flere av de nevnte EMD-dommene er eksempler på.

¹⁶ NOU 2006: 19 Akademisk frihet

misk frihet. NOU-en har et egen vedlegg (vedlegg 1), utarbeidet av utvalgsmedlem, prof. Johan Giertsen, om akademisk ytringsfrihet.

Utvalget konkluderer i kapittel 6 med å foreslå en ny utforming av universitets- og høyskoleloven § 1-5 for å klargjøre prinsippet og gi det en fastere rettslig forankring. Forslaget innebar i korthet at (1) universiteter og høyskoler ble pålagt en positiv plikt til å fremme og verne den akademiske frihet, herunder en plikt til å sikre at virksomheten utøves i samsvar med anerkjente etiske prinsipper, (2) den eksisterende bestemmelsen om institusjonell faglig autonomi skulle videreføres og (3) at akademisk frihet – forstått både som rettigheter og plikter for den enkelte ansatte (forsker og lærer) – skulle lovfestes.

Nåværende universitets- og høyskolelov § 1-5

Nåværende § 1-5 trådte i kraft 1. januar 2008, og ble vedtatt i samsvar med innholdet i Underdalutvalgets forslag om at individuell akademisk frihet for ansatte i undervisnings- og forskerstillinger skulle lovfestes. Bestemmelsene omfatter nå både individuell og institusjonell akademisk frihet. Dette skjedde 15 år etter at institusjonell akademisk frihet for første gang ble lovfestet.

Universitets- og høyskolelovutvalget (NOU 2020: 3)

Universitets- og høyskolelovutvalget leverte sitt forslag til ny universitets- og høyskolelov i februar 2020, se NOU 2020: 3 *Ny lov om universiteter og høyskoler*. Utredningen kapittel 15 omhandler akademisk frihet. Utvalget foreslo å videreføre innholdet i § 1-5 om faglig frihet og ansvar. Videre foreslo de en presisering i bestemmelsens første ledd som ytterligere skulle understreke at institusjonene har et spesielt ansvar for å verne om de ansattes utøvelse av den akademiske friheten.

Utvalget drøftet også akademisk frihet for ansatte i sektoren. De pekte på at hetsing og trakassering av faglig ansatte som ytrer seg i samfunnsdebatten er et økende problem. Utvalget foreslo en presisering i lovbestemmelsen om akademisk frihet, slik at institusjonenes ansvar for å verne om de ansattes utøvelse av den akademiske friheten kommer klarere frem.

Utvalget mente at dagens bestemmelse tilsier at «det ligger innenfor institusjonenes lovpålagte ansvar å stå bak sine ansatte i slike situasjoner» (med «slike» menes at de ansatte utsettes for kampanjer, hets, mobbing eller lignende). Samtidig la utvalget også til grunn at det skjer en utvikling i samfunnet som kan gi grunn til å ytterligere

understreke det ansvaret institusjonens ledelse har for å beskytte de ansatte mot trakassering og hets. Utvalget mente også at forslaget ville bidra til å beskytte den ansatte mot å bli utsatt for sanksjoner fra arbeidsgivers side i en situasjon der den ansatte har benyttet seg av sin akademiske ytringsfrihet og møtt motbør ledelsen opplever som ubehagelig.

Utvalget foreslo slikt tillegg i universitets- og høyskoleloven § 1-5 første ledd første setning: «Universiteter og høyskoler skal fremme og verne om akademisk frihet, og om de ansatte som utøver denne.»

I høringen av utvalgets utredning kom det om lag 44 høringsuttalelser om akademisk frihet. Dette var blant annet Forskerforbundet, De nasjonale forskningsetiske komiteene, Norsk studentorganisasjon og samtlige av statlige og private UH-institusjonene. 14 av disse kommenterte dette punktet, uten å ta stilling til forslaget.

Det var 28 høringsinstanser som støtter utvalgets forslag til endringer. Samtidig ble departementet utfordret til å bruke anledningen til grunnleggende refleksjon rundt innholdet i bestemmelsen.

De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) uttalte blant annet at paragrafen lovfester ulike friheter som er viktige for virksomheten ved universiteter og høyskoler, som akademisk frihet, kunstnerisk frihet, forskningens frihet, faglig frihet og ytringsfrihet, men at overskriften «Faglig frihet» ikke gjenspeiler bredden i bestemmelsen. FEK mener det vil samsvare bedre med innholdet om overskriften endres til for eksempel «Frihet og ansvar». Videre mente de at et aspekt som mangler både i gjeldende ordlyd og i forslaget fra uhl-utvalget, er den kollegiale selvreguleringen innenfor det institusjonelle nivået. Dette er et viktig element i den tradisjonelle forståelsen av akademisk frihet, som med fordel kan fremgå av paragrafen.

Flere høringsinstanser, blant annet Forskerforbundet, trakk styrkingen av den akademiske friheten frem som et etterlengtet tiltak, særlig tillegget om at institusjonene også har et særskilt ansvar for å verne om de ansattes utøvelse av den akademiske friheten. De påpekte at den akademiske friheten er under press. Dersom institusjonene får et aktivt ansvar for å verne om den og sine ansatte i utøvelsen av den, så vil det bidra til å øke forståelsen for hva akademisk frihet er, hvorfor den er nødvendig og klarlegge utfordringer og grenseoppganger.

NSO støttet en lovfesting av den enkelte forsker sin akademiske frihet, men pekte på at all

forskning skal være av anerkjent praksis og akademisk standard, uavhengig om man er ansatt eller student, og derfor må studenter nevnes i lovteksten. Akademikerne, NTL og Tekna var positive til forslaget.

Kunnskapsdepartementets oppfølging – Prop. 111 L (2020–2021):

Deler av universitets- og høyskolelovutvalgets forslag ble fulgt opp i forslag til Stortinget våren 2021, se Prop. 111 L (2020–2021)¹⁷. Departementet uttalte om akademisk frihet blant annet (punkt 2.2.1):

Den akademiske friheten er lovfestet i uhl. § 1-5. Universitetenes og høyskolenes rett til selvbestemmelse i faglige spørsmål, den institusjonelle siden av den akademiske friheten, ble tatt inn i universitets- og høyskoleloven i 1989. Den individuelle akademiske friheten ble lovfestet i 2007. I denne lovproposisjonen bruker vi «akademisk frihet» som en samlebetegnelse for både den institusjonelle og den individuelle siden av akademisk frihet. [...]

Departementet er enig med universitets- og høyskolelovutvalget i at Underdalutvalgets forståelse og drøfting av det grunnleggende prinsippet om akademisk frihet står seg godt, også i dag. Departementet slutter seg også til universitets- og høyskolelovutvalget forslag om å videreføre innholdet i dagens § 1-5 om faglig frihet og ansvar. Departementet er også enig i at institusjonene har et ansvar for å verne om de ansattes utøvelse av den akademiske friheten. Etter departementets vurdering innebærer ikke utvalgets forslag til presisering noen materiell endring. Forslaget vil ikke gi de ansatte noe sterkere vern eller gi ledelsen ved en institusjon en sterkere plikt til å gripe inn enn den har i dag. En endring i tråd med forslaget kan snarere føre til mer usikkerhet om hvor langt institusjonenes ansvar strekker seg. Departementet foreslår derfor å ikke følge opp utvalgets forslag på dette punktet.

Videre er departementet enig i at det er trekk i samfunnsutviklingen, særlig i noen land, som kan vekke bekymring. Det er tendenser til polarisering i debatten om kunnskap, og akademisk frihet, uavhengighet, og kvalitets-sikring blir stadig viktigere for å beholde høy

tillit til forskningsbasert kunnskap i samfunnet. De akademiske grunnverdiene og lovbestemmelsene som beskytter den akademiske friheten ligger fast, men det er behov for å oppgradere politikken og systemene for å møte en ny tid, med nye medier, nye teknologier og nye utfordringer. Dette er spørsmål som departementet vil arbeide videre med, blant annet i arbeidet med langtidspanen for forskning og høyere utdanning 2023–2032. I dette arbeidet vil departementet sette ned en ekspertgruppe som skal få i oppgave å utrede bestemte aspekter ved faglig frihet og ansvar.

Den omtalte ekspertgruppen er utvalget som her ved legger frem sin utredning.

Departementet skrev følgende om internasjonale initiativer på området:

Individuell og institusjonell akademisk frihet er også verdiene som trekkes fram i Magna Charta Universitatum, som 18. september 1988 ble undertegnet av 388 rektorer og ledere fra universiteter i hele Europa, i anledning 900-årsjubiléet til Universitet i Bologna. Dette ble starten på Bologna-prosessen.

I oktober 2020 sluttet Norge seg til en internasjonal erklæring om forskningsfrihet – Bonn Declaration on Freedom of Scientific Research. Erklæringen støtter akademisk frihet som et grunnleggende prinsipp i academia, og sier blant annet at den enkelte har frihet til å velge metode og emne for forskning. Gjennom tilslutningen forplikter Norge seg til å arbeide aktivt for å beskytte den akademiske friheten. I november 2020 vedtok ministrene i Bologna-prosessen et kommuniqué hvor de blant annet ble enige om en felles definisjon av akademisk frihet for alle landene i European Higher Education Area (EHEA). En egen uttalelse som utdyper og problematiserer akademisk frihet nærmere, ble vedtatt som et vedlegg til kommuniquéet. Også gjennom disse vedtakene har Norge forpliktet seg til å fremme og beskytte akademisk frihet.

5.1.3 Andre regelverk av betydning for den akademiske ytringsfriheten

Flere lov- og forskriftsbestemmelser gir føringer for akademisk virke, både på institusjonelt og individuelt nivå. Alle disse kan på ulike måter påvirke den akademiske friheten, og dermed også den akademiske ytringsfrihet. I tillegg til universitets-

¹⁷ Prop. 111 L (2020–2021) Endringer i universitets- og høyskoleloven, utdanningsstøtteleven, fagskoleloven og yrkeskvalifikasjonsloven mv.

og høyskoleloven, nevner universitets- og høyskolelovutvalget

[...] reglementet for økonomistyring i staten (økonomireglementet), som fastsettes av Finansdepartementet. Motstykket til økonomireglementet for privat sektor er blant annet regnskapsloven. Videre begrenses institusjonenes handlingsrom av for eksempel forvaltningsloven, likestillings- og diskrimineringsloven, forskningsetikkloven, statsansatteloven og arbeidsmiljøloven.¹⁸

Alle lovbestemmelser som setter grenser for den klassiske ytringsfriheten, kan også ha innvirkning på den akademiske ytringsfriheten. Både for hva vitenskapelig ansatte og studenter selv kan ytre, og hva det finnes rettslige sanksjoner mot at de får høre eller lese. Eksempler på slike rammer er

- straffebed som forbyr enkelte typer ytringer, så som forbud mot
  - oppfordring til ulovlige handlinger (straffeloven (strl.) § 183)
  - grovt hatefulle ytringer (strl. § 185)
  - trusler (strl. §§ 263, 264)
  - hensynsløs adferd, sjikane og personforfølgelse (strl. §§ 266, 266 a)
  - krenkelse av privatlivet (strl. § 267)
  - deling av krenkende bilder (strl. § 267 a og b)
- erstatningsplikt for ærekrenkelser (skadeserstatningsloven § 3-6 a)
- ikke-diskriminerings- og trakasseringsbestemmelser (likestillings- og diskrimineringsloven (ldl.) §§ 6 og 13, arbeidsmiljøloven § 4-3 (3))
- lovfestede eller avtalte taushetsplikter
- arbeidsrettslige bestemmelser om styringsrett og lojalitetsplikt, varsling og krav til arbeidsmiljøet

Også etiske regler rammer inn den akademiske ytringsfriheten i en del situasjoner, disse kommer vi tilbake til i kapittel 6.3.3.

Statsansatteloven og arbeidsmiljøloven regulerer blant annet arbeidsgivers styringsrett. Den kan innvirke på vitenskapelig ansattes friheter på ulike måter.

I NOU 2006: 19 *Akademisk frihet* ble uhl. § 1-5 foreslått endret, blant annet for å klargjøre forholdet mellom arbeidsgivers styringsrett og den individuelle, akademiske friheten. Endringen ble begrunnet med at bestemmelsen ville inngå som ramme «for det arbeidsrettslige avtaleforholdet

mellom den enkelte ansatte og institusjonen som arbeidsgiver. Arbeidsgiverens styringsrett omfatter ikke inngrep i de ansattes utøvelse av de rettighetene og pliktene som foreslås lovfestet. Det forhold at en ansatt ikke etterkommer instruks fra arbeidsgiveren om utførelse av faglig virksomhet som er vernet etter loven, gir ikke grunnlag for å iverksette arbeidsrettslige sanksjoner som irettesettelse, forflytning, oppsigelse eller avskjed, jf. tjenestemannsloven for ansatte i statlige institusjoner og arbeidsmiljøloven for ansatte i private institusjoner. Arbeidsgiveren er også avskåret fra andre og mer indirekte sanksjoner, som for eksempel å sette en medarbeider helt eller delvis utenfor det relevante faglige fellesskapet ved institusjonen, eller nekte ham tilgang til nødvendige forskningsressurser på dette grunnlag. Rettighetene i henhold til lovforslaget kan ikke fraskrives i individuelle eller kollektive arbeidsavtaler.»¹⁹

Som beskrevet i kapittel 5.1.1 er vernet for akademiske ytringer sterkt, også arbeidsrettslig. «Det er på det rene at ytringsfriheten skal være større i academia enn for offentlig ansatte generelt. Lovgivning og norsk og internasjonal rettsspraksis levner ingen tvil om det», skriver Vidar Strømme i ISF-rapporten *Ytringsfrihet i academia*, der praksis gjennomgås.²⁰

Strømme fremhever flere steder i sin rapport betydningen av at ytringer er fremsatt i en akademisk kontekst. At ytringene har et sannhetssøkende mål, kan ha betydning for hvordan de må tolkes, rent språklig.

Betydningen av tolkning er et sentralt poeng for alle som skal innrette seg etter, og forholde seg til lover som setter grenser for ytringer. Vi sier derfor litt om tolkning her:

Lover som på en eller annen måte regulerer ytringer, forutsetter to tolkningsprosesser. Den første er rettslig, og har som mål å fastlegge hva regelen i lovbestemmelsene går ut på. Den andre er språklig: Fordi den potensielt ulovlige gjerning er en ytring, må også ytringen tolkes. Først hvis tolkningen viser at meningsinnholdet rammes av lovbestemmelsen, kan ytringen være ulovlig.

Språktolkningen må skje konkret, og med utgangspunkt i ordlyden, forstått i lys av vanlige språknormer. Sentrale utgangspunkter for språktolkning er hva den som sa noe med rimelighet kan antas å ha ment, og hva en lytter med rimelighet kan antas å ha oppfattet. Dette vil igjen

¹⁹ NOU 2006: 19, kapittel 6 s. 43 om hovedfunksjon til forslaget i § 1-5

²⁰ Strømme, Vidar (2020). Ytringsfrihet i academia. ISF-rapport 2020:14 <https://hdl.handle.net/11250/2719456>

¹⁸ NOU 2020: 3 Ny lov om universiteter og høyskoler s. 89

avhenge av den konteksten ytringen er fremsatt i, hvem som ytrer seg og hvem som lytter. Likelydende ytringer fremsatt av stand-up-komikere på Latter forstås annerledes enn av alvorlige statsråder på Dagsrevyen.

De rent subjektive utgangspunkter – ytreringstjenst og lytteropplevelse – er viktige, men i seg selv ikke tilstrekkelige for å fastlegge meningsinnhold. Både faktisk og rettslig beror fastleggelsen av meningsinnhold i utgangspunktet på en objektiv norm. Det å true noen på en måte som er egnet til å skape alvorlig frykt, er straffbart selv om den som gjorde det «bare tullet». Uinformert, ikke ondsinnet bruk av feil kjønnspronomen er ikke trakassering, selv om den som benevnes feil opplever det slik. De subjektive utgangspunktene må ses i lys av ytringssituasjonen som helhet. Rettslig sett er et bilde som er brukt på denne prosessen hva «en alminnelig avisleser» med rimelighet ville forstått ytringen som, i den konkrete sammenheng.²¹

For lover som er sanksjonert med straff, gjelder i tillegg et særlig rettslig tolkningsprinsipp. Det har betydning for lovtolkningen, men også for språktolkningen: Legalitetsprinsippet. For lover tilsier det at man må være forsiktig med å tolke loven utvidende når statens sterkeste maktmiddel kan komme til bruk. Hvis man tolker loven utvidende, risikerer man å straffe også handlinger som Stortinget ikke mente å sette straff for – straffen mangler hjemmel i lov. Ved spørsmål om ytringer er straffbare, er ytringen den potensielt straffbare handling. Det gjør at man også ved tolkningen av ytringene må være varsom med å tolke utvidende. Innfortolker man mening som ikke er rimelig eksplisitt uttrykt, eller klart kommer frem av sammenhengen, risikerer man å straffe noen for noe mer klanderverdig enn det intensjonen og kanskje ordbruket deres formidler. Høyesterett har i flere dommer formulert det slik: «ingen skal risikere straffrettslig ansvar ved at utsagn tillegges et meningsinnhold som ikke er uttrykkelig uttalt, med mindre et slikt innhold med rimelig stor sikkerhet kan utledes av sammenhengen».²²

5.1.4 Regelverk for internasjonalt samarbeid

Norge har lenge hatt et regelverk for eksportkontroll.²³ Visse varer, teknologi og tjenester kan ikke eksporteres fra Norge uten lisens utstedt av Uten-

riksdepartementet. Regelverket kan også legge begrensninger på eksport av sensitiv kunnskap (kunnskapsoverføring) med militær anvendelse.

Eksportkontrollen har to formål: å sikre at eksport av forsvarsmateriell fra Norge skjer i tråd med norsk sikkerhets- og forsvarspolitik, og at eksporten av flerbruksvarer ikke bidrar til spredning av masseødeleggelsesvåpen (kjernefysiske, kjemiske og biologiske våpen) eller leveringsmidler for slike våpen. Eksportkontrollregelverket forvaltes av Utenriksdepartementet, som har fastsatt retningslinjer for norske utdanningsinstitusjoners arbeid med opptak og ansettelse av utenlandske personer innenfor fagområder der overføring av kunnskap kan bidra til spredning av masseødeleggelsesvåpen og leveringsmidler for slike våpen. Retningslinjene skal hjelpe utdanningsinstitusjonene med å sikre at forholdet til utenlandske personer skjer innenfor rammen av eksportkontrollregelverket. En slik retningslinje er at opptak av utenlandske studenter og ansettelse av utenlandske personer til sensitive fagområder krever særlig årvåkenhet og aktsomhet. Regelverket kommer også til anvendelse ved forskningssamarbeid og deling av informasjon og forskningsresultater med utenlandske institusjoner, ved annen tilgjengeliggjøring av slik informasjon og ved deltakelse eller gjennomføring av kurs og konferanser. På dette punktet kan regelverket gripe inn i, og begrense ytringsfriheten til studenter og vitenskapelig ansatte. Det påvirker dermed også den akademiske ytringsfriheten.

Norske kunnskaps- og teknologimiljøer utsettes i økende grad for forsøk på omgørelse av eksportkontrollregelverket.²⁴ Riksrevisjonen har i en rapport om myndighetenes arbeid med eksportkontroll av strategiske varer²⁵, påpekt betydelige svakheter i myndighetenes system for eksportkontroll av forsvarsmateriell og flerbruksvarer, deriblant forebyggende aktiviteter overfor næringsliv og academia. Eksportkontrollforskriften er under revisjon, og et høringsnotat om fra Utenriksdepartementet om hvordan man kan kontrollere overføring av kunnskap på en mest mulig effektiv måte er ventet våren 2022. Utenriksdepartementet har

²¹ Se f.eks. Rt. 2005 s. 1677, avsnitt 56

²² Først i Rt. 2012 s. 536, avsnitt 20, senest i HR-2020-2133-A, avsnitt 27.

²³ Utenriksdepartementet: Om eksportkontroll <https://www.regjeringen.no/no/tema/utenriksaker/Eksportkontroll/id754301/>

²⁴ Meld. St. 35 (2020–2021) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2020, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid, kapittel 4

²⁵ Riksrevisjonen Dokument 3:4 (2020–2021) <https://www.riksrevisjonen.no/globalassets/rapporter/no-2020-2021/myndighetenes-arbeid-med-eksportkontroll-av-strategiske-varer.pdf>

påpekt at temaet reiser flere dilemma, og at man må erkjenne at sikkerhet vil kunne veie tyngre enn akademisk frihet.²⁶

5.2 Styringssystemet for universiteter og høyskoler inkl. finansieringssystemet

5.2.1 Mål- og resultatstyring

Ved universiteter og høyskoler er vitenskapelig ansattes arbeidsoppdrag i hovedsak tredelt: Man skal forske, man skal undervise og man skal formidle. Begrepet «formidling» tolkes på ulike måter, fra å være den tradisjonelle formidlingen, dvs. delta i den offentlige debatten og å bidra til å spre ny kunnskap, til også å omfatte innovasjon, kommersialisering og annen interaksjon med samfunnet utenfor institusjonen.

Etter UH-loven § 1-1 er universiteter og høyskolars formål å:

- tilby høyere utdanning på høyt internasjonalt nivå
- utføre forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid på høyt internasjonalt nivå
- formidle kunnskap om virksomheten og utbre forståelse for prinsippet om faglig frihet og anvendelse av vitenskapelige og kunstneriske metoder og resultater, både i undervisningen av studenter, i egen virksomhet for øvrig og i offentlig forvaltning, kulturliv og næringsliv
- bidra til en miljømessig, sosialt og økonomisk bærekraftig utvikling

I budsjettproposisjonen for 2022 er disse formålene «omgjort» til følgende mål for universiteter og høyskoler på en måte som inngår i mål og resultatstyringssystemet:²⁷

- høy kvalitet i utdanning og forskning
- forskning og utdanning for velferd, verdiskaping og omstilling
- god tilgang til utdanning
- effektiv, mangfoldig og solid høyere utdanningssektor og forskningssystem

Til hvert av disse sektormålene er det knyttet nasjonale styringsparametere. Disse parameterene fremgår av tildelingsbrevene til institusjonene.

Mange slike parametere er knyttet til undervisningsoppdraget (studentgjennomstrømning, kandidattall, faglig tidsbruk, utveksling osv.). For forskningsoppdraget er «antall publikasjonspoeng per faglig årsverk» en slik parameter, i tillegg til «midler fra EU», «inntekter fra Forskningsrådet» og «forskningssinnsats i «MNT-fag».

Formidlingsoppdraget er i mindre grad fanget opp av styringsparametere. Det nærmeste man kommer er kanskje styringsparameteren «andre bidrags- og oppdragsinntekter per faglig årsverk».

I tillegg til de nasjonale styringsparameterne, som departementet er opptatt av i sin styring av institusjonene, så rapporteres det også på andre parametere knyttet til formidling/samfunnskontakt som fremkommer i den årlige tilstandsrapporten for høyere utdanning. Også disse parameterne får en viss oppmerksomhet i departementets styring. For samfunnskontakten er imidlertid disse parameterne knyttet til kommersialisering av forskning (patenter, lisenser).

Innenfor mål- og resultatstyringssystemet er det altså få insentiver fra departementet, for institusjonsledere eller den enkelte vitenskapelig ansatte til å være spesielt opptatt av formidlingsoppdraget. Formidling blir derfor ofte et personlig anliggende.

Endring i styring av statlige universiteter og høyskoler

I Meld. St. 19 (2020–2021) *Styring av statlige universiteter og høyskoler* ble det lagt opp til en endring av styringen av statlige universiteter og høyskoler. Den nasjonale målstrukturen skal beholdes, men gjøres gjeldende for sektoren som helhet. Det innebærer at den ikke lenger gjøres gjeldende for den enkelte institusjon, men slik at departementet skal påse at det nasjonale målene oppnås samlet sett.

Ut fra et ønske om mer strategisk og differensiert styring vil regjeringen utvikle de nasjonale styringsparameterne fra 2023. Parameterne fastsatt av departementet i tildelingsbrevene vil utelukkende være knyttet til målene i den enkelte institusjons utviklingsavtale. Det vil gjøre styringen mer tilpasset institusjonenes profiler og forutsetninger.

Departementet vil fortsatt pålegge institusjonene å rapportere overordnet om hvordan de har bidratt til oppnåelsen av sektormålene.

Utviklingsavtalene

Innføringen av utviklingsavtalene skjedde gradvis gjennom tre runder (2016–2018). En utviklingsav-

²⁶ Åpningsinnlegg på Industriseminar 2022 – om strategisk eksportkontroll https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/innlegg_eksportkontroll/id2900078/?utm_source=regjeringen.no&utm_medium=email&utm_campaign=nyhetsvarsel20220204-1:20%20PM

²⁷ Prop. 1 S (2021–2022) *Kunnskapsdepartementet*

tale er en skriftlig, ikke-juridisk avtale mellom KD og en statlig UH-institusjon, der partene blir enige om et sett med mål for en tre-fireårsperiode.

Utviklingsavtalene har som formål å bidra til høy kvalitet og en mangfoldig sektor gjennom tydelige institusjonsprofiler og bedre arbeidsdeling. Mangfold kan forsterke mobilitet, samarbeid og arbeidsdeling mellom institusjoner og bidra til fornyelse og omstilling i sektoren. Variasjon og mangfold er også et utslag av regionale ulikheter i arbeids- og næringslivets behov for kunnskap og kompetanse. Mer differensiert styring skal bidra til å ivareta og utvikle institusjonenes samfunnsoppdrag knyttet til ulike regionale og lokale behov. Videre vil utviklingsavtalene kunne gi en tydeligere ramme for å håndtere særskilte utfordringer både for sektoren som helhet og for den enkelte institusjon. Avtalene vil være sentrale i etatsstyringsmøtene mellom departementet og den enkelte institusjon.

Utviklingsmål og -parametere knyttet til den enkelte institusjon utformes ut fra behov for utvikling eller endring innenfor en spesifisert tidsperiode. Derfor vil utviklingsmålene heller ikke nå alltid dekke hele bredden av institusjonens virksomhet. Men målene bør vise ønsket tilstand eller resultat på områder som institusjonen har en reell mulighet til å påvirke. Målene skal være langsiktige, i utgangspunktet for en periode på fire år, men kan også være mer langsiktige.

Dagens utviklingsavtaler gjelder ut 2022, og reviderte utviklingsavtaler skal utarbeides for perioden 2023–2026 for alle statlige institusjoner. Utviklingsavtalene vil bli endelig fastsatt av departementet i tildelingsbrevet for 2023.

5.2.2 Finansiering – universitets- og høyskolesektoren

De finansielle forutsetningene for universitets- og høyskolesektoren er avgjørende for alle deler av det akademiske virke. Vi gir i dette avsnittet en beskrivelse av dette finansieringssystemet. Også instituttsektoren og helseforetakene har finansieringssystemer som delvis baserer seg på resultater og vitenskapelig publisering.

Universitetene og høyskolene er rammefinansiert. Rammebevilgningen består i snitt for sektoren (2022) av 66 prosent basisbevilgning og 34 prosent resultatutsatt bevilgning. Det er variasjon mellom institusjonene. Rammebevilgningen til hver institusjon fastsettes med utgangspunkt i tildelingen for saldert budsjett for året før, og med endringer lagt til denne (f.eks. studieplasser, stipendiater). Den resultatbaserte uttellingen, altså

den delen av bevilgningen som er avhengig av hvordan universitetene og høyskolene gjør det på åtte kvantitative indikatorer, har både åpen og lukket budsjетtramme. Den åpne budsjетtrammen tilfører flere midler til sektoren jo bedre institusjonene gjør det på disse indikatorene. For indikatorene med lukket budsjетtramme, øker ikke bevilgningen til sektoren selv om institusjonene får bedre resultater, men den tilgjengelige rammen omfordeles mellom institusjonene så det blir et nullsumspill der egen uttelling er relativ til andres uttelling (se andel av total bevilgning):

- tall på studiepoeng (åpen ramme), 22,5% av total bevilgning
- tall på utvekslingsstudenter, inkludert Erasmus+-studenter (åpen ramme), 0,2%
- tall på ferdigutdannede kandidater (åpen ramme), 5,4%
- tall på doktorgradskandidater (åpen ramme), 1,7%
- midler fra EU (lukket ramme), 1,4%
- midler fra Norges forskningsråd og regionale forskningsfond (lukket ramme), 0,8%
- inntekter fra bidrags- og oppdragsfinansiert aktivitet (BOA) (lukket ramme), 0,8%
- vitenskapelig publisering (publiseringspoeng) (lukket ramme), 1,5%

Departementet oppfordrer institusjonene til ikke «bare å videreføre det nasjonale finansieringssystemet», men å lage sitt eget system. Det er likevel mange institusjoner som viderefører mye av det nasjonale systemet.

Det er altså økt studiepoengproduksjon og økte kandidattall som gir størst mulighet for økt budsjетtramme for den enkelte institusjon.

Forskningsinsentivene er ganske begrensede. Det er også en omfordeling mellom institusjonene innenfor en lukket ramme: Det tildeles ikke mer penger til sektoren som helhet selv om resultatene på disse parameterne samlet sett økes. Særlig indikatoren for vitenskapelig publisering får likevel betydelig oppmerksomhet både fra institusjonene, og de ansatte. Det skyldes at publiseringssindikatoren også gir uttrykk for kvalitet og merittering av vitenskapelig art. Oppmerksomheten rundt denne indikatoren er stor også fra departementet sin side. Dette forplanter seg til institusjonenes ledelse, og så videre nedover i systemet. Noen institusjoner bruker indikatoren også i institusjonens interne finansieringssystem, noe som forsterker dette. Vitenskapelig ansatte som ønsker å merittere seg er opptatt både av indikatoren fordi publisering oppleves som «vinn

eller forsvinn» ved ansettelse i vitenskapelige stillinger.

Det er ingen indikator i finansieringssystemet for formidling. Den nærmeste indikatoren som adresserer samfunnsbidrag er inntekter fra bidrags- og oppdragsvirksomhet, altså virksomhet der samfunnet er villig til å betale for kunnskapsutvikling.

Formidlingsindikator har flere ganger vært vurdert – og forkastet

I budsjettet for 2004 varslet daværende Utdannings- og forskningsdepartement at det ønsket en indikator for formidling, og ba Universitets- og høskolerådet om å sette ned et utvalg. Utvalget skulle se på formidlingsbegrepet og foreslå relevante indikatorer. Rapporten ble levert i juni 2005.²⁸

Departementet mente at enkelte av de foreslåtte indikatorene var vanskelig å operasjonalisere og et nytt utvalg ble nedsatt og leverte sin rapport våren 2006²⁹ (formidlingsutvalg II). Begge utvalgene la følgende definisjon til grunn for formidling:

Med formidling menes at vitenskapelige tilsatte formidler vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger ut av et forskningsfelt til allmennheten og/eller brukere med overføring av kunnskap og innsikt som intensjon. Med brukere menes i denne sammenheng avgrensede grupper som har bruk for kunnskapen og teknologien i utøvelse av sitt yrke eller profesjon, samt institusjoner, organisasjoner og andre som kan likestilles med disse.

Formidlingsutvalg II foreslo indikatorer knyttet til

- omsetning (eksterne inntekter)
- innovasjon (bedriftsetablering, lisenser, studentprosjekter)
- publikasjoner (bøker, læremidler, faglige ressurser, artikler i tidsskrift, innsiktsartikler)
- foredrag på brukerrettede fagkonferanser

²⁸ Sammen om kunnskap – Nytt system for formidling av kunnskap (2005). Rapport fra arbeidsgruppe under Universitets- og høskolerådet <https://docplayer.me/340212-Sammen-om-kunnskap-nytt-system-for-dokumentasjon-av-formidling.html>

²⁹ Sammen om kunnskap II – Operasjonalisering av indikatorer for formidling (2006). Rapport fra arbeidsgruppe under Universitets- og høskolerådet https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/kd/hdk/2006/0010/ddd/pdfv/288717-sdg-sammen_om_ku.pdf

- medier og direkte formidling (publikumsarrangementer og massemedia)

Kunnskapsdepartementet satte i 2006 ned en ekspertgruppe (Vagstad-utvalget)³⁰ som skulle se på finansieringssystemet for universitets- og høyskolesystemet ut fra et teoretisk ståsted. I rapporten fra mai 2007 skriver gruppen:

... anbefaler vi at det ikke innføres en egen formidlingskomponent i finansieringsmodellen for UoH-sektoren. Vi tror at hensynet til formidlingsaktiviteten kan ivaretas på langt enklere og mer kostnadseffektive måter.

Begrunnelsen for denne konklusjonen var bygget på:

- usikkerhet om formidlingsparametrene foreslått av Formidlingsutvalg II ville stimulere til den formidlingsaktiviteten en ønsket (mange indikatorer – fokus på de «enkleste»)
- merarbeid/-rapportering ved institusjonene og for den enkelte forsker (bl.a. manuell registrering)
- formidling er mer heterogen enn forskning og formidling
- vanskelig å kvantifisere og kontrollere (kvalitetssikring)

I St.meld. nr. 7 (2007)-2008) *Statusrapport for Kvalitetsreformen i høgre utdanning* konkluderte Kunnskapsdepartementet slik:

Departementet foreslår ikke å innføre en egen komponent for formidling i finansieringssystemet nå. Departementet vil imidlertid arbeide for å for å bedre statistikk- og indikatorgrunnlaget og senere vurdere en formidlingskomponent i finansieringssystemet.

Spørsmålet om formidlingskomponent ble også reist i Hægeland-rapporten (2015) *Finansiering for kvalitet, mangfold og samspill*.³¹ Også dette utvalget så på finansieringssystemet for universiteter og høyskoler. I sine drøftelser av formidling er dette utvalget mer opptatt av samspill med andre aktører og verdiskapning, men heller ikke dette utvalget ønsket å innføre en formidlingsindi-

³⁰ Finansieringssystemet for universitets- og høyskolesektoren – teoretiske vurderinger (2007). En rapport utarbeidet av Steinar Vagstad m.fl. på oppdrag fra KD

³¹ Finansiering for kvalitet, mangfold og samspill. (2015) UHR https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/kd/hdk/2006/0010/ddd/pdfv/288717-sdg-sammen_om_ku.pdf

kator. Det var imidlertid dette utvalget som foreslo innføring av utviklingsavtaler som beskrevet i kapittel 5.3.1. Utvalget foreslo at 5 prosent av budsjetttrammen burde knyttes til disse avtalene. Utviklingsavtalene er blitt realisert, men uten at det er knyttet budsjettmidler til dem.

Universitets- og høyskolerådet har også hatt et utvalg (2007) som så på formidlingsindikatorer for kunstnerisk utviklingsarbeid.³² Utvalget konkluderte med at det ville bli for krevende og faglig uforsvarlig å utvikle gode indikatorer for slikt arbeid til bruk i finansieringssystemet.

I 2016 fikk NIFU i oppdrag å vurdere en formidlingsindikator for fagfelleverdert formidling.³³ De konkluderte med at når forskere formidler, er det sjelden gjort fagfellevurderinger (kanskje bortsett fra bokutgivelser, men disse blir som oftest honorert). Fagfelleverdert formidling er derfor ikke en avgrensning som bør benyttes i finansieringssystemet.

I budsjettet for 2017 ble det gjort enkelte justeringer i finansieringssystemet for universiteter og høyskoler. Da ble det innenfor den resultatbaserte omfordelingen av budsjettssystemet innført en ny indikator knyttet til bidrags- og oppdragsinntekter. Argumentasjonen for å innføre denne indikatoren var knyttet til institusjonenes samfunnsoppdrag, jf. Prop. 1 S (2016–2017):

For å fylle samfunnsrolla skal universitet og høyskolar ha eit tett samspel med samfunns- og næringsliv. Samspelet er avgjerande for innovasjon, utvikling og verdiskaping og for å møte store samfunnsutfordringar. Regjeringa innfører ein ny indikator for inntekter frå bidrags- og oppdragsverksemd (BOA-inntekter) for å stimulere til at institusjonane utviklar samfunnsrolla og aukar kontakten med samfunns- og arbeidsliv.

Kunnskapsdepartementet oppnevnte høsten 2021 et ekspertutvalg for helhetlig gjennomgang av finansieringen av universiteter og høyskoler, som oppfølging av «Meld. St. 19 (2020–2021) Styring av statlige universiteter og høyskoler».³⁴ Utvalget har frist for levering 15. mars 2022.

³² Vekt på kunstnerisk utviklingsarbeid (KU). (2006) UHR https://www.uhr.no/_f/p1/ia142b8ca-1a99-4d01-8b2a-15209ae9080f/vekt_paa_kunst.pdf

³³ Sivertsen, G.; Løver, N.; Mæsel, E.S.; Tømte, C. *Læremidler og formidling i høyere utdanning*. En evaluering av tilskuddsordningen og en vurdering av insentivene. NIFU-rapport 2016:18 <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/2394382>

5.2.3 Rapportering av formidlingsvirksomhet

Cristin (Current research information system in Norway) er et nasjonalt forsknings-informasjons-system som nå ligger under Direktoratet for høyere utdanning og forskning (HK-dir)³⁵. Cristin skal

- samle og tilgjengeliggjøre informasjon om norsk forskning
- forenkle forskningsadministrative oppgaver ved å legge til rette for gjenbruk av forskningsinformasjon
- følge opp rapporteringen av vitenskapelige publikasjoner til Kunnskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet (nasjonal vitenskapsindeks – NVI)

Institusjoner som mottar deler av finansieringen gjennom resultatbasert omfordeling må rapportere inn sine vitenskapelige publikasjoner hvert år. Cristin mottar rapportene og bearbeider dataene. Dataene blir så brukt av HK-dir (for universitet og høyskoler), Norges forskningsråd (for forskningsinstituttene) og NIFU (for helseforetakene) som lager grunnlagsmaterialet for finansiering av ulike forskningsinstitusjoner. Departementene og Norges forskningsråd bruker så dette materialet ved tildeling av midler.

Registeret over vitenskapelige publiseringskanaler drives av HK-dir i samarbeid med det nasjonale publiseringsutvalget, på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet. Publiseringsskanalene er grunnlaget for publiseringsindikatoren³⁶ som brukes i finansieringssystemene for UH, institutt og helseforetak. Publiseringssutvalget har det faglige ansvaret og fastsetter etter forslag fra de fagstrategiske enheter (ca. 80) i Universitets- og høyskolerådet publiseringskanaler og nivåinndelingen (nivå 1 og nivå 2).

Cristin er mer enn en database over vitenskapelige publikasjoner. Det kan blant annet registreres rapporter, foredrag, intervjudeltakelse, lærebøker m.m. Noen institusjoner har ordninger for intern premiering av forskningsformid-

³⁴ Utvalg om finansieringen av universiteter og høyskoler ble oppnevnt 9.9.21, og leverte rapport 17.3.2.

³⁵ Current Research Information System: <https://www.cristin.no/>

³⁶ Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse har ansvaret for Norsk publiseringsindikator. <https://npi.hkdir.no/>

lingsaktivitet som ikke er inkludert i NVI-rapporteringen.

Hovedkategoriene for formidlingsrapportering er (underkategorier i parentes):

- Tidsskriftspublikasjon (13)
- Konferansebidrag og faglig presentasjon (4)
- Bok (9)
- Rapport/avhandling (8)
- Del av bok/rapport (7)
- Oversettelsesarbeider (2)
- Mediebidrag (4)
- Kunstnerisk og museal presentasjon (5)
- Kunstnerisk resultat (6)
- Produkt (8)
- Informasjonsmateriale (4)

Rapporteringen i Cristin ut over det som har betydning for nasjonal vitenskapsindeks er trolig mangelfull. Ettersom vitenskapelig ansatte ikke får noen uttelling for slike bidrag, og fordi registrering av dem tar tid, er det mange som ikke prioriterer å bruke tid på dette.

Den mangelfulle og upresise rapporteringen av institusjonenes formidlingsaktiviteter er et lite paradoks når Norge trolig er et av landene med best og mest utførlig rapportering av utdannings- og forskningsdata, jf. kapittel 5.5. Dette skyldes nok trolig bl.a. at utdannings og forskningsvirksomhet har hatt større oppmerksomhet enn formidlingsvirksomhet generelt, men ikke minst at utdannings- og forskningsvirksomhet er elementer i finansieringssystemet. Når det knyttes økonomiske insentiver til aktiviteter er en avhengig av presise og kvalitetssikrede data.

5.3 Stillingsstruktur og karriereveier i dag

Stillingsstrukturen i universitets- og høyskolesektoren er hierarkisk med definerte karriereveier som er underlagt meritokratiske kriterier for opprykk, dvs. posisjoner tildeles ut fra intellektuelle evner og kapasitet. I UH-sektoren er det i dag i hovedsak to karrierestiger. Professorstigen går som regel fra stipendiat via postdoktor og/eller førsteamanuensis til professor. Dosentstigen går ofte fra høyskolelærer, universitets- og høyskolelektor via førstelektor til dosent.³⁷ Dosentløpet er mer knyttet til utviklingsarbeid og pedagogisk

virksomhet enn professorløpet som i stor grad er knyttet til forskningsmerittering. Dosentstigen brukes i dag i mindre grad, selv om det fortsatt anses i lektor- og førstelektorstillinger, særlig knyttet til profesjonsutdanningene. I tillegg til de to stigenes ansatte det i rene forskerstillinger, ofte midlertidige ansatte og ofte brukt ved ekstern prosjektfinansiering.

Kravene til de vitenskapelige stillingene (høyskolelærer, høyskolelektor, universitetslektor, førstelektor, førsteamanuensis, dosent og professor) er regulert av forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger.³⁸ Dette er generelle kriterier for ansettelse i undervisnings- og forskerstillinger ved institusjonene som er omfattet av universitets- og høyskoleloven. Ut over disse generelle kravene kan institusjonene fastsette egne krav for den enkelte stillingstype. Personer ansatt i vitenskapelige stillinger kan søke om opprykk.

Bedømmelse for ansettelse i vitenskapelige stillinger har, særlig i professorstigen, vært basert på forskningsresultater. I den senere tid, og som følge av kvalitetsmeldingen,³⁹ er det imidlertid lagt større vekt på undervisningskompetanse. Dette er siden 2018 også forskriftsfestet i forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger § 1-2 tredje ledd og §1-4 tredje ledd om professor og førsteamanuensis.

Det siste tiåret har flere internasjonale aktører identifisert behov for å gjøre endringer i meritterings- og evalueringssystemene for forskere. Den internasjonale DORA-erklæringen, San Francisco Declaration on Research Assessment, ble lansert i 2012. I Norge er denne støttet av blant annet Norges forskningsråd.⁴⁰ Erklæringen inneholder et sett av anbefalinger om god praksis for kvalitetsvurderinger, med en gjennomgående oppfordring om at ikke kun tidsskriftenes innflytelsesfaktor legges til grunn for prosjektfinansiering, ansettelser eller opprykk. EU har utarbeidet et rammeverk for evaluering av forskerkarrierer som anerkjenner overgangen til åpen forskning. Open Science Career Assessment Matrix (OS-CAM) oppgir flere mulige evalueringskriterier, blant annet kunnskapsutveksling med partnere utenfor akademia. Universitets- og høyskolerådet i Norge har fulgt opp dette initiativet og har utarbeidet en vei-

³⁷ Frølich, N m.fl.: *Attraktive akademiske karrierer?* Søkning, rekruttering og mobilitet i UH-sektoren. NIFU-rapport 2019:10 <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/2608244>

³⁸ Forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger 9. februar 2006 nr 129

³⁹ Meld. St. 16 (2016–2017) Kultur for kvalitet i høyere utdanning.

⁴⁰ Norgs forskningsråd – om DORA-erklæringen <https://www.forskningsradet.no/omforskningsradet/stotter-dora-erklaringen/>

leder for vurdering i akademiske karriereløp (NOR-CAM) inspirert av OS-CAM.⁴¹ Europakommisjonen har nylig lyst ut muligheten for å lage en koalisjon som skal arbeide med å reformere forskningsevaluering der også måten man vurderer forskere på skal bedres.⁴² Hvorvidt disse initiativene har ført eller fører til faktiske endringer i vurderinger for ansettelse/opprykk er utvalget ikke kjent med. Så langt utvalget kan se så er det heller ikke fra myndighetens side, bl.a. ved etatstyring og rapportering, vektlagt insentiver, resultater eller planer for å øke formidlingsaktiviteten ved universitetene og høyskolene.

Rammene rundt stipendiat- og postdoktorstillingene er fastsatt i forskrift om ansettelsesvilkår for stillinger som postdoktor, stipendiat, vitenskapelig assistent og spesialistkandidat⁴³. De faglige kravene for ansettelse i disse midlertidige stillingene ligger imidlertid til institusjonene å vurdere.

De siste 20 årene har det skjedd store endringer i rekrutteringslandskapet. En felles ph.d.-grad er innført og den norske varianten av «tenure track», innstegsstillingen, har blitt tatt i bruk. I løpet av disse årene har strategisk opptrapping av rekrutteringsstillinger gitt nye muligheter og utfordringer, se omtale i Kunnskapsdepartementets strategi for forskerrekruttering og karriereutvikling fra 2020.⁴⁴

I 2020 disputerte 1634 doktorgradskandidater. Kjønnbalansen har vært jevn siden 2012, men det er store forskjeller innenfor de ulike fagfeltene med rundt 25 prosent kvinner innenfor teknologi mens de utgjør rundt 60 prosent av kandidatene innenfor samfunnsvitenskap og medisin. Andelen utenlandske statsborgere som tar doktorgradsutdanningen i Norge holder seg stabil på rundt 40 prosent. Også her er det variasjoner mellom fagområdene og innenfor naturvitenskap og teknologi utgjør utlendinger over 50 prosent. Til postdoktorstillingene rekrutteres stadig flere fra utlandet, og i 2018 var over 70 prosent innvandrere

eller etterkommere av innvandrere. Det er uklart hvor stor andel av postdoktorene som reiser fra Norge.⁴⁵

Om lag 10 prosent av doktorgradsavhandlingene skrives på norsk, og det er i all hovedsak innenfor samfunnsvitenskap, humaniora og kunsthøgskolen.

Om lag en tredjedel av de som fullfører en doktorgradsutdanning går til en karriere utenfor universitets- og høyskolesektoren. For noen fagområder, som teknologene forlater to tredeler akademien. Dermed er det mange med forskerutdanning i arbeidslivet i dag, og det er fra myndighetenes side en ønsket utvikling. 61 prosent av doktorgradskandidatene ønsker seg en karriere som forsker enten i universitets- og høyskolesektoren, instituttsektoren eller i privat sektor.⁴⁶

Det er en særskilt ph.d. i kunstnerisk utviklingsarbeid for utøvende og skapende kunst, basert på kunstneriske metoder. Ph.d. i kunstnerisk utviklingsarbeid skal både kvalifisere for ytterligere kunstnerisk utviklingsarbeid innenfor det kunstnerisk-estetiske fagområdet, og heve kompetansenivået for faglig personale for å gi de kvalifikasjoner som kreves for ansettelse i faglig stilling i universitets- og høyskolesektoren.

De fleste vitenskapelig ansatte i universitets- og høyskolesektoren deler tiden mellom forskning og undervisning, og har såkalte kombinerte stillinger. Formidling er en oppgave som inngår eksplisitt i noen av universitetenes definisjon av forsknings- og utviklings(FoU)-tid og det er forventninger til at tildelt FoU-tid går til forskningsformidling eller annen kunnskapsformidling som for eksempel deltakelse i offentlig debatt. Formidlingsaktivitet er for øvrig et kriterie for fordeling av FoU-tid ved noen av institusjonene, men utvalget er ikke kjent med hvordan disse praktiseres.⁴⁷

⁴¹ Universitets- og høyskolerådet (UHR): NOR-CAM – en verktøykasse. Veileder for vurdering i akademiske karriereløp <https://www.uhr.no/temasider/karrieropolitikk-og-merittering/nor-cam-veileder-for-vurdering-i-akademiske-karrierelop/>

⁴² Process towards an agreement on reforming research assessment European Commission. https://ec.europa.eu/info/news/process-towards-agreement-reforming-research-assessment-2022-jan-18_en

⁴³ Forskrift om ansettelsesvilkår for stillinger som postdoktor, stipendiat, vitenskapelig assistent og spesialistkandidat av 31 januar 2006 nr. 102.

⁴⁴ Kunnskapsdepartementet: Strategi for forskerrekruttering og karriereutvikling 2020 https://www.regjeringen.no/contentassets/58a8bb9fecac4dd6aaf9ead1a6e3c1cd/strategi-forskning-web_uu.pdf

⁴⁵ Tall fra Indikatorrapporten 2021, Forskningsrådet. <https://www.forskningsradet.no/indikatorrapporten/indikatorrapporten-dokument/>. NIFU og SSB jobber sammen med HK-dir, Forskningsrådet og Kunnskapsdepartementet med en forskerrekrutteringsmonitor som skal følge stipendiatene fra de tas opp på doktorgradsutdanningen til de går av med pensjon. Den vil etter hvert gi mer informasjon om karriereveier for de norskutdannede doktorandene. <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/2837474>

⁴⁶ Reymert, Ingvild; Nesje, Kjersti; Thune, Taran *Doktorgradskandidater i Norge: Forskeropplæring, arbeidsvilkår og karriereforventninger*. NIFU-rapport 2017:10 <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/2445865>

⁴⁷ Rapport fra arbeidsgruppe vår 2021 med vedlegg Prinsipper for fordeling av FoU-tid ved UiA. (Sakspapir til styremøte ved UiA 1.2.22) <http://opengov.cloudapp.net/Meetings/uia/Meetings/Details/568633?agendaItemId=215456>

Det er 12,8 prosent midlertidig ansatte i universitets- og høyskolesektoren (rekrutteringsstillinger regnes ikke med her), noe som er høyere enn generelt i arbeidslivet (om lag 8 prosent, 2020).

5.4 Forskning – omfang og finansiering

5.4.1 Forskning – aktører og omfang

Grunnleggende tall om forskning i Norge publiseres i indikatorrapporten⁴⁸ – den årlige rapporten over det norske forsknings- og innovasjonssystemet som Norges forskningsråd utarbeidet på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet. Diku (nå Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse) utarbeider den årlige tilstandsrapporten for høyere utdanning,⁴⁹ også på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet. Den har blant annet et kapittel om doktorgradsutdanning og forskning.

FoU-statistikken i Norge er inndelt etter de tre FoU-utførende sektorer:

- Næringslivet: virksomheter og foretak som er rettet mot økonomisk fortjeneste.
- Instituttsektor: næringslivsrettede og offentlig rettede forskningsinstitutter og enheter med FoU som del av sin virksomhet, museer og helseforetak uten universitetssykehusfunksjon og private, ideelle sykehus.
- Universitets- og høyskolesektor: institusjoner som tilbyr høyere utdanning; universiteter, private og offentlige vitenskapelige høyskoler, private og statlige høyskoler. I tillegg inngår universitetssykehusene.

FoU – forsknings og utviklingsarbeid – er definert som kreativ virksomhet som utføres systematisk for å oppnå økt kunnskap, herunder kunnskap om mennesket, kultur og samfunn – og omfatter også bruken av denne kunnskapen til å finne nye anvendelser. Viktige kriterier som må være oppfylt for at aktiviteten skal regnes som FoU, er at den må inneholde noe nytt, være kreativ, ha usikkerhet knyttet til resultatet, være systematisk og kunne overføres og/eller reproduseres.

Samlet forskning og utviklingsarbeid-innsats i Norge i 2019 var på nær 77 milliarder kroner.

Dette var en realvekst fra året før på 2 prosent. FoU-utgiftene i universitets- og høyskolesektoren utgjorde 26,3 milliarder kroner, som er 34 prosent av totalen, mens instituttsektorens andel var i overkant av 15 milliarder kroner, eller 20 prosent. Næringslivet sto for 35,4 milliarder kroner, eller 46 prosent. Universitets- og høyskolesektoren hadde en realvekst på én prosent.

Forskningsinstituttene andel av Norges totale FoU-produksjon er på omtrent 13 mrd. kroner årlig.

Helseforetakene er i FoU-statistikken fordelt mellom universitets- og høyskolesektoren (universitetssykehus) og instituttsektoren (øvrige helseforetak og private ideelle sykehus). Helseforetakenes samlede FoU-utgifter i 2019 er beregnet til 4,8 milliarder kroner, med en realvekst siste år på én prosent. De seks universitetssykehusene stod for mer enn tre fjerdedeler av FoU-aktiviteten. Helseforetakene samlet står for om lag halvparten av den medisinske og helsefaglige FoU som utføres i Norge, når vi holder næringslivet utenom.

Doktorgrader

I 2020 ble det avlagt 1 634 doktorgrader ved norske universiteter, 848 av disse er finansiert av institusjonenes egne rammer, 204 er finansiert av Norges forskningsråd og 582 av andre eksterne finansieringskilder. Dette er fjerde år på rad med rekordmange avlagte doktorgrader. 40 prosent av doktorgradene i 2020 ble avlagt av personer med utenlandsk statsborgerskap.

Vitenskapelig publisering

Av de vitenskapelige publikasjonene i Norge i 2018 sto universiteter og høyskoler for 62 prosent. Helseforetakene sto for 18 prosent, mens 14 prosent kom fra forskningsinstitutter. De resterende 5 prosent av kom fra andre aktører (næringslivet har lite vitenskapelig publisering).

Sammenlignet med utvalgte nord- og mellom-europeiske land ligger Norge i midtsjiktet målt etter både antall vitenskapelige artikler per 1 000 innbyggere og relativ siteringsindeks, altså hvor ofte artiklene blir sitert.

5.4.2 Finansiering av forskning

Universiteter og høyskoler

I 2020 var de samlede driftsinntektene til universiteter og høyskoler over 51 milliarder kroner. Fordelingen mellom finansieringskildene har vært

⁴⁸ Indikatorrapporten 2021 <https://www.forskningsradet.no/indikatorrapporten/>

⁴⁹ Dikus rapportserie 07/2021 Tilstandsrapport for høyere utdanning 2021. Diku har fra 1.7.2021 gått inn i Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (HK-dir). <https://diku.no/rapporter/dikus-rapportserie-07-2021-tilstandsrapport-for-hoyere-utdanning-2021>

stabil de siste ti årene. For statlige institusjoner utgjorde statstilskudd 79 prosent av de samlede driftsinntektene. Finansiering (bidragsinntekter) fra konkurransearenaer hos Norges forskningsråd utgjorde syv prosent.

Forskningsmidler fra EU tilsvarer 640 millioner kroner i 2020. Det har vært en jevn årlig vekst helt tilbake til 2013. I tillegg kommer finansiering fra Det europeiske forskningsråd (ERC-stipend).

Bidrags- og oppdragsfinansiert aktivitet utenom Forskningsrådet, regionale forskningsfond og EU (såkalt andre BOA-inntekter) er en indikasjon på UH-sektorens samspill med omverdenen. I andre BOA-inntekter inngår midler til både utdanning og FoU, fra et bredt spekter av kilder og samarbeidspartnere i privat næringsliv, offentlig sektor og frivillige organisasjoner. Statlige universiteter og høyskoler hadde om lag 3,6 milliarder kroner i andre BOA-inntekter i 2020, om lag samme nivå som i 2019.

Helseforetakene

Helseforetakenes FoU-aktivitet finansieres i stor grad over basisbevilgningen, inkludert øremerkede forskningsmidler (om lag 800 millioner), som tildeles over Helse- og omsorgsdepartementets budsjett via de regionale helseforetakene og tildeles etter innstilling fra regionale samarbeidsorganer til styrene i RHFene, nærmere 80 prosent. Forskningsrådet sto for 310 millioner kroner eller 7 prosent av midlene i 2019. Andre innenlandske kilder, dvs. departementer, næringsliv, gaver og fondsmidler utgjorde til sammen om lag 700 millioner kroner eller 15 prosent. Utenlandske kilder finansierte om lag 50 millioner kroner eller én prosent av FoU-aktiviteten.

Forskningsinstituttene

Norges forskningsråd utarbeider en samlet rapport⁵⁰ for instituttene som inngår i grunnfinansieringsordningen for forskningsinstitutter.⁵¹ Instituttene inntekter kommer fra mange ulike finansieringskilder: grunnbevilgninger og prosjektinntekter (bidragsinntekter) fra Forskningsrådets ulike virkemidler, inntekter knyttet til forvalt-

ningsoppgaver og bidragsinntekter fra departementer og underliggende enheter, nasjonale oppdragsinntekter (fra offentlig og privat sektor) og internasjonale finansieringskilder, herunder EU.

Andelen inntekter fra de ulike finansieringskildene varierer for de ulike instituttgruppene. De teknisk-industrielle instituttene har høyest andel inntekter fra næringslivet og fra Norges forskningsråd med henholdsvis 36 og 27 prosent av disse instituttene samlede driftsinntekter, og lavest andel inntekter fra utlandet (15 prosent) og offentlig forvaltning (16 prosent). For primærnæringsinstituttene kommer en stor del av inntekter fra forvaltningsoppgaver fra departementer og underliggende enheter (44 prosent) og deretter følger inntekter fra Norges forskningsråd (30 prosent), inntekter fra næringslivet (19 prosent). Den laveste andelen av inntekter til primærnæringsinstituttene kommer fra utlandet (5 prosent). Miljøinstituttene har høy andel av inntektene fra offentlig forvaltning (40 prosent) og fra Norges forskningsråd (38 prosent) og en lavere andel fra næringsliv (11 prosent) og utlandet (9 prosent). De samfunnsvitenskapelige instituttene har størst andel inntekter fra Forskningsrådet (45 prosent), deretter følger offentlig forvaltning (34 prosent), næringslivet (9 prosent) og med lavest andel på 9 prosent ligger utlandet.

Denne statistikken omfatter ikke finansieringen av de forskningsinstituttene som får driftsbevilgninger direkte fra departementene, og heller ikke offentlige institutter med FoU, men med annet hovedformål. Dette gjelder blant annet Folkehelseinstituttet, Forsvarets forskningsinstitutt, Havforskningsinstituttet, Norsk Polarinstitutt og SSB.

Oppsummering

Oversikten viser at det er en stor andel statlig direktefinansiering av forskningen ved universiteter og høyskoler, og ved helseforetakene. Forskningsinstituttene (de som er omfattet av grunnbevilgningsordningen) står imidlertid i en særstilling, med en grunnbevilgning som er relativt lav i internasjonal sammenheng, og er slik i stor grad avhengig av ekstern finansiering.

5.5 Norsk fagspråk

I rapporten *Språk i Norge – kultur og infrastruktur* fra Språkrådets framtidsutvalg heter det:

Enkelt oppsummert blir norsk brukt i stadig mindre grad i høyere utdanning i Norge. For-

⁵⁰ Norges forskningsråd: Årsrapport 2020 Forskningsinstituttene <https://www.forskningsradet.no/siteassets/publikasjoner/2021/978-82-12-03896-7-pdf--arsrapport-2020-forskningsinstituttene.pdf>

⁵¹ Norges forskningsråd: Statlig grunnfinansiering av forskningsinstitutter <https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/opp-gaver-organisering/instituttsektoren/statlig-basisfinansiering-av-forskningsinstituttene/>

skjellen i norskandelen mellom ulike fag er riktignok stor: Mens norsk knapt brukes i vitenskapelige publikasjoner innen realfag og teknologi, var andelen rundt 30 prosent i humaniora og i underkant av 25 prosent i samfunnsvitenskapelige fag per 2017. Også på disse områdene er norsk likevel mindre brukt enn tidligere, og det har vært en markant nedgang siden 2011. På doktorgradsnivå er 90,8 prosent av avhandlingene skrevet på engelsk og 8,5 prosent på norsk (7,7 prosent bokmål og 0,9 prosent nynorsk). Når det gjelder pensum, er det store variasjoner mellom fagene, men norsk brukes i stor grad i de fleste fag.⁵²

For masteroppgaver var tallene 56 prosent på norsk (54 prosent bokmål, 2 prosent nynorsk).

Videre viser en optelling gjort ved Universitetet i Bergen (UiB) at mellom 2017 og 2020 ble det publisert 234 engelskspråklige doktoravhandlinger ved UiB.⁵³ Færre enn fem prosent – elleve avhandlinger – hadde et sammendrag på norsk. Ti av de elleve avhandlingene med norskspråklig sammendrag var ved det medisinske fakultetet. Ingen av avhandlingene ved samfunnsvitenskap har sammendrag på norsk, selv når både forskeren, veilederen, emnet, sluttbrukeren, kildetilfanget og finansieringskilden er norsk. Som et tiltak på dette området har UiB har nettopp vedtatt at norskspråklig sammendrag skal være en obligatorisk del av alle doktorgradsavhandlingene på linje med engelsk sammendrag, og at dette tas inn i ph.d.-forskriften.⁵⁴

Også det økende antall internasjonale forskere i norsk akademia kan være en utfordring for norsk fagspråk. Universitets- og høyskoleutvalget skrev i NOU 2020: 3 kapittel 6.3.9 blant annet:

Forskning og høyere utdanning er internasjonale aktiviteter og norske forskere samarbeider stadig mer med forskere i andre land. Stadig flere internasjonalt mobile forskere kommer til Norge og arbeider ved universiteter og høyskoler. I 2007 var 16,7 prosent av det faglige

personalet ved norske universiteter og høyskoler innvandrere med utdanning fra utlandet. I 2014 var denne andelen steget til 22,3 prosent. En høy andel utlendinger i det faglige personalet kan imidlertid gjøre det mer krevende å bevare norsk som fagspråk, jf. kapittel 14. Det er også langt flere internasjonale studenter i Norge enn for bare ti år siden.

De fleste internasjonale vitenskapelig ansatte ved universiteter og høyskoler har i sine arbeidsavtaler at de skal lære norsk i løpet av en periode. Flere institusjoner har utdypet dette kravet i sine språkpolitiske retningslinjer. Blant annet har Universitetet i Agder fastsatt at nyansatte i faste stillinger uten skandinavisk språkbakgrunn forventes å lære seg norsk på B2-nivå i løpet av tre år, og bør få opplæring og arbeidsoppgaver som gjør dette mulig å oppnå.⁵⁵ I Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet språkpolitiske retningslinjer pekes det på at fremmedspråklige ansatte skal sikres opplæring i både norsk språk, kultur og samfunnsforhold.⁵⁶

Store norske leksikon (snl.no) har i sitt innspill til utvalget pekt på at leksikonet gir akademikere en plattform som legger til rette for deres bruk av ytringsfriheten for slik å nå ut til allmennheten med kunnskap og opplysning på norsk. snl.no peker på at dette er en mulighet for formidling for de forskere som ikke nødvendigvis er i forskningsfront eller forsker på temaer som skaper overskrifter i media. Dette er også en formidlingsaktivitet for vitenskapelig ansatte som ikke er komfortable med den spissingen av budskap som en kronikk eller annen formidling i media krever, eller som ikke ønsker å delta i en samfunnsdebatt preget av skarpe meninger og konfliktlinjer.

Et tiltak for å opprettholde norsk fagspråk er arbeid med terminologi og tospråklige termlister. Termportalen er en forskningsinfrastruktur under utvikling ved Universitetet i Bergen i samarbeid med Språkrådet, for publisering og søk på tvers av termbasert og fag.⁵⁷ Målet er at portalen skal bli stedet som studenter, fagfolk og andre går til når de trenger informasjon om norske fagord og

⁵² Språk i Norge – kultur og infrastruktur. Språkrådet 2018 https://www.sprakradet.no/globalassets/diverse/sprak-i-norge_web.pdf

⁵³ Førstebibliotekar Pål H. Bakka, Universitetsbiblioteket, Universitetet i Bergen, i artikkel av Håvard Rem i Dag og Tid 22.10. 2021 Språkveggen mellom forskning og samfunn <https://www.dagogtid.no/samfunn/sprakveggen-mellom-forskning-og-samfunn-6.3.23394.4fdded769>

⁵⁴ Vedtak i universitetsstyret 2. februar 2022 https://ekstern.filer.uib.no/ledelse/universitetsstyret/2022/2022-02-02/S_10-22Ny_regel_i_ph.d-forskriften_norsk_sammendrag_av_dravhandling.pdf

⁵⁵ Språkpolitiske retningslinjer for Universitetet i Agder (2021) <https://www.uia.no/om-uia/spraakpolitiske-retningslinjer-for-universitetet-i-agder> B2-nivå: Det felleseuropeiske rammeverket for språk er en retningslinje og nivåskala for språk utarbeidet av Europaråd. Nivåskalaen brukes for å beskrive kunnskaps- og ferdighetsnivået for fremmedspråk.

⁵⁶ Språkpolitiske retningslinjer for NTNU (2009) <https://www.ntnu.no/sprakpolitiske-retningslinjer>

⁵⁷ Termportalen: <https://www.uib.no/ub/fagressurser/specialsamlingen/121707/termportalen>

Boks 5.1 Store norske leksikon

- 112 millioner artikler lest i 2021
- Opp til 3,2 millioner unike brukere hver måned
- Opp til 600 000 leste artikler hver dag
- 61 prosent leser fra mobil
- Sitert vel 9000 ganger i media
- Artikler utarbeidet av nær 1000 fagmedarbeidere

Snl.no eies av en forening med norske universiteter og høyskoler og flere ideelle stiftelser/organisasjoner som medlemmer

Årsmelding 2021: Om Store norske leksikon (snl.no)

faguttrykk. En god del av eksisterende termbasene har terminologi både på norsk og engelsk, noen også på andre språk. Termlister er ikke bare relevante for studenter som leser pensumlitteratur på engelsk, og som skal skrive eksamen på norsk: eksistensen av norsk terminologi er en forutsetning for at studenter og fagfolk skal kunne formidle og bruke fagstoffet i en norsk samfunnsvirkelighet, noe som i siste instans også er viktig for demokratiet.⁵⁸

Universitets- og høyskoleloven § 1-7 fastsetter at universiteter og høyskoler har ansvar for vedlikehold og videreutvikling av norsk fagspråk. Bestemmelsen kom inn i loven i 2009. Tidligere lov om universiteter og høyskoler (1995) hadde en bestemmelse om at undervisningsspråket til vanlig skulle være norsk, denne ble tatt ut i 2002. Begrunnelsen var at institusjonene som et ledd i internasjonalisering av utdanning og forskning skulle kunne bygge opp et bredere tilbud på et fremmedspråk, fortrinnsvis på engelsk. Samtidig ble det også understreket at det fremdeles ville være en viktig oppgave å bevare og videreutvikle norsk som fagspråk.

Kunnskapsdepartementet har i tildelingsbrevene/tilskuddsbrevene for 2022 lagt inn følgende krav til universiteter og høyskoler:

Når institusjonene ansetter utenlandske forskere og undervisere, skal det stilles krav til opplæring i norsk språk. Regjeringen forventer at institusjonene sørger for norskopplæring av tilsatte som trenger det, og sikrer at norskkompetansen hos de tilsatte er tilstrekkelig til å ivareta norsk fagspråk.

[Bare til de offentlige institusjonene:] Det bør som en hovedregel stilles krav om at ansatte behersker norsk språk innen to år. For stillinger hvor kompetanse i norsk er viktig bør det i større grad stilles krav om norskkompetanse ved utlysning.

Norskspråklig undervisning, formidling og vitenskapelig publisering henger tett sammen med forskningens samfunnsrelevans, og at studentene skal forberedes på et norskspråklig arbeidsliv. Universitets- og høyskoleloven § 1-7 slår fast at institusjonene har et ansvar for å vedlikeholde og videreutvikle norsk fagspråk. Institusjonene er videre pålagt å ha egne språkstrategier som skal være tydelig forankret i overordnede strategier. Regjeringen forventer at institusjonene følger godt med på språksituasjonen i både forskning og undervisning, og setter inn tiltak dersom det er nødvendig.

[Bare til de offentlige institusjonene:] Arbeidet i perioden skal omtales i årsrapporten. Det forventes også at alle bachelor- og masteroppgaver og ph.d.-avhandlinger som er skrevet på et annet språk har et sammendrag på norsk.

Når det gjelder lærebøker så har Kunnskapsdepartementet tidligere vurdert at denne type aktivitet kan gi personlig fortjeneste og at det derfor ikke bør være et element i institusjonenes finansieringssystem. Videre har Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening stipendmidler til faglitterære publikasjoner. For lærebøker rettet mot universiteter og høyskoler finnes det en ordning som gir økonomisk støtte til utgivelse av pensumlitteratur på norsk (nynorsk og bokmål) og samisk der det ikke er kommersielt interessant. Bakgrunnen for ordningen er at lærebøker på eget morsmål er viktig for studentenes læring. Ordningen skal også bidra til utvikling og bruk av norsk og samisk fagspråk og -terminologi i høyere utdanning, og til bedre språklig likestilling mellom nynorsk og bokmål.

Læremidler rettet mot grunnskole og videregående opplæring utvikles i all hovedsak gjennom kommersielle forlag.

⁵⁸ Meld. St. 25 (2016–2017) Humaniora i Norge, kapittel 6.4. <https://www.regjeringen.no/contentassets/e51d8864c32248598e381e84db1032a3/no/pdfs/stm201620170025000dddpdfs.pdf>

Kapittel 6

Akademiske yringsfrihetsutfordringer

6.1 Innledning

Utvalget understreker innledningsvis at det finnes mye god bruk av akademisk yringsfrihet, og mange fine formidlere i sektoren. Vi tar likevel utgangspunkt i at flere av våre vitenskapelig ansatte og studenter ikke, eller bare i beskjedent grad, formidler. Ikke bare fordi deres stoff er mindre etterspurt eller umiddelbart samfunnsrelevant, men også fordi de av ulike grunner ikke kan eller prioriterer formidling. Alle som driver forskning og undervisning bør se det å formidle kunnskap og delta aktivt med sine innsikter i breddeoffentligheten som en selvsagt del av sitt samfunnsansvar, men også sin arbeidsforpliktelse. Formidling er ikke et oppdrag man fritt kan velge bort, det er et ansvar i hele sektoren.

En helt overordnet utfordring for den akademiske yringsfriheten er faktoren *tid*. Den gjør at også de som vil og kan formidle, ofte gjør mindre av det enn de kunne gjort. Det er imidlertid også en rekke andre forhold som påvirker hvordan den akademiske yringsfriheten virker – og ikke virker:

I sin rapport til FNs generalforsamling i 2021 skrev FNs Generalsekretær at «krigen mot vitenskapen» må stanses, og at vi må stå opp for «en felles, empirisk basert konsensus om fakta, forskning og kunnskap».¹ Utsagnet løfter frem den eksterne trusselen mot vitenskap og sannhetssøken som ligger i motstand mot, og undergraving av forskning og kunnskapsbasert formidling. Dette er en av flere utfordringer som vanskeliggjør akademisk yringsfrihet.

I overført betydning gir «krigs»metaforen gjenklang i noen av innspillene utvalget har fått. Formidling og møter med offentligheten kan for tone seg som kamper med overraskende, skarpe situasjoner – det er en «jungle» der utenfor elfenbenstårnet. Vi har fått en rekke innspill om ulike dilemmaer og utfordringer knyttet til den akade-

miske yringsfriheten. Vi har ikke kunnet gå inn i alle dem, men i dette kapitlet løfter vi frem noen av de problemstillingene de peker på. Vi tar ikke stilling til hvor omfattende eller representative de forskjellige er.² Målet med kapitlet er å gi en viss oversikt over «trusselbildet». Selv om ikke alle disse truslene lar seg avverge ved konkrete tiltak, danner oversikten her grunnlaget for de tiltak utvalget foreslår i kapittel 7.

Fremstillingen i dette kapitlet er i hovedsak refererende. Som forklart i kapittel 2.2.3, er utvalget ikke et granskningsutvalg. Vi har hverken mandat eller mulighet til å vurdere konkrete enkeltsaker. Vi har i stedet brukt noen av innspillene til på generelt grunnlag å reflektere om en del av de hensyn som står mot hverandre i spørsmål om akademisk yringsfrihet. I tilknytning til noen av utfordringene peker vi også på hvordan ulike hensyn kan avveies.

De utfordringer vitenskapelig ansatte og institusjoner møter i utøvelsen av akademisk yringsfrihet kan struktureres på ulike måter. På et overordnet plan kan vi si at angrep og trusler mot den akademiske yringsfriheten kommer ovenfra – fra de myndigheter og oppdragsgivere som finansierer og styrer, nedenfra – fra de nærmeste offentligheter akademia virker i, innenfra – internt i akademia, fra ledelse, kollegaer og studenter, og utenfra – fra det internasjonale og geopolitiske landskap akademia er en del av:

Ovenfra: I flere land, også de vi liker å sammenligne oss med, ser vi tendenser til politisk innstramming av vilkårene for akademisk frihet og yringsfrihet.³ Slik innstramming kan være drastisk, for eksempel når den består i sensur eller andre sanksjoner mot institusjoner eller vitenskapelig ansatte, eller forbud mot politisk uønskede

¹ Secretary-General's report on *Our Common Agenda* <https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/summary.shtml>

² Flere av dem har imidlertid støtte i analysene i rapporten *Et yringsklima under press?* kap. 3–7 og de funn som presenteres i Mangset, M, Midtbøen, A.H. og Thorbjørnsrud, K (red.) *Yringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap.* (2022), kap. 7–9. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>

³ Se kapittel 4.

metoder. Men også mer subtil overstyring gjennom politiske erklæringer, forventninger eller myndighetsutsagn og finansieringsprioriteringer fra oppdragsgivere kan være effektive måter å stilne en del akademiske stemmer.

Nedenfra: Redigerte medier forvalter i likhet med academia et sannhetssøkende samfunnsoppdrag. De er en forutsetning for akademisk ytringsfrihet, og en sentral kanal for å «oversette fra fag til folk». God forvaltning av dette oppdraget forutsetter godt samarbeid og gjensidig forståelse mellom akademikere og journalister. Forutsetningene for slikt samarbeid trues av redigerte mediers økende bunnlinje- og tidspress. Internett og uredigerte medier har et stort demokratiserende potensial, og utvider i utgangspunktet både ytrings- og informasjonsfriheten voldsomt. I fravær av kvalitetssikring og med algoritmer som spiller på menneskelige «bias» i kommersiell hensikt, genererer disse offentlighetene også omfattende feilinformasjon og falske nyheter, og alt fra lovlige trusler til lovlige, men massive og ødeleggende kampanjer og aksjoner mot vitenskapelig ansatte.

Innenfra: Også innen academia kan den akademiske ytringsfriheten utfordres, blant annet av tendenser til ideologisk konformisme, ensartet holdningsdannelse og smålighet. Fra ledelseshold, ved at lovlige, men kontroversielle eller «omdømmeskadelige» ytringer motarbeides eller sanksjoneres. Fra kollegialt hold, ved at vitenskapelig ansatte som formidler, motarbeides med annet enn akademisk ytringsfrihet, baksnakkes eller omgås i prosjekter o.l. eller bare ties i hjel. Fra studenter, ved at vitenskapelig ansatte med «feil» holdninger eller undervisningsopplegg motarbeides med kampanjer snarere enn argumenter, og ved at medstudenter med avvikende syn og holdninger lar være å gi uttrykk for dem. Undersøkelser tyder på at det blant ungdom er en utbredt bekymring for å ytre kontroversielle synspunkter.⁴

Utenfra: Akademisk ytringsfrihet er grunnleggende for demokrati og samfunnsutvikling. Dermed får spenning og konflikt mellom stater også utløp på akademiske arenaer. Åpent internasjonalt forskningssamarbeid er helt avgjørende for academia, men følges også av en sårbarhet for utenlandsk innblanding. Truslene mot den akademiske ytringsfriheten er mangslungne: forskningsspionasje, informasjonskrigføring og misinformasjonskampanjer, press og sanksjoner f.eks. i form av

visumnekt for forskere som ytrer kontroversielle ting eller er kritiske til regimer, og reguleringer som begrenser internasjonalt vitenskapelig samarbeid. I enkelte land har man erfaring med at utenlandske studenter forsøker å påvirke undervisning og medstudenter etter påtrykk fra hjemlandets myndigheter. Den kinesiske etterretningsloven pålegger alle kinesiske borgere en plikt til å samarbeide med statlige sikkerhetstjenester, og loven har ingen geografisk begrensning.⁵ Den mye omtalte sikkerhetsloven for Hong Kong går enda lenger og får anvendelse på såkalte forbrytelser mot Hong Kong begått utenfor Kinas grenser, noe som har skapt frykt blant kinesiske studenter i bl.a. Australia.⁶

Hver for seg og samlet utgjør disse typene av trusler mot sannhetssøken og akademisk ytringsfrihet en stor samfunnsutfordring. Selv i Skandinavia, der normalsituasjonen er at offentlige myndigheter gir sterk støtte til vitenskapelig virksomhet, trekker andre krefter i retning av det som er blitt kalt en «postfaktisk tilstand» der følelsesmessige argumenter overtar fra fakta og sannhet. Faktarensistensen henter næring fra økonomisk og kulturell polarisering, kognitive skjevheter og en oppsplittet mediesituasjon som tillater lynrask spredning av desinformasjon og tvil om faktakunnskaper og ekspertise.⁷ En kunnskapsoversikt publisert av Lunds universitet konstaterer at «det råder stor enighet innen forskningen om at det postfaktiske samfunnet, spredningen av falske nyheter og mangelen på kritisk tenkning er en alvorlig trussel mot demokratiet.»⁸

Det er viktig å poengtere at den rettslige ytringsfriheten beskytter også faktafornektelse, synsing, sjokkerende og opprørende påstander og et stykke på veg også løgn. Forsvaret for fakta og forskning kan ikke skje gjennom å begrense den generelle ytringsfriheten, men gjennom desto mer aktiv anvendelse av den akademiske ytringsfriheten for å formidle, og delta aktivt i diskusjo-

⁴ Opinions undersøkelse UNG2022, omtalt bl.a. her: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/66yeOW/unge-er-redde-for-aa-bli-cancelled>

⁵ Etterretningstjenesten: *Fokus 2022 Etterretningstjenestens vurdering av aktuelle sikkerhetsutfordringer*. Rapport januar 2022 <https://www.forsvaret.no/aktuelt-og-presse/publikasjoner/fokus>

⁶ How China's Long Reach of Repression Undermines Academic Freedom at Australia's Universities | HRW: https://www.hrw.org/report/2021/06/30/they-dont-understand-fear-we-have/how-chinas-long-reach-repression-undermines#_ftn90

⁷ Wikforss, Åsa: *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Fri Tanke 2017

⁸ Brottsoffermyndigheten: *Näthat och demokratiskt delta-gande - en kunskapsöversikt*. 2021 https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/99002777/Kunnskapsoversikt_nat-hat_2021_webb.pdf

ner medkunnskap som er kontrollert og verifisert gjennom vitenskapelig metode.

6.2 Påvirkning av innhold, metode, resultater og formidling

6.2.1 Politiske, strukturelle og faglige prioriteringer

Politiske og andre prioriteringer av hva det skal undervises i og forskes på, og hvordan, påvirker også måten akademiske ansatte og studenter bruker sin akademiske ytringsfrihet.

Prioriteringer skjer gjennom nasjonale valg for forskning og studier, valg og rangeringer innenfor Norges forskningsråd, og institusjonelle prioriteringer på overordnet-, fakultets- og instituttnivå. Også innenfor de enkelte forskergruppene og forskningsprosjekter velger man retninger som påvirker hva ansatte og studenters oppmerksomhet rettes mot.

Disse prioriteringen påvirker hva det forskes på og hva de undervises i. Dette vil igjen påvirke hvilke akademiske ytringer samfunnet kan få tilgang på. Prioriteringene er knyttet til økonomi og infrastruktur, men ikke minst til tid. Settes det ikke av tid til formidling, svekkes den akademiske ytringsfriheten.

I Norge har prioriteringer sjelden skapt stor debatt, men det finnes unntak. EU har i sitt syvårige forsknings- og innovasjonsprogram Horisont Europa 2021 – 2027 etablert egne satsinger knyttet til store samfunnsutfordringer («missions») og generelt vektet programmet mer mot innovasjon og kommersialisering. Det har vært reist kritiske spørsmål om dette er riktig og om det vil gå på bekostningen av den frie forskningen. Det har også vært reist spørsmål om hvilke konsekvenser dette vil få på nasjonalt plan og de prioriteringene som må gjøres her. Dette er viktige spørsmål, også for den akademiske ytringsfriheten.

Nasjonale prioriteringer bidrar til mer kunnskapsbasert politikk, for eksempel i form av økte bevilgninger til forskning innen fornybar energi som kan gi et kunnskapsbasert grunnlag for politiske beslutninger om det grønne skiftet. Slik kunnskap er en forutsetning for et fungerende demokrati. De bidrar også til å sikre kvalifisert arbeidskraft i møte med fremtidige samfunnsutfordringer, for eksempel i form av økt utdanningskapasitet i helse- og omsorgsfagene i forkant av eldrebølgen, og opprusting av kapasitet innenfor IKT.

Et prioriteringsspørsmål gjelder hvor mye midler som bør gå via Norges forskningsråd i for-

hold til grunnfinansieringen av de enkelte universiteter og høyskoler. Finansieringsutvalget som ble satt ned høsten 2021 skal bl.a. vurdere helheten i den statlige finansieringen på tvers av tildelingsformer (som rammebevilgningen til universiteter og høyskoler og tildelinger gjennom bl.a. Norges forskningsråd og Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse).

I Norge får de statlige universitetene og høyskolene nesten 80 prosent av inntektene sine i form av statlige grunnbevilgninger. Det er høyt sett i et internasjonalt perspektiv. Bevilgningene fra staten har økt jevnt de siste ti årene.⁹

I Danmark har man gjennom et politisk forlik besluttet at en del studieplasser skal flyttes ut av Danmarks største byer. I forliket ble det også pekt på hvilke fagområder man ønsker å prioritere når disse studieplassene desentraliseres. Når universitetene i de store byene må foreta de pålagte studieplasskuttene så går dette i stor grad ut over de humanistiske fagene. Prioriteringer kan dermed også føre til nedprioriteringer. I andre land blir kontroversielle temaer ned- og bortprioritert på nasjonalt nivå. Dette har et åpenbart nedkjølingspotensial for den akademiske ytringsfriheten innenfor de bortprioriterte fagområdene.

Gjennom institusjonelle prioriteringer på ulike nivåer tar institusjonene også faglige valg. Eksempler på dette er f.eks. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitets prioritering av stipendiater til bærekraft, Universitetet i Tromsøs prioritering av arktisk forskning og HF-fakultetet ved Universitetet i Oslo prioritering av fem særskilte satsinger for perioden 2019–2023. Dette er legitime prioriteringer for å ivareta særlige hensyn. De kan likevel ha konsekvenser for de fagområdene som ikke får den type oppmerksomhet – også med tanke på hvilken akademisk formidling og meningsutveksling som da nedprioriteres av ansatte og studenter.

6.2.2 Institusjon vs. individ – hvem skal sikre kvaliteten?

Universitets- og høyskoleloven (uhl.) gir veiledning i forholdet mellom institusjonenes ansvar og frihet, men den er ikke entydig. Det er en spenning innbakt i universitets- og høyskoleloven § 1-5. Etter denne skal institusjonene «fremme og verne akademisk frihet». Men institusjonene har også et ansvar for å «sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid

⁹ Meld. St. 4 (2018–2019) *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028*

holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.»

Hvordan tar en universitetsledelse ansvar for at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper, samtidig som den enkeltes akademiske (ytrings)frihet skal vernes og fremmes?

Tema- og metodevalg kan lett bli påvirket av institusjonens plikt til høyt faglig nivå og anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper. En instituttleder kan mene at en vitenskapelig ansatts valg av metode er faglig svakt og bør endres. Hvordan ivaretas da den ansattes frihet til å selv å velge sin metode, slik vedkommende har rett til etter uhl. § 1-5, 5. ledd?

Problemstillingen kommer på spissen der hensynet til kvalitet suppleres av andre vektige hensyn som den akademiske frihet må veies mot. Et eksempel på dette er forskningsprosjekter der forsøkspersoner involvert. Det kan være uetisk å invitere forsøkspersoner (friske eller syke) til å bidra, dersom metoden er svak og ikke gir ønsket kvalitet i de funn som gjøres? Skal denne vurderingen helt overlates til de regionale komiteene for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (for saker der disse er involvert, se kapittel 6.3.3)? Hva man kan forske på, har betydning for hva slags kunnskap man kan frembringe, og dermed på den akademiske ytringsfrihet og samfunnets informasjonsfrihet.

De fleste undervisere blir utsatt for evaluering av studieopplegget. Dersom slike evalueringer gjentatte ganger viser dårlige resultater, på hvilket tidspunkt og på hvilken måte skal institusjonen eventuelt gripe inn? Når utveier det institusjonelle ansvar for kvalitet i undervisningen den individuelle frihet til å legge opp egen undervisning? Hvor godt egnet er evalueringer som måleverktøy for undervisningskvalitet? Hvor sårbart er det for motstand mot upopulære eller politisk ukorrekte standpunkter hos underviseren, snarere enn dårlig undervisningskvalitet?

6.2.3 Kontroversielle forskningstemaer

Enkelte forskningstemaer er kontroversielle. De kan være politiserte eller preget av sterke og motstridende interesser av verdimeslig eller kommersiell art.

Typiske eksempler er forskning på migrasjon, likestilling, kjønn og klima. Også temaer som lak-

seoppdrett, rovdyrforvaltning og ME-forskning har skapt betydelig debatt i Norge. Forskning knyttet til koronapandemien har vært omfattet av kontroverser, konspirasjoner og trusler – om enn mindre i Norge enn i de fleste andre land. I et internasjonalt forsknings- og læringsmiljø kan frie ytringer om autoritære regimer by på flere problemer. Den «krigen» offentligheten kan representere for dem som formidler, blir særlig tydelig for dem som forsker på kontroversielle temaer av ulik art.

Forskere forteller at det å møte moralsk fordømmelse eller å bli omfavnet av grupperinger langt til høyre i debatten som står for noe helt annet enn det man selv gjør, gjør at de vegrer seg for å formidle sin forskning. I tillegg fremheves det å få sine vitenskapelige vurderinger mistrodd ut fra hvem man er, som klart «nedkjølende» på formidlingsviljen. Et eksempel på dette, er en migrasjonsforsker som ble ansett for å si det han sa «fordi han var hvit mann».¹⁰ Slik motbør kan komme fra breddeoffentligheten, men også fra deler av fagmiljøet som er svært opptatt av teoretiske retninger, for eksempel kritisk raseteori eller strukturell rasisme.¹¹

Utvalget har fått flere innspill om at enkelte forskningsmiljø dels unngår kontroversielle forskningstemaer og dels lar være å formidle og bidra til debatt om kontroversielle temaer og resultater. Også Universitets- og høyskoleovutvalget påpekte dette problemet.¹²

Bortvalg av relevante forskningstemaer av slike grunner har flere negative konsekvenser. Det begrenser den akademiske friheten i valg av problemstilling og metode for forskning. Det vil også kunne gripe inn i de ansattes undervisning, ved at de utsettes for motstand av ikke-argumentativ og ikke-faglig art fra studenter som oppfatter deres forskningsinteresser eller funn som uønsket eller krenkende. Bortvalgene vil også påvirke hva og hvordan de vitenskapelig ansatte kan og vil formidle. Til disse negative konsekvensene for den enkelte forsker, kommer nedsidene for vår felles sannhetssøken og informasjonsfrihet: Viktige spørsmål vi kunne fått kunnskapsbasert innsikt i, uteblir, eller blir i stedet preget av mindre kvalitetssikrede kilder til informasjon.

¹⁰ Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). *Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap*. Oslo: Universitetsforlaget. kap. 7 <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>

¹¹ Id. kap. 8

¹² NOU 2020: 3, kapittel 15.3.4

6.2.4 Ytre påvirkning

I tillegg til at nasjonale myndigheter har muligheter til å opp- og nedprioritere ressurser til ulike forskningsområder, kan de påvirke akademia på andre måter. Politikere og myndigheter har makt over ikke bare som eiere, de har også ofte stort gjennomslag i offentligheten.

Saklig kritikk fra myndighetshold, er noe akademia selvsagt skal forholde seg til, og bør ønske velkommen. Det kan det bidra til bedre sannhets-søken, og slik styrke det akademiske oppdrag. Med den maktubalansen som foreligger, vil imidlertid usaklig kritikk som uten gode holdepunkter søker å mistenkeliggjøre akademikerens vitenskapelige grunnlag, lett undergrave den samfunns-tillit akademia er avhengig av.

Også i Norge har vi eksempler på slike utsagn. En tidligere fiskeriminister varslet oppgjør med «mørke motkrefter» bl.a. i akademia, som svekket omdømmet til den norske fiskerinæringen fordi de ikke fremstilte forskningsfunn på en måte som bygget opp under norske eksportinteresser.¹³ I en stortingsdebatt avskrev en tidligere utenriksminister og flere stortingsrepresentanter jusforskeres fagkritikk av en høyesterettsbetenking som manglende respekt og «ringeakt» for Høyesterett.¹⁴

I Norge er slikt unntakstilfeller, mens det i andre land er langt mer systematisert. I mange land er også kritikk av regime og politikk svært kontroversielt. Det er det sjelden i Norge. En mer praktisk problemstilling er spørsmålet om hvor lenge man ønsker å forske på felt eller bidra til formidling eller utredningsarbeid, der resultatene av slikt arbeid gjennomgående sminkes, brukes politisk selektivt, eller bare legges i skuffen.

Kritikk fra den fjerde statsmakt, på lederplass eller i store oppslag, kan være avskrekkende, men er noe akademikere må forholde seg til, og fortrinnsvis ta ansvar for å besvare på en skikkelig måte. Også mediekritikk kan være usaklig eller motivspekulerende. Den er da egnet ikke bare til å stilne enkeltforskere, men også til å undergrave tilliten til miljøene spesielt og forskning generelt. Et eksempel på dette er da Klassekampen på lederplass avskrev en forsker ved Institutt for forsvarsstudier som for påvirket av amerikanske kil-

der, da hun i januar 2022 sa at alt pekte mot russisk krig mot Ukraina.¹⁵

Ytre påvirkning kan komme fra flere hold. Også bransjer, samfunnssektorer, pasientforeninger og andre interessegrupper med og uten finansieringssamarbeid med akademia, kan på ulike måter legge press på institusjoner, ansatte og studenter. Dette kan skape dilemmaer for den enkelte ansatte og student, og også for ledelsen. Hvorfor stopper ikke de munnen på upopulær forsker X, hvorfor rykker ikke instituttet ut og sier noe om Y?

Finansieringssamarbeid kan gjøre denne typen påvirkning særlig problematisk. Det meste av slikt samarbeid er ikke det. De kan bidra med kritikk og korrekativer på en positiv måte, som gjør forskning og utvikling bedre. En faktor som kan spille inn her, er hvor «moden» den næringen man samarbeider med. Ut fra de innspill utvalget har fått, er olje- og legemiddelindustrien eksempler på næringer som tidligere kunne ha svært problematisk påvirkningskraft, men som i stor grad (også med hjelp av reguleringer), har «modnet». Opp-drettsnæringen angis å ha et modningspotensial.

6.2.5 Medier og kommunikasjon

For å nå ut med sin faglige formidling, og for at kunnskap skal komme allmennheten til gode, er vitenskapelig ansatte og studenter avhengige av formidlingskanaler. De kan være redigerte og uredigerte. Disse kanalene byr på ulike utfordringer for den akademiske ytringsfrihet.¹⁶

De redigerte mediene deler det sannhetssø-kende og opplysende samfunnsoppdrag med akademia. De ligner også ved sin undersøkende og avdekkende arbeidsform. Det er imidlertid en rekke forskjeller på måten redaktører og journalister tenker og jobber på, og den akademiske. Noen av dem er hvor dypt man graver seg ned i stoff, hvor opptatt man er av nyanser og ikke minst hvilken tid man kan bruke på de sakene man jobber med. Gitt den økte konkurransen fra uredigerte medier blir tidsfaktoren stadig vikti-

¹³ Aftenposten: *Varsler oppgjør med «mørke motkrefter»*. <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/o36K/varsler-oppgoer-med-moerke-motkrefter>

¹⁴ Se Eriksen og Holmøyvik, *Høyesteretts jernbanebetenking: en statsrettslig avsporing*, Lov og Rett 2022/1 s. 28, pkt. 1.2.

¹⁵ «Propaganda», *Klassekampen* 9. februar 2022. Forskeren svarte saklig, se «Merkelig om propaganda fra Braanen», *Klassekampen* 11. februar 2022. Lederen ble senere uforbeholdent beklaget av Bjørgulv Braanen, se «Ja, jeg tok feil», *Klassekampen* 1. mars 2022. Begrunnede beklagelser fra pressen er sjeldne, men desto mer virkningsfulle. De kan bidra til å skape tillit mellom akademia og mediene, noe som er nødvendig hvis de skal kunne utfylle hverandre i sine sannhetssøkende samfunnsoppdrag.

¹⁶ Se også rapporten *Et ytringsklima under press?* kapittel 4. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/et-ytringsklima-under-press/id2893147/>

gere for mediernes produksjon av stoff. Det gjør også behovet for å selge, for eksempel gjennom tabloide virkemidler som dikotomier, appell til følelser, spissing av budskap, personfokus, nedtoning av nyanser og detaljer og forsterkning eller forstørring av oppsiktsvekkende sitater eller opplysninger. Dette kan gjøre at journalistiske og akademiske behov kolliderer på måter som går ut over akademisk formidlingsiver og ønske om å bidra til offentlig opplysning.

Flere innspill løfter frem ubehagelige medieopplevelser. De kan skyldes journalister med klare ønsker om vinkling, «dumme spørsmål», overraskende gjengivelser man ikke kjenner seg igjen i eller korte frister for både uttalelser og sitatsjekk. En klimaforsker gjengitt på forsiden av Aftenposten med sitatet «Golfstrømmen stopper opp» til et bilde av et nedsnødd Oslo. Medisinske eksperter som opplever å bli satt opp mot hverandre med uttalelser om pandemihåndtering, selv om de kanskje ikke er uenige. Dette kan ikke bare forringe folkeopplysningen og være ubehagelig for den enkelte, det kan også skape dårligere samarbeidsklima i fagkretsene, selv om inntrykkene man får av hverandre kan være basert på medieskapte misforståelser.¹⁷ Når en sindig jusprofessor i en stor artikkel gjengis med det uthevede feilsitatet «Det gikk en faen i meg», til tross for at han sterkt har motsatt seg feilformuleringen i sitatsjekken, er pressens etterfølgende reparasjonsmodell til lite hjelp: «Rettelse: I papirversjonen av denne saken er Christian Conrad Eriksen tillagt et feilaktig sitat under bildet av ham på side 8. Morgenbladet beklager.» En dreven formidler tåler slikt, herunder å bli kalt Christian selv om han heter Christoffer. Slike historier sprer seg imidlertid raskt, og er godt egnet til å avskrekke mer fryktsomme akademikere fra å uttale seg når journalister ringer.

Presseetiske regler for å ivareta folks tillit,¹⁸ kan utfordre ekspertrollen: En forsker på polakker i Norge viste til regjeringens karantenefritak for arbeidsinnvandrere som én forklaring på polakkhets under pandemien i et intervju. Uten å gjøre forskeren oppmerksom på dette, merket NRK intervjuet med en opplysning om at forskeren var tilknyttet Arbeiderpartiet. Forskeren opplevde sin ekspertise mistenkeliggjort. Er parti-medlemskap alltid relevant når forskere uttaler seg om faglige spørsmål som også har en politisk

side? Når man vet at 1 av 3 forskere vegrer seg for å delta i offentlig debatt fordi de er redd for å bli oppfattet som politisk aktør når de deltar som fagpersoner:¹⁹ Hvilke implikasjoner kan dette ha for forskeres vilje til og ønske om å engasjere seg politisk – til gode for dem og for samfunnet? Når bør forskere oppgi politisk tilknytning? Når er slik merking nødvendig fra mediernes side? Bør merkingsbehovet klargjøres som premiss for intervju-situasjoner?

Denne typen utfordringer har en side til mediene. Det er en fordel om mediene viser forståelse for akademikeres mål, arbeidsform og faglige integritetsbehov. For eksempel deres vektlegging av nyanser som kan fremstå som bagateller, og de behov for kontroll over egne utsagn som følger av dem. En rekke gode journalister gjør dette. Mange bestreber seg på å være brobyggere mellom fag og folk. Og som akademikere, har også mediene interesse av å ivareta det sentrale skillet mellom underbygget kunnskap og vurderinger.

Selv om balanse i fremstillinger er viktig, kan balansering tidvis vippe over. Det er viktig å slippe frem stemmer som utfordrer etablerte sannheter. Men det blir ikke alltid god sannhetssøken av å fremstille dokumenterte fakta på lik linje med spekulative eller uunderbygde påstander. Ugjennomtenkt falsk balanse, for eksempel i dekning av klimaforskning og vaksineeffekter, kan svekke forståelsen for betydningen av vitenskapelig sannhetssøken.

Internett og uredigerte medier gir akademikere helt nye muligheter for å nå ut med sin kunnskapsformidling, for å orientere seg om andres, og til å delta i nye fora og nettverk for kunnskapsutveksling og diskusjon. Særlig informasjonsfriheten er blitt svært utvidet. Nettoffentligheten endrer imidlertid måten samfunnet danner seg kunnskap om verden, og om hva som er virkelig og sant, fundamentalt. Fraværet av redaksjonelle «portvoktere» kan være befriende og muliggjøre utveksling av langt flere, og mer kontroversielle funn og ideer. Men med dem forsvinner også kvalitetssikring, etiske overveielser og forsøk på balanse i informasjonsformidlingen. De mulighetene nettet skaper for akademisk informasjonsutveksling, er også utfordringer for den samme: Nettoffentlighetene genererer raskt store mengder feilinformasjon både til akademikere og til «folk flest», som det er svært krevende å oppdage,

¹⁷ Se pkt. 6.5.1

¹⁸ I dette tilfellet Vær varsomplakaten 2.3 «Vis åpenhet om bakenforliggende forhold som kan være relevante for publikums oppfatning av det journalistiske innholdet.». <https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>

¹⁹ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollébæk, D., Fladmoe, A. (2021). *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i akademia*. Institutt for samfunnsforskning <https://frittord.no/nb/aktuelt/ny-rapport-om-ytringsfrihet-i-akademia>

Boks 6.1 Råd til en formidler

Hvordan bli en bedre forskningsformidler:

Tenk på mottakeren!

1. Snakk med folk
2. Få frem viktigheten
3. Unngå faguttrykk
4. Fortell en god historie
5. Bruk bilder
6. Bruk tabell og figurer
7. Vær konsis
8. Vær beredt

Nancy Lea Eik-Nes, førsteamanuensis emerita, NTNU (her i kortversjon).

<https://www.universitetsavisa.no/forskning/slik-bli-er-du-en-god-forskningsformidler/134082>

og rette opp i. Populisme, eliteforakt og kampanjer for andre typer sosial rettferdighet enn det akademikere har stått for, kan være drivere for trusler, hets og usakligheter. De som står for noe offentlig kan utsettes for «kommentarfeltkriger» og twitterstormer som er lovlige, men massive, og dermed svært belastende. Jo hardere offentlighetene blir – eller fremstår – jo mindre fristende er det å delta i dem. Også for akademikere.

Uansett hvor godt eller dårlig de redigerte og uredigerte mediene ivaretar akademikeres formidling, må academia forholde seg til mediene og offentlighetene slik de kan være. Det forutsetter større forståelse for hvordan den fjerde statsmakt faktisk virker og tenker, og sjangerforståelse for ulike uredigerte plattformer og trening i å bruke dem på gode måter. Vi sier noe om hvordan institusjonene og de enkelte ansatte og studenter kan jobbe for dette i kapittel 7.4.3.

En brobygger mellom academia og samfunnet, er kommunikasjonsmedarbeidere. Gode kommunikasjonsfolk er gull verdt for vitenskapelig ansatte og studenter som vil uttrykke seg forståelig og med klart språk, nå ut med formidling og forstå mer av hvordan offentlighetene virker.²⁰ Enkelte innspill peker på at ulikheter i tenkemåte og mål kan gjøre samarbeidet mellom akademikere og kommunikasjonsfolk mindre fruktbart. Kommunikasjonstenkningens fokus på omdøm-

mebygging og positiv offentlighet kan gjøre at upopulære funn og kontroversielle utsagn får mindre oppmerksomhet, og at forskere som går på tvers får mindre hjelp eller spredning av formidlingsbidrag enn sine kollegaer. I sin iver etter å løfte gode formidlere frem, kan kommunikasjonsavdelingens egne opplegg og initiativer også konkurrere ut andre formidlingsforespørsler, fordi den tiden ansatte har til formidling er knapp.

6.3 Hva akademikere kan uttale seg om som vitenskapelig ansatte

6.3.1 Representasjon, tittelbruk og omdømme

I arbeidsforhold gjelder en lojalitetsplikt som kan begrense arbeidstageres yringsfrihet. Siden arbeidsoppdraget til både vitenskapelige institusjoner og ansatte er fri sannhetssøken, vil lojalitetsplikten sjelden begrense yringsfriheten i vitenskapelige ansettelsesforhold.

I media yrer akademikere seg tidvis om samfunnstemaer langt utenfor eget fagfelt. I mange tilfeller signeres slike innlegg med akademisk tittel og/eller institusjonstilhørighet. Medier vil også av og til legge til slike opplysninger på eget initiativ, også i saker som handler om noe annet enn det den ansatte jobber med.

Det ligger under arbeidsgivers styringsrett å bestemme hvem som uttaler seg på vegne av institusjonen eller enheten. Ansatte har imidlertid full yringsfrihet til å ytre seg på egne vegne. I kraft av sin akademiske frihet representerer ordinære vitenskapelig ansatte som ikke er i lederstillinger kun seg selv, ikke sine institusjoner.

Rettslig sett står de derfor fritt til å uttale seg om det de vil, hvordan de vil. Selv slurvete formidling om fag den ansatte ikke har noen kompetanse i, kan rettslig sett fremsettes med tittel og institusjonstilknytning. Som hvis en marinbiolog undertegner subjektive påstander om fortetting i det vilastrøket hun tilfeldigvis bor i, med professortittel. Det har den nedside at offentligheten kan bli forledet av tilsynelatende professoral tyngde, men den oppside at den får innsyn i hvor mye rart folk kan mene, og hvordan, selv om de har tung akademisk utdanning.

En demokratisk styreform forutsetter at vi har tillit til at våre medborgere har evnen til selv å ta kritisk stilling til det de leser. Dette slår jo ikke alltid til. Mange er ukritiske, og mange har interesse av å manipulere offentlighetene. Disse utfordringene kan imidlertid ikke avbøtes med overstyring. Vi har ikke yrings- og informasjonsfrihet fordi vi

²⁰ Se også Kierulf, ...*En åpen og opplyst offentlig samtale* (2017), s. 48. <https://www.idunn.no/doi/pdf/10.18261/issn.1504-3053-2017-01-04>

tror at alle er innstilt på sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse – vi har det fordi vi ikke har tiltro til at det finnes noen autoritet som i sanntid kan overskue hvilken virkningshistorie ytringer har i verden, og hvordan folk blir påvirket av dem, hvilke ytringer som bidrar til hva, når og hvordan.²¹

Akademikere som er i lederstillinger – «instituttleder», «dekan» eller «rektor – men uttaler seg faglig eller på vegne av seg selv, kan skrive med sin faglige tittel. Er de så høyt oppe at de blir gjenkjent som ledere uten å skrive med ledertittel, kan de med fordel klargjøre hvilken rolle de skriver i, for å unngå å skape tvil om de skriver på egne eller institusjonens vegne.

Uansett hva ytringsfriheten beskytter, foranlediger akademisk ytringsfrihet og -ansvar et spørsmål om når vitenskapelig ansatte *bør* uttale seg med tittel og/eller institusjonstilknytning. Forskningsetiske svar på dette «bør»-et er at tittel og fagfelt bør brukes når man uttaler seg som forsker, men ikke når man uttaler seg som samfunnsborger.²² Dette skillet er ikke alltid så lett å trekke.

Utvalgets vide innramming av akademisk ytringsfrihet fremkommer i kapittel 3.1. Vi ser det slik at den frihet og det ansvar den innebærer, omfatter alle bidrag som er basert på den særlige kunnskap, innsikt og erfaring som akademikere har både om vitenskapelige og institusjonelle spørsmål. Det vil si formidling om det den enkelte har forsket på, kunnskap og innsikter basert på andres forskning, opplysning og diskusjon om eget fagfelt, om vitenskapsteori, metode, etikk og saklighetsnormer – og om de strukturelle forutsetninger for det akademiske virke, fra finansiering til administrasjon. All formidling om slike spørsmål kan være utøvelse av akademisk ytringsfrihet. Hvorvidt den som formidler gjør det med tittel eller ei, er det den enkeltes ansvar å ta stilling til.

Spørsmålet om når vitenskapelig ansatte *bør* uttale seg som forskere, oppstår tidvis i forlengelsen av ledes omsorg for institusjoners og enheters omdømme. Hvordan tar det seg ut når ansatte ytrer kontroversielle ting eller synser i vei utenfor sine felt offentlig med tittel og institusjonsangivelse? Det kan ta seg riktig dårlig ut. Institusjonen er imidlertid ikke den ansatte. Hvis en enkelt synseforsker er skadelig for en institusjons

omdømme – hvor solid var det omdømmet egentlig i utgangspunktet?

Ledere som møter det de mener er omdømme-skadelige ytringer med irettesettelser internt eller kommentarer eksternt, må tenke på at de står i et arbeidsrettslig overordningsforhold til den forskeren de er uenig med. Sanksjoner og innkallinger på teppet kan ha en betydelig nedkjølingseffekt på forskerens videre formidlingsvilje, og vil lett kunne være rettslige inngrep i ytringsfriheten deres. I alle fall ved statlige institusjoner har ledere også et positivt ansvar for å sikre at forskerens ytringsfrihet kan finne sted, for å «legge til rett for en åpen og opplyst offentlig samtale», slik Grunnloven § 100, sjette ledd pålegger. Gjør man det hvis man møter ytringer man selv er uenige i med institusjons- eller arbeidsgivermakt snarere enn med argumenter?

Hvis institusjonen vil bedre sitt omdømme, er en måte å gjøre det på å legge til rette for flere offentlige ytringer. De bør komme fra fagfeller, ikke fra institusjonelt ledelseshold. Det ligger i det akademiske ytringsansvaret å bidra til sannhetssøken og god folkeopplysning. Det innebærer også et ansvar for offentlig å imøtegå det man mener er feil eller dårlig formidling innen egne felt, og supplere den kunnskapsformidlingen som allerede finnes, med mer og bedre formidling.

Et spørsmål om forholdet mellom enkeltforskere og institusjoner, er om institusjonen selv kan og bør flagge synspunkter på ulike samfunnstema. Institusjonene har sin egen akademiske frihet, som innebærer at de er uavhengig av statsmaktene og av dem som finansierer. De kan selv mene ting. I samfunnsspørsmål «alle er enige om», som betydningen av demokrati, likeverd, ytringsfrihet og liknende vil dette være enkelt. På andre områder, som f.eks. innenfor klima, miljø og energi kan det være vanskeligere, og på områder som migrasjon og kjønn kan det være svært kontroversielt. Skal et fakultet eller institutt mene noe om rusreformen? Hva da med de ansatte som blir «fanget» i et synspunkt de er uenige i, på faglig eller generelt grunnlag? På samme måte som institusjonen ikke er den vitenskapelig ansatte, er den vitenskapelig ansatte ikke institusjonen. Er man uenig i det ens institusjon formidler, har man en særlig oppfordring til å argumentere mot den, i kraft av sin akademiske posisjon.

Av og til er skillet mellom institusjon og forskere mer uklart. Et eksempel på dette er høringsuttalelser fra fakulteter eller universiteter og høyskoler. De kan være skrevet av engasjerte forskere på feltet, men sendes i institusjonens navn. Hvis syn uttrykker de? Er de behandlet i

²¹ Se også kapittel 3.1.2

²² Se f.eks. Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora, norm 50, annet avsnitt, fjerde og femte setning.

Boks 6.2 Akademisk frihet ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Forskningen skal være fri og uavhengig. NMBU tar ikke side i faglig debatt.

Akademisk frihet og forskningens uavhengighet er bærende prinsipper i universitetets virksomhet.

Hva betyr akademisk frihet?

- Akademisk frihet er et grunnleggende og ufravikelig prinsipp
- Forskningen er fri og uavhengig, ingen kan påvirke forskningsresultater
- Forskerne står fritt til å uttale seg på faglig grunnlag, og dette med tittel og institusjonstilhørighet
- Universitetet som institusjon har ikke meninger i faglige spørsmål

Akademisk frihet handler om å unngå at etablerte maktstrukturer definerer hva det skal forskes på.

Den akademiske friheten skal motiveres av fri kunnskapsutvikling for samfunnets utvikling.

Samfunnet er i det lange løp best tjent med en kunnskapsutvikling som er fri, basert på vitenskapelige prinsipper og utviklet med en armlengdes avstand til staten, næringen eller interessegrupper.

Det betyr at:

- NMBU-forskere kan uttale seg fritt på faglig grunnlag om dyrevelferd, landbruk og alle andre fagområder ved NMBU.
- Når enkeltforskere fra NMBU uttaler seg, med tittel og institusjonstilhørighet, gjør de det som fagpersoner og ikke «på vegne av institusjonen NMBU».
- NMBU har ikke tatt og kommer ikke til å ta side i faglig debatt.
- Det er ikke noe mål at forskerne ved NMBU skal uttale seg med samme syn, snarere tvert imot: mange vinklinger og faglig debatt er bra.

<https://www.nmbu.no/om/utvalg/etikkk/akademisk-frihet>

institusjonens vedtagende eller rådgivende organer, er det rimelig å anse dem som institusjonelle syn – med den tilleggslegitimitet og -tyngde dette kan gi. Er de ikke det, og heller ikke gjennomgått av institusjonsledelsen, er det nærliggende å anse dem som forskerens syn. Det er da et spørsmål om de bør fremstille seg som avgitt fra institusjonen.

Institusjonene kan med fordel ha retningslinjer for å sikre informasjon om, og gode prosesser for «institusjonelle meninger».

6.3.2 Lojalitet og uniformsbruk

Som påpekt i kapittel 6.3.1 må vi ha tillit til at demokratiske borgere selv kan ta kritisk stilling også til folk som med tittel og institusjonstilknytning uttaler seg om ting langt utenfor sine felt.

I noen vitenskapelige ansettelsesforhold kommer dilemmaer knyttet til lojalitetsforhold inn på en annen måte. Ikke så mye i arbeidsrettslig forstand, men fordi det i noen arbeidsforhold er vanskeligere for allmennheten å skille mellom ulike deler av en vitenskapelig ansatts roller. Der kan man i større grad bli ansett som en eksponent for den delen av ens arbeid som ikke har med vitenskap og sannhetssøken å gjøre. Dette kan skape noen særlige utfordringer både for den enkelte

vitenskapelig ansatte og for vedkommendes ledere.

Lojalitet til arbeidsgiver bør normalt ikke komme i konflikt med full akademisk ytringsfrihet. Imidlertid kan det oppstå situasjoner, i alle fall ved enkelte institusjoner der lojalitetsplikt og full ytringsfrihet kan skape dilemmaer.

Dette har vært særlig aktuelt for vitenskapelig ansatte tilknyttet de såkalte «uniformsskolene» Politihøgskolen og Forsvarets høgskole, men det kan også omfatte helsearbeidere i «uniform». Når disse uttaler seg i uniform – gjør de det da på vegne av seg selv, som andre vitenskapelig ansatte, eller på vegne av etaten? Rettslig sett kan også disse vitenskapelig ansatte uttale seg på den måten de selv mener er best. De har en lojalitet både til sannhetssøken, til samfunnet og sin etat.

På den ene siden kan uniformsbruk bidra til å skape større legitimitet i de akademiske ytringene, og til å få frem viktigheten av forsvar og politi i samfunnet. At Forsvaret og politiet også har uniformerte forskere som er akademisk fri, stiller kritiske spørsmål også til institusjoner og politikk og vier tid til sannhetssøken, kan bygge tillit ikke bare til forskningen, men også til etatene. Nettopp fordi de har den doble kompetansen som etatsfolk og som vitenskapelig ansatte, kan de ha innsikter som er særlig viktige for deres

forskning, undervisning og formidling. Dessuten blir de ikke noe annet enn det de er, bare fordi om de tar av seg uniformen. De dilemmaer som kan oppstå ved uniformert bruk av akademisk ytringsfrihet forutsetter imidlertid en ekstra gjennomtenkning av rolleforståelse hos vitenskapelig ansatte i uniform og en stor forståelse for de ulike roller slike ansatte skal ivareta hos deres ledere. De kan ikke «løses» på annen måte enn ved åpen og reflekterende diskusjon i de institusjoner der spørsmålene kommer opp.

Spørsmålet blir særlig viktig for ansatte og ledere ved Politihøgskolen og Forsvarets høgskole, siden politiet og Forsvaret ivaretar de to sidene av statens voldsmonopol.

I Norge er Forsvaret underlagt sivilt styresett, og Forsvaret skal lojalt levere i henhold til politiske vedtak. De er ikke alltid tydelige, og vedtakene må operasjonaliseres av Forsvaret. Hvordan skal man da tolke en forsker i militær uniform som på fjernsyn for eksempel ytrer motstand mot politiske vedtak? Få vil tenke at Stortinget bør frykte militærkupp, men uniformert motstand mot politiske vedtak kan foranledige noen prinsipielle spørsmål. I teorien kan den uniformerte forskeren bli beordret ut i et oppdrag hun har uttrykt misnøye med i offentligheten. Vil lagkamerater, ledelsen eller publikum ha tillit til vedkommende da? Disse spørsmålene motsvares fra den andre siden hvis vi i stedet ser den uniformerte forskeren som vitenskapelig ansatt: Vil vi ha tillit til forskning som kommer fra en uniformert, lojal forsvarsansatt? Hvordan vet vi at vedkommende «virkelig» er forsker, og ikke bare snakker på vegne av etaten, og i tråd med politiske vedtak? Om enn i en litt annen form, oppstår en del av de samme problemstillingene også ved Politihøgskolen.

Dersom de akademiske ytringer misforstås som ytringer på vegne av politiet eller Forsvaret, kan de for publikum fremstå som myndighetsspråk med voldsmykt bak. Slike misforståelser kan også gjøre at borgerne legger bånd på sine eventuelle motytringer. Fra vitenskapelig ansatte i Forsvaret kan de også ha effekter som går på tvers av utenriks- og sikkerhetspolitiske mål, i konflikt, krise og krig. Andre stater er ikke nødvendigvis vant til akademisk ytringsfrihet for ansatte i sine forsvar. De kan dermed oppfatte uttalelser fra uniformerte vitenskapelig ansatte som offisielle, norske forsvarsstandpunkt. De kan også bruke uttalelsene til å foregi dette, for eksempel i propagandaøyemed. Jo nærmere en krise- eller krigssituasjon man er, jo viktigere blir det for utdanningsinstitusjonene fort-

løpende å vurdere ulike sider av uniformsbruk ved formidling.

Når leger eller annet helsepersonell stiller opp i frakk eller «uniform» kan det være utfordrende å vite om vedkommende ytrer på vegne av seg selv som forsker eller som lege ved den institusjonen vedkommende er ansatt ved, og dermed hvilken autoritet eller status slike ytringer har. Gjennom koronapandemien har dette flere ganger vært eksemplifisert. Utvalget har ikke fått innspill eller inntrykk av at den norske offentlige koronadebatten med og mellom «uniformert» helsepersonell har skapt slik usikkerhet. Inntrykket vårt er heller at de utvekslingene som har funnet sted har bidratt til meningsfylt diskusjon om hvordan pandemien best kunne håndteres. Slik sett fremstår akkurat dette utslaget av dilemmaet uniformert akademisk ytringsfrihet som en understrekning av den tillitsbygging frie ytringer og offentlig uenighet mellom eksperter også kan bidra til.

6.3.3 Regler og retningslinjer som rammer for akademisk frihet

Akademisk frihet er lovfestet i universitets- og høyskoleloven. Det er også andre regelverk som berører *akademia* generelt, og særlig forskning. Det har pågått en diskusjon siste månedene, blant annet i nettavisen *Khrono*,²³ om at jussen stopper nødvendig forskning. Diskusjonen er delvis initiert av diskusjoner rundt forskning på pandemiltak. Utvalget har videre fått innspill om at systemene for vurdering av mulig vitenskapelig uredelighet kan være en trussel mot ytringsfriheten.

I OsloMet-rapporten *Et ytringsklima under press?* uttales det blant annet:

Akademisk frihet kan ikke realiseres uten et beskyttet handlingsrom som sikrer at man kan ta ansvarlige valg angående forskningsspørsmål og samhandlingsformer. Forskning, undervisning og formidling skal bygge på et tilstrekkelig bredt spekter av muligheter, som gir anledning til systematisk sannhetssøken og nødvendig avstand til eksterne interesser.

Handlingsrom handler primært om frihet fra illegitime begrensninger. Det er flere typer begrensninger som snevrer inn handlingsrommet rent deskriptivt, men som egentlig berører en valgfrihet som går utover forskningens egne normer eller grunnleggende rettsprinsipper.

²³ Se f.eks. Ut mot «jussifisering» av etikken ([khrono.no](https://khrono.no/ut-mot-jussifisering-av-etikken-gi-forskere-mer-tillit/657763)) <https://khrono.no/ut-mot-jussifisering-av-etikken-gi-forskere-mer-tillit/657763>

At man må forske i henhold til prinsippene til Helsinkideklarasjonen eller at man må respektere kontrakter, er for eksempel ikke relevante innsnevring av handlingsrommet i seg selv. Men slike legitime begrensinger kan selvfølgelig være knyttet opp til illegitime begrensinger når de forvaltes på en problematisk måte, hvis for eksempel regler for datainnhenting eller lojalitetsplikt til oppdragsinstitusjonen gjør kritisk forskning vanskelig.²⁴

Akademisk frihet innebærer både rettigheter og plikter. Regelverk på områdene forskningsetikk, personvern og diskrimineringsvern er i utgangspunktet både legitime og nødvendige begrensinger på den akademiske frihet. Det samme gjelder forskningsetiske normer. Forskningsetikken kan også sies å være en forutsetning for akademisk frihet, ved at forskningsetikken uttrykker plikter som muliggjør den akademiske friheten.²⁵

Kunnskapsdepartementet skriver i styringsmeldingen (Meld. St. 19 (2020–2021) *Styring av statlige universiteter og høyskoler*) følgende om akademisk frihet:

Selv om den akademiske friheten er vidtgående, er den ikke absolutt. Forskere og undervisere er underlagt de samme lover og regler som andre, og for forskningen gjelder dessuten egne etiske regler og retningslinjer. Arbeidsgivers styringsrett overfor ansatte i vitenskapelige stillinger er riktignok avgrenset av bestemmelsene om akademisk frihet, men bare i faglige spørsmål, og den akademiske friheten gjelder innenfor rammene av stillingen og arbeidsavtalen. Det er med andre ord både mulig og ønskelig å forene den enkeltes akademiske frihet med god faglig ledelse på grunnplanet, strategisk planlegging på institusjonsnivå og statlig kunnskapspolitikk på nasjonalt nivå.

Særlig vil personvern og forskningsetikk sette begrensinger for hvilke forskningsprosjekter som kan gjennomføres. Diskusjonene viser at det er noe manglende kunnskap i forskningsmiljøer om regelverket, og ikke minst om hvem som har ansvaret for ulike vurderinger og beslutninger. Dette er i seg selv en utfordring. Det er det også

dersom de som håndhever personvernmessige og etiske normer gjør det på måter som ikke i tilstrekkelig grad ivaretar den balansegang som må gjøre mellom hensynene bak disse normene, og hensynene bak yrings- og informasjonsfriheten og den akademiske frihet.

Forskningsetikk

Forskningsetikkloven²⁶ har til formål å sikre at all forskning skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer. Loven pålegger *forskere* en aktsomhetsplikt for å sikre at all forskning skjer i henhold til slike normer, og pålegger alle *forskningsinstitusjoner* en plikt til å sikre at all forskning ved institusjonen skjer i henhold til disse normene.

For helseforskning gjelder særlige regler. Helseforskningsloven²⁷ setter krav til organisering av medisinsk og helsefaglig forskning. Både prosjektleder, forskningsansvarlig og forskningsinstitusjonen har ansvar. All medisinsk og helsefaglig forskning som involverer mennesker, menneskelig biologisk materiale eller helseopplysninger, skal ha forhåndsgodkjenning fra en av de regionale komiteene for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK). Det er ikke lovregulert nærmere hva det er REK skal vurdere, utover at REK skal «foreta en alminnelig forskningsetisk vurdering av prosjektet, og vurdere om prosjektet oppfyller kravene stilt i denne loven eller i medhold av denne loven», jf. § 10. I praksis gjør REK en helhetlig forskningsetisk vurdering av alle prosjektets sider og påser at det totalt sett er forsvarlig. Når slike helhetsvurderinger gjøres godt, er de ikke en utfordring for, men en forutsetning for akademisk frihet og akademisk yringsfrihet. REK vurderer også behandlingen av personopplysninger som prosjektene innebærer. Dette gjelder blant annet om datainnhenting, datahåndtering, deling av data og dataeierskap er i samsvar med reglene om taushetsplikt og personvern. Her er med andre ord helseforskningsloven og personvernreglene noe overlappende. Uansett er det forskningsinstitusjonen som har ansvar for at personvernkravene er ivaretatt. Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM) er klageorgan for vedtak fra REK-ene.

For annen forskning er det den enkelte forsker og institusjon som har ansvaret for å ivareta

²⁴ Rapporten *Et yringsklima under press?*

²⁵ Vidar Enebakk, sekretariatsleder, De nasjonale forskningsetiske komiteene, i artikkelen *Akademisk frihet krever aktivt lederskap* <https://www.forskningsetikk.no/aktuelt/akademisk-frihet-kraver-aktivt-lederskap/>

²⁶ Lov om organisering av forskningsetisk arbeid 28. april 2017 nr. 23 (forskningsetikkloven)

²⁷ Lov om medisinsk og helsefaglig forskning 20. juni 2008 nr. 44 (helseforskningsloven)

forskningsetikken, uten krav til forhåndssamtykke. Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) og den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) har utarbeidet forskningsetiske retningslinjer for sine respektive fagområder. Disse supplerer internasjonale retningslinjer. Komiteene kan gi råd og veiledning i konkrete saker. De forskningsetiske retningslinjene har også regler om beskyttelse av forskningsdeltakerne og deres personopplysninger. Informert samtykke er en forskningsetisk hovedregel, og hvorvidt det er forskningsetisk forsvarlig å forske på personer uten å innhente forskningsetisk samtykke vil være opp til den enkelte forsker og forskningsinstitusjon å vurdere.

Personvern

Personopplysningeloven²⁸ gjennomfører EUs personvernforordning (GDPR) i norsk rett. Forordningen gjelder som norsk lov og er hovedloven for personvernkravene ved behandling av personopplysninger i forskning. Forordningen legger ansvaret på den behandlingsansvarlige virksomhet, dvs. i forskningssammenheng, forskningsinstitusjonen og ikke den enkelte forsker. All bruk av personopplysninger krever et rettslig grunnlag i forordningen og i norsk rett. For forskere kan et slikt grunnlag være samtykke fra forskningsdeltakerne eller for eksempel personopplysningsloven § 8 om behandling av personopplysninger for formål knyttet til vitenskapelig eller historisk forskning. Videre har forordningen regler om blant annet dataminimering, formålsbegrensning, informasjonssikkerhet og lagringsbegrensning.

Forordningen krever at virksomheter som behandler personopplysninger skal utpeke et personvernombud, som skal involveres i alle saker om handler om behandling av personopplysninger. Ombudet kan være internt i virksomheten eller en ekstern aktør. Tidligere Norsk senter for forskningsdata (NSD), nå innlemmet i Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør, er personvern-rådgiver for en rekke forskningsinstitusjoner. NSD/Sikt får en del kritikk for sitt arbeid, og at de blant annet stopper forskning. Flere store virksomheter har organisert seg slik at forskningsprosjekter rutinemessig skal forelegges personvernombudet og også personvernrådgiveren. Dette legger et

stort ansvar på ombudet og rådgiveren: I tillegg til å hensynta personvernet, må de også se hen til yttrings- og informasjonsfriheten, og avveie disse tidvis motstridende størrelsene på gode måter.

Utvalget vil påpeke at personvernombudets rolle etter forordningen ikke kan være å godkjenne prosjekter, men kun gi en tilråding. Ansvaret ligger hos den aktuelle virksomheten der behandlingen foregår. Dette stiller tilsvarende høye krav til virksomhetene om å gjøre gode avveininger av tidvis motstridende hensyn. Det er også viktig å merke seg at den refererte praksisen er en del av den interne saksbehandlingen som ikke er regulert i forordningen eller norsk lov.

Personvernreglene setter rammer for deling av forskningsdata. Særlig har personvernforordningen og EU-domstolens avgjørelse i Schrems II-dommen, har skapt rettslige utfordringer for overføring av personopplysninger til land utenfor EØS, som for eksempel pseudonyme helseopplysninger for medisinsk forskning. Dette har særlig konsekvenser for samarbeid med USA om forskning på registerdata. Reglene setter strenge begrensninger på mulighetene for forskningssamarbeid og deling av forskningsdata med forskningsinstitusjoner utenfor Europa. Utvalget går ikke nærmere inn på dette.

Institusjonenes ansvar

Det er viktig at institusjonene er bevisst eget ansvar for forskningsetikk generelt, og særlig personvernregelverket. De vitenskapelig ansatte, og andre ansatte som har innvirkning på de akademiske oppgaver, må trenes og involveres i kompetansebygging og ved utforming av systemet sikre god etterlevelse.

Hvor mye overprøving/kontroll og hvor stor tillit den enkelte forsker bør få, er en diskusjon som må tas ved institusjonene. Økt bevissthets- og kunnskapsnivå hos de ansatte vil være et første skritt. I tillegg trengs god forståelse av at personvern ivaretas dels av lovregler og dels av forskningsetiske normer, hvordan disse normene forholder seg til hverandre – og hvilke andre rettinger og hensyn de må avveies mot. For å etablere gode forvaltningsrutiner og ansvarsfordeling, trengs kunnskap om disse spørsmålene i alle ledd. Slik kunnskap er også nødvendig for å kunne formulere velfunderte forbedringsbehov. Dette må inngå i opplæringen som ansatte skal ha i forskningsetikk (etter forskningsetikkloven) og i akademisk frihet, jf. utvalgets forslag i kapittel 7.2.2.

²⁸ Lov om behandling av personopplysninger 15. juni 2018 nr. 38

Andre aktører, som de nasjonale etikkomiteene, REK-ene, Sikts personverntjeneste må også være tydelige i sin kommunikasjon og i sine roller.

Flere forskningsmiljøet har påpekt at regelverket for behandling av personopplysninger, og særlig for helseforskning gjør det krevende å forske på pandemien og tiltakene som er satt in for å begrense denne. Utvalget er kjent med at det pågår et arbeid i regi av flere departementer (blant annet Kunnskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet) og etater (blant annet FHI, SSB, Norges Forskningsråd) som skal se på tilgang til data for å forbedre kunnskapsgrunnlaget i krisetider.²⁹ Målet er å se på hvordan man raskt kan sette i gang forskning på tiltak, uten at det går ut over krav til personvern eller sensitive data. Det vil også bli sett på infrastruktur for deling og bruk av data.

Dette er grunnleggende viktig. Pandemien gir et godt eksempel på de dilemmaer som kan oppstå i skjæringspunktet personvern/forskningsetikk og informasjonsfrihet: Tiltak som griper inn i grunnleggende rettigheter – slik besøksforbud i private hjem, ulike former for karantene og reisestriksjoner gjør – krever ikke bare hjemmel for å være lovlige, de må også være egnet, nødvendige og forholdsmessige. Ellers vil de lett innebære både grunnlovs- og menneskerettsbrudd. I fravær av forskning på om tiltak overhodet virker, og hvordan de virker, er det vanskelig å argumentere for at de er egnet og nødvendige. Kan man da fortsette å benytte dem?

Enkelte innspill har pekt på at journalister kan samle inn personopplysninger uten tilsvarende begrensninger som forskere. Personvernforordningen art. 85 forplikter landene til å frita eller unnta behandling av personopplysninger som finner sted i journalistisk øyemed eller med henblikk på akademiske, kunstneriske eller litterære ytringer, fra bestemmelsene i en rekke kapitler i forordningen i den utstrekning det er nødvendig for å bringe retten til vern av personopplysninger i samsvar med retten til ytrings- og informasjonsfrihet. Dette unntaket er senest drøftet i Prop. 158 L (2020–2021) om endringer i personopplysningsloven og offentleglova (ytrings- og informasjonsfrihet mv.),³⁰ i tillegg til i forarbeidene fra 2018.³¹ Utvalget går ikke nærmere

inn på dette, men oppfordrer til større oppmerksomhet om disse problemstillingene, i hele sektoren.

6.3.4 Akademisk ytringsfrihet og et geopolitisk landskap i endring

Både samarbeid og samarbeidsbegrensninger kan utfordre akademisk frihet

Idealet om åpen og fri forskning med fri tilgang til kunnskap kan ikke realiseres uten internasjonalt samarbeid. For norske institusjoner og forskere må akademisk frihet og ytringsfrihet ligge til grunn for slikt samarbeid, men disse verdiene blir ikke sjelden utfordret i en verden der et flertall land ikke har demokratisk styresett.³² Slike utfordringer kan melde seg på ulike måter.

For det første kan norske forskeres akademiske ytringsfrihet påvirkes i slikt samarbeid. Vi er avhengige av at utenlandske forskningsresultat er til å stole på, og i mange tilfeller samarbeider forskere her til lands med forskere i land med utfordrende regimer. At forskere i enkelte andre land ikke har akademisk frihet, utgjør en risiko for norsk forskning, da man ikke kan være sikre på at funnene ikke er politisk motiverte. Noen utsatte akademikere og studenter fra land som kan motta offisiell bistand, tar Norge tar imot gjennom den internasjonale ordningen for Scholars at Risk (SAR) og den norske ordningen Student at Risk (StAR), se omtale i kapittel 4.5. De får muligheten til å fortsette å forske eller studere og fullføre graden sin ved norske universiteter og høyskoler. Ordningene bidrar til at norske institusjoner får et bredere perspektiv på situasjonen i andre land. Scholars at Risk oppfordrer universiteter og høyskoler til å invitere de forfulgte forskerne og studentene til å snakke på campus. Den viktigste kanalen for formidling av forskning er utdanning og undervisning, og møte med SAR-kolleger eller StAR-studenter bidrar til studentens læringsinnhold³³.

For det andre har migrasjonspolitik, begrensninger på arbeidskraftinnvandring og visumbe-

²⁹ Vurderer endringer i loven – slik vil de legge bedre tilrette for forskning på pandemien (bt.no) <https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/mryqBv/vurderer-endringer-i-loven-slik-vil-de-legge-bedre-tilrette-for-fors>

³⁰ Prop. 158 L (2020–2021): <https://www.regjeringen.no/contentassets/41e3f0c53b854791b4f064a29ce27bc8/no/pdfs/prp202020210158000dddpdfs.pdf>

³¹ Prop. 56 LS (2017–2018): <https://www.regjeringen.no/contentassets/1a36e88f124d4a1ea92a9c790be2d69a/no/pdfs/prp201720180056000dddpdfs.pdf>

³² Democracy Reports: Forskere ved V-Dem-instituttet i Göteborg konkluderte i sin årsrapport i 2021 med at over halvparten av alle verdens land nå har et autokratisk styresett, for første gang siden 2001. Konklusjonen er basert på ett demokratimål laget fra V-Dem dataene. http://v-dem.net/democracy_reports.html

³³ Oppsummert fra 10-årsjubileumskonferanse for Scholars at Risk, UiO 21. september 2021.

grensninger ofte negativ effekt på internasjonalt forskningssamarbeid.³⁴ Det kan for Norges del slå begge veier: norske institusjoner kan få vanskeligheter med å rekruttere dyktige forskere til Norge, og norske forskere kan oppleve visumnekt til andre land – eventuelt måtte holde tilbake kritikk av regimer for å oppnå visum.

For det tredje kan norske forskere i samarbeid med enkelte land bli begrenset av at norske myndigheter av sikkerhetspolitiske grunner ønsker å hindre overføring av bestemte typer av kunnskap og kompetanse. Den åpenheten som kunnskapsinstitusjoner bygger på og er avhengig av, gjør også universiteter og høyskoler sårbare. Det kommende, forsterkede eksportkontrollregelverket i Norge vil kunne medføre stramme, sikkerhetspolitisk begrunnede begrensninger på norske institusjoners internasjonale forskningssamarbeid. Norsk forskning, teknologiutvikling og næringsliv er ledende på områder land som Russland og Kina selv forsøker å utvikle. Innenfor naturvitenskap og teknologi er spesielt forskning og utvikling innen forsvar, helse, maritim teknologi, petroleum og romvirksomhet utsatt.³⁵ Også i deler av samfunnsvitenskapene er det knyttet særlige utfordringer til samarbeid og kunnskapsoverføring innen sensitive fagområder. Det nye regelverket vil trolig medføre at forskningsprosjekter og -samarbeid som hittil har vært omfattet av den akademiske friheten, i fremtiden vil bli underlagt Utenriksdepartementets godkjenning.³⁶

For det fjerde gjør åpenheten også at institusjonene er sårbare for etterretning, spionasje eller datainnbrudd. Elektronisk overvåking eller hacking kan skje når norske forskere har opphold i samarbeidsland, eller ved cyberangrep i Norge mot institusjoner eller enkeltforskere. I 2021 ble for eksempel en tysk-iransk forsker ved et norsk universitet tiltalt for å medvirke til hacking av uni-

versitetets datasystem som inneholdt informasjon underlagt eksportkontroll. Han er tiltalt for å ha formidlet opplysninger om norsk forsvarsmateriell til en gruppe iranske gjesteforskere, og for å ha gitt dem adgang til universitets laboratorier. I sikkerhetstjenestenes trusselvurderinger for 2022 kom både PST og Etterretningstjenesten med sterke advarsler mot kinesisk og russisk etterretning i norske forsknings- og utdanningsinstitusjoner, som nærmest regelmessig blir utsatt for innbrudd.³⁷ Både Russland og Kina er prioriterte samarbeidspartnere for Norge i forskning og utdanning.

For det femte kan enkelte fremmede land utøve påvirkning eller press på forskere og studenter i vestlige land. Påvirkning kan også ta form av etablering av institusjoner eller programmer som fremmer bestemte nasjonale eller politiske interesser. I Norge har man hatt diskusjoner om det nå avviklede Konfucius-senteret ved Universitetet i Bergen³⁸ og Fudan-universitetets europasenter ved Universitetet i Oslo.³⁹ Foreløpig har vi i Norge mindre kunnskap om regelrett press mot studenter eller forskere av den type er beskrevet i kapittel 4.2.3, men eksempelvis har sjefen for den norske etterretningstjenesten fremhevet at den kinesiske sikkerhetsloven pålegger kinesiske borgere, også i academia, å bidra til kinesisk etterretning hvis de blir bedt om det.⁴⁰ Politiets sikkerhetstjeneste omtaler i sin nasjonale trusselvurdering for 2022 at særlig russiske tjenester prioriterer rekruttering av personer i Norge, og det skjer ofte på en faglig arena som seminarer, konferanser og messer.

Særlig om samarbeidsland Norge ikke har sikkerhetspolitisk samarbeid med

Utfordringene ved internasjonalt samarbeid er omtalt i regjeringens Panorama-strategi (2021–2027).⁴¹ Panorama er regjeringens langsiktige plan for styrke samarbeidet om høyere utdanning, forskning og innovasjon med ni strategisk rele-

³⁴ Norske myndigheter stopper allerede mange internasjonale prosjekter. Hva når de nå får tusenvis av flere søknader? (khrono.no) <https://khrono.no/norske-myndigheter-stopper-allerede-mange-internasjonale-prosjekter-hva-na-rar-tusenvis-av-flere-soknader/660189>

³⁵ Etterretningstjenestens, Politiets sikkerhetstjenestes og Nasjonal sikkerhetsmyndighets åpne trussel- og risikovurderinger viser at akademien, selskaper og forskning er særlig utsatt, jf. Fokus – Forsvaret (<https://www.forsvaret.no/aktuelt-og-presse/publikasjoner/fokus>), PST sin nasjonale trusselvurdering NTV-2022 (<https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger/ntv-2022/>), og NSMs rapport (https://nsm.no/getfile.php/137798-1644424185/Filer/Dokumenter/Rapporter/NSM_rapport_final_online_enekeitsider.pdf)

³⁶ « ... sikkerhet vil kunne veie tyngre enn akademisk frihet» (khrono.no) <https://khrono.no/sikkerhet-vil-kunne-veie-tyngre-enn-akademisk-frihet/658672>

³⁷ Slår alarm om trusselen fra Kina og Russland. (khrono.no) <https://khrono.no/slar-alarm-om-trusselen-fra-kina-og-russland-tar-seg-inn-pa-heimekontoret/660690>

³⁸ Legger ned omstridt Kina-samarbeid i Bergen (khrono.no) <https://khrono.no/legger-ned-omstridt-kina-samarbeid-i-bergen/552103>

³⁹ Kritisk til senter ved Universitetet i Oslo: - Et brohode for kinesisk propaganda (khrono.no) <https://khrono.no/kritisk-til-senter-ved-universitetet-i-oslo-et-brohode-for-kinesisk-propaganda/559676>

⁴⁰ Slår alarm om trusselen fra Kina og Russland. (khrono.no) <https://khrono.no/slar-alarm-om-trusselen-fra-kina-og-russland-tar-seg-inn-pa-heimekontoret/660690>

vante land utenfor EU/EØS: Brasil, Canada, India, Japan, Kina, Russland, Sør-Afrika, Sør-Korea og USA. Samarbeidet med disse landene skal øke kvalitet og relevans i norsk kunnskapssektor, ha en kobling til næringslivssamarbeid og bygge på gjensidighet og ansvarlighet.

Strategien foreskriver at regjeringen, i samråd med sektoren, vil utarbeide retningslinjer for ansvarlig internasjonalt samarbeid for å bidra til økt kunnskap og bevissthet hos norske høyere utdannings- og forskningsinstitusjoner om både muligheter, utfordringer og dilemmaer knyttet til internasjonalt samarbeid. Utfordringene gjelder i særlig grad akademisk samarbeid med land Norge ikke har et sikkerhetspolitisk samarbeid med. Balansegangen mellom fortsatt åpenhet i norsk høyere utdanning og forskning og hensynet til nasjonal sikkerhet har i de senere år også fått økende oppmerksomhet i mediene og i sektoren selv. Forslaget om å utvikle egne retningslinjer for ansvarlig internasjonalt samarbeid er inspirert av tilsvarende initiativer i andre land de siste årene, inkludert Sverige, Nederland, Tyskland, Storbritannia og Australia. Også Danmark og Finland arbeider for tiden med ulike tiltak på området.

Siden høsten 2020 gjennomfører Kunnskapsdepartementet sammen med Utenriksdepartementet, Justisdepartementet og Forsvarsdepartementet faste møter (Kina-rundebordet) som drøfter samarbeid med Kina. Her drøftes for eksempel retningslinjer for ansvarlig akademisk samarbeid med Kina sammen med sektoren. Forskningsrådet og HK-direktoratet har i tillegg etablert Møteplass Kina for institusjonene, som også i de senere år selv har utviklet ulike ressurser særlig knyttet til Kina-samarbeid.⁴² EU har nylig publisert veiledende råd for å minske utenlandsk innblanding i forsknings- og innovasjonssamarbeid.⁴³

Ekspportkontrollregelverket gjelder også ved forskningssamarbeid og ved opptak og ansettelse av utenlandske personer innenfor sensitive fagområder, se omtale i kapittel 5.1.4. Dansk etterretning har nylig lansert en rapport om spiona-

sjetrusler, og har i likhet med den norske etterretningstjenesten pekt på at studenter og forskere særlig er mål innen forskning på kunstig intelligens, kvanteteknologi og bioteknologi.⁴⁴

Nasjonalt er forebyggende sikkerhetsarbeid rundt informasjonssikkerhet, personvern og eksportkontroll styrket, og sikkerhetsperspektivet har blitt mer eksplisitt i forskningskoordineringen. Klare retningslinjer for samarbeidet som tar opp etterretningstrusler, akademisk frihet og etiske problemstillinger er høyt prioritert av norske myndigheter. Også EU og OECD har disse spørsmålene høyt på dagsorden. For Norge er det naturlig å samordne posisjoner og praksis nært med likesinnede land innenfor disse organisasjonene.

6.4 Institusjonelle og strukturelle forutsetninger

6.4.1 Nye styrings- og ledelsesformer i akademia.

Høyere utdanning og forskning har de siste tiårene vært gjenstand for betydelig vekst og vært gjennom store reformer. I kapittel 3 i rapporten «Et yringsklima under press» fra OsloMet gjøres det rede for disse endringene,⁴⁵ og vi gjengir noen av dem her.

Nye styrings- og ledelsesformer ved universiteter og høyskoler kan ha gått på bekostning av kollegiale styringsformer. Det har innvirkning på vilkårene for akademisk autonomi, og gjør at vitenskapelig ansatte ses mer som ordinære arbeidstagere.

Profesjonaliseringen og byråkratiseringen av sektoren har også bidratt til å viske ut skillelinjene mellom fag og administrasjon. Det kan utfordre den akademiske friheten.

Videre styres akademia i henhold til mål og resultatstyring og en har finansieringsordninger som delvis avhenger av resultatene fra forsknings- og utdanningsvirksomheten.⁴⁶ Når disse styringselementene har liten oppmerksomhet om formidling så kan dette svekke akademias formidlingsvirksomhet.

Mer internasjonalt samarbeid og utvikling av et globalt arbeidsmarked har ført til ulike reformer og strukturendringer i sektoren. Mer vekt på

⁴¹ *Panorama. Regjeringens strategi for forsknings- og høyere utdanningssamarbeid med Brasil, Canada, India, Japan, Kina, Russland, Sør-Afrika, Sør-Korea og USA (2021–2027)*, https://www.regjeringen.no/contentassets/13e7862e6c064321af97fe0c58a8f7cb/f-4462-b_panorama_strategi.pdf.

⁴² For eksempel *UiBs Veileder for samarbeid med Kina* <https://www.uib.no/fia/135701/samarbeid-med-kinesiske-institusjoner-kontekst-og-refleksjoner> og UiOs nettbaserte Kinaressurser rettet mot egne studenter og ansatte

⁴³ European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, *Tackling R&I foreign interference 2022* <https://data.europa.eu/doi/10.2777/513746>

⁴⁴ Politiets etterretningstjeneste (PET): Vurdering af spionage-truslen mod Danmark. Desember 2021. https://www.pet.dk/Nyheder/2021/~/_/media/PETVurdering2022DK2pdf.ashx

⁴⁵ Rapporten *Et yringsklima under press?*

⁴⁶ Se også kapittel 5.2

internasjonale strategier representerer en form for politisk styring som kan komme i konflikt med akademisk autonomi. Vitenskapelig ansatte må bruke mer tid på undervisning, pedagogisk opplæring og administrative oppgaver, og får mindre tid til forskning og formidling.

Fremveksten av serviceuniversitetet med studenten i sentrum, mer eksterne krav til kvalitet i høyere utdanning og stigende forventninger om å delta i organisert og eksternt finansiert forskning med brukermedvirkning, går på bekostning av vitenskapelig ansattes personlige autonomi.

6.4.2 Utenlandske forskere i norsk academia

Internasjonalt samarbeid om høyere utdanning og forskning er avgjørende for høy kvalitet. Det medfører en relativt høy andel internasjonale vitenskapelig ansatte ved norske universiteter og høyskoler. Dette beriker norsk academia på en rekke måter, men kan også påvirke formidlingskulturen nasjonalt på måter som utfordrer den akademiske ytringsfriheten.

Det finnes en rekke utenlandske forskere som raskt lærer seg norsk, tilegner seg kunnskap om norske samfunnsforhold og formidler kunnskap og innsikter som beriker norsk offentlighet. Andre får eller tar lite språkopplæring, og er mindre opptatt av den nasjonale samfunnsrammen enn av det internasjonale forskerfelleskap de også virker inn i. En del er innom Norge på vei videre i sine karrierer, og har mindre oppfordring til og interesse for å bruke sin tid på språkopplæring og breddeformidling. Andre kommer fra kulturer der yngre forskere uten tunge titler ikke driver med slik formidling eller intellektuell virksomhet.

Disse forholdene kan virke inn på formidlingen fra den enkelte forsker, og dermed på samfunnets informasjonstilgang. Det har også en språklig dimensjon i flere retninger: Jo mer internasjonale forskningsmiljøene blir, jo større del av forskningsdiskursen går på engelsk. Det er utmerket – ikke minst for dem som har engelsk som førstespråk. Andre tenker og uttrykker seg dårligere på andrespråket sitt. En del norske forskere, og en del utenlandske forskere fra ikke-engelsktalende land, hadde antagelig kunnet uttrykke seg bedre og mer presist både i fag- og breddeoffentlighetene om de hadde hatt bedre opplæring i engelsk fagspråk. Uansett kvalitet, bidrar angliseringen av fagmiljøene til å utarme norsk som fagspråk. Dette påvirker den akademiske ytringsfriheten negativt i fagoffentlighetene, men særlig i formidlingen ut til samfunnet. Det blir vanskeligere å formidle kunnskap for den enkelte forsker – og barrieren for å sette

seg inn i akademisk kunnskap for dem utenfor academia blir høyere.

I innspillet til utvalget har Språkrådet bl.a. uttalt følgende:

Presis formidling av kunnskap til det norske samfunnet krever et godt og klart norsk fagspråk. Slik blir et velfungerende norsk fagspråk en forutsetning for en velfungerende norsk offentlighet. Samtidig er fagspråket også viktig for å sikre universiteter og høyskoler legitimitet, ved at forskningen formidles til og forankres i et norskspråklig samfunn og gir relevante bidrag til samfunnet. For at forskningen skal nå ut til samfunnet på denne måten, må det bli lagt til rette for at ansatte ved universitetene og høyskolene kan formidle forskningen sin, og at denne formidlingen skjer på norsk.

Høsten 2021 var det i Norge en omfattende debatt om andelen utenlandske forskere i faste og ledende vitenskapelige posisjoner i universitets- og høyskolesektoren i Norge. Problemstillingen gikk bl.a. på om dette kunne innebære at en får inn akademiske ytringsfrihetskulturer fra land som har andre, og gjerne mindre åpne samarbeids-/ytringskulturer i arbeidslivet generelt og også innenfor akademiske institusjoner. Hvordan innvirker dette på den akademiske ytringsfriheten i Norge, og hvordan bør dette møtes?

Formidlingsaktivitet er lite forsket på. Det som finnes av studier indikerer at om lag halvparten formidler i brede nyhetsmedier.⁴⁷ Lysten til å formidle varierer med publikum og med type resultater. Villigheten til å formidle i nyhetsmedier og sosiale medier synker dersom offentliggjøring av forskningsresultater kan føre til negative reaksjoner fra overordnede eller konflikt med kolleger. Klart minst villige er forskerne til å formidle forskningsresultater hvis de kan oppfattes som krenkende for personer eller grupper.⁴⁸ En studie viser små forskjeller i formidlingsvirksomheten mellom forskere født i Norge og i utlandet.⁴⁹ NIFUs tidsbruksundersøkelse indikerer at utenlandske forskere bruker noe mer tid på formidling enn norske forskere.⁵⁰

⁴⁷ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollbæk, D., Fladmoe, A: (2021). Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i academia. Institutt for samfunnsforskning <https://hdl.handle.net/11250/2759833>

⁴⁸ Id. s. 12–13

⁴⁹ I. Reymert «Controlling the Future of Academe: Academic and Managerial Logics in Professorial Recruitment», Doktorgradsavhandling 2021.

Flere utfordringer er fremhevet i de innspillene utvalget har fått om dette. Eksempler er fag der forståelsen for særnorske interesser i et internasjonalt perspektiv er sentralt, eller der norsk språk og innsikt i norsk historie og samfunnsliv er viktig. Her må tilbudene til språk-, historie- og kulturoplæring styrkes særskilt, og forventninger om at formidling ivaretas på linje med de øvrige akademiske oppdrag må tydeliggjøres.

I noen fag vil norskspråklige oppleve at de må ta en for stor andel av visse oppgaver fordi de krever norskkunnskaper eller fordi særskilte norske profesjonsutdannelser (som jus) må til for undervisning i enkelte obligatoriske fag. På den andre siden kan for eksempel internmøter som primært foregår på norsk (evt. også på dialekt) ekskludere en som ikke er norsk-kyndig fra å ta del i diskusjon om fordeling av arbeidsoppgaver, slik at vedkommende blir sittende med «det som er til overs».

De utfordringer som internasjonalisering kan medføre, enten det er for videreutvikling av norsk fagspråk og formidling, eller i visse sammenhenger for nasjonale interesser og sikkerhet, må primært møtes gjennom å styrke kvaliteten i det norske rekrutteringsgrunnlaget for academia. Det er et arbeid som må starte allerede i grunnskolen. Andre tiltak er styrking av norsk fagspråk. Utfordringene kan ikke møtes gjennom forsøk på å begrense rekrutteringen av kvalifiserte internasjonale studenter eller ansatte i academia.

Internasjonalisering er avgjørende for økt kompetanse, økt innovasjonsevne og økt mangfold. Den kan slik bidra til mer rikholdig utøvelse av akademisk yringsfrihet. Norske universiteter ligger svakt an i rangeringer av internasjonaliseringsgrad ved akademiske institusjoner.⁵¹ Flere hensyn taler for at det er behov for mer, og ikke mindre internasjonalisering i norsk UH-sektor. Men den må skje på en klok måte, som også ser hen til ulike fagfelts særegne behov, også de opplæringsbehov som trengs for utvikling av ulike typer arbeidskraft.

6.4.3 Midlertidighet – ansettelse – karriere

Stipendiatstillingene, post.doc.-stillingene og innstegsstillingene er per definisjon midlertidige stil-

⁵⁰ Tidsbrukundersøkelsen 2021: *Lengre arbeidsuker, mindre tid til forskning og utviklingsarbeid*. NIFU <https://www.nifu.no/news/lengre-arbeidsuker-mindre-tid-til-fou/>

⁵¹ Most international universities in the world 2022 <https://www.timeshighereducation.com/student/best-universities/most-international-universities-world>

Boks 6.3 Ti bud til en ung mann som vil frem i verden

- I
Det første bud er ganske lett:
De som er flest, har alltid rett.
- II
Tenk alltid på hva folk vil si.
Og ta den sterkeste parti.
- III
Og tviler du, så hold deg taus
til du ser *hvem* som får applaus.
- IV
Tenk nøye ut hva du bør mene.
Det kan bli dyrt å stå alene.
- V
Følg ingen altfor høye krav.
Men si, hva du har *fordel* av.
- VI
Si alle hva de gjerne hører.
Gå stille gjennom alle dører.
(For sannhet bringer sorg og nød,
mens daglig løgn gir daglig brød.)
- VII
Gå aldri oppreist. Snik deg frem.
Og gjør deg varm i alle hjem.
- VIII
Husk: *Ingen mann kan roses nok*.
Slik bygger man en venneflokk.
(Og i et brødre-paradis
har du din beste livspolis.)
- IX
Av sladder husker du hvert ord
til bruk i neste sjefskontor.
(Men ingen taktfull sjel forteller
et ord til ham som ryktet gjelder!)
- X
Hvis siste bud blir respektert,
da er din fremtid garantert!
Følg dristig med i kamp mot troll,
– *men vis fornuftig måtehold!*
Skrid tappert frem i livets strid,
– *én time forut for din tid!*

Jens Bjørneboe

linger og inkluderes disse blir andel midlertidige ansatte i universitets- og høyskolesektoren svært høy. Holdes disse utenfor er andel midlertidige ansatte i denne sektoren på 12,8 prosent, om lag 50 prosent høyere enn det generelle midlertidighetsnivået i arbeidslivet som er på 8 prosent.

Instituttsektoren har høyere andel ekstern finansiering enn UH-sektoren, men har lavere midlertidighet.⁵² Ved de 35 instituttene som er organisert i Forskningsinstituttens fellesarena (FFA) er midlertidigheten under én prosent.⁵³

Flere innspill fra enkeltpersoner og forbund organisasjoner på at midlertidighet kan hemme den akademiske ytringsfriheten.

Forskerforbundet skriver i sitt innspill til utvalget bl.a.

En av de største utfordringene mot akademisk frihet er utrygge ansettelsesforhold. Det er fortsatt slik at alt for mange forskere er midlertidig ansatt. For at forskere skal kunne søke og formidle kunnskap, også når den er upopulær ved at den strider mot etablert kunnskap og berører sterke næringsinteresser mv., er det viktig at det oppleves trygt. Midlertidigheten er særlig høy innenfor eksternt finansiert virksomhet. Midlertidig ansatte står i et avhengighetsforhold til etablerte forskere og forskningsledere ved institusjonen. Det kan derfor oppstå situasjoner hvor de unnlater å utfordre eksisterende kunnskap og heller innordner seg av strategiske og karrieremessige årsaker. Dette medfører en begrensning på den akademiske friheten, og kan dessuten føre til lite risikofylt forskning og at etablert kunnskap ikke utfordres.

Undersøkelser foretatt av Akademiet for yngre forskere viser at yngre forskere opplever at forskerkarrieren er preget av usikre fremtidsutsikter og ustabile arbeidsforhold, og føler seg i tillegg usikre eller for dårlig rustet til å søke en jobb utenfor forskningssektoren. Akademiet for yngre forskere fremhever overfor utvalget at

Gitt den økende andelen unge, midlertidige ansatte i norsk academia, og at mange av disse i tillegg er internasjonalt ansatte som kan ha svak tilknytning til andre aktører (som fagfore-

ninger) i det norske samfunnet enn egen arbeidsgiver, så kan både den reelle og opplevde akademiske ytringsfriheten svekkes.⁵⁴

Vitenskapelig publisering og til dels undervisning er viktig for å få en fast stilling og å gjøre karriere i academia. Dette er ikke tilfelle for formidling, ifølge forskning fra NIFU.⁵⁵ Ikke bare prioriteres formidlingsaktiviteten bort av karrierebevisste unge akademikere fordi de mener det er feil bruk av tid, men enda verre er det om slike aktiviteter velges bort fordi det ikke oppleves trygt slik som Forskerforbundet skriver.

OsloMet-rapporten spør blant annet om ikke selvstendighet og kompromissløs intellektuell ærlighet taper terreng for en sosialisering (og seleksjon) av unge forskere der karriereorientering, strategisk tilpasning og konformitet i økende grad blir oppøvd og belønnet. De begrunner dette med at dette både kan være summen av strukturerendringer i systemene for forskning og høyere utdanning og et resultat av generelle trekk ved kulturutviklingen og den forkjærlige oppdragelsen av barn og unge som gjør dem dårligere rustet til å tåle meningsbrytning og kritikk. Forskerne har ikke kunnskapsgrunnlag for å påstå at det er slik, men mener spørsmålet fortjener oppmerksomhet både i form av forskning og debatt.

Utvalget er enig i dette. Tilpasning av egne ytringer og væremåter fordi man prioriterer egen karriere og fravær av ubehag høyere enn frihet og ytringsmot, er ikke noe særegent for academia. På grunn av akademikeres brede samfunnsoppdrag, er imidlertid slik tilpasning særlig uheldig, også for sannhetssøken og en opplyst offentlighet. Dikteren Jens Bjørneboe har skrevet diktet *Ti bud til en ung mann som vil frem i verden*, se boks 6.3. Kanskje er det slik mange unge og/eller midlertidig ansatte ved universiteter og høyskoler i for stor grad følger disse budene.

6.4.4 Finansieringssystemet

Finansieringssystemet for universiteter og høyskoler er beskrevet i kapittel 5.3.2. I mange av innspillene til utvalget påpekes det at finansieringssystemet ikke fremmer formidlingsvirksomhet, ettersom det bare et utdannings- og forskningsak-

⁵² Tellmann, S.m. m.fl.: *Karriere og arbeidsvilkår i norsk academia. Resultater fra en survey blant vitenskapelig ansatte*. NIFU-rapport 2019:2 <http://hdl.handle.net/11250/2583279>

⁵³ Instituttleder: Lever godt med bare faste stillinger (khrono.no) Instituttleder: Lever godt med bare faste stillinger (khrono.no)

⁵⁴ Akademiet for yngre forskere (2018). *Unge forskere i Norge. Karriereveier og ambisjoner*. <https://akademietforyngreforskere.no/wp-content/uploads/2018/05/Ayf-Unge-ForskereNorge2018.pdf>

⁵⁵ Reymert, I: «Controlling the Future of Academe: Academic and Managerial Logics in Professorial Recruitment», Doktorgradsavhandling 2021.

tiviteter (og til en viss grad bidrags- og oppdragsvirksomhet) som premieres. I undersøkelsen fra Institutt for samfunnsforskning fremheves manglende mulighet for finansiering som den klart viktigste årsaken til at akademikere unnlater å realisere sine forskningsideer.⁵⁶ For videre drøfting av finansieringssystemet vises det til kapittel 7.3.2.

6.4.5 Ekstern finansiering

Utvalget har fått innspill om at ekstern finansiert virksomhet (først og fremst oppdragsforskning) kan hemme den akademiske ytringsfriheten, særlig hos forskningsinstituttene. Dette kan være knyttet til;

- Forskere og fagmiljø tør ikke være upopulære av frykt for å miste oppdrag. Defensive forskere gjør at samfunnet kan gå glipp av viktig kunnskap.
- Forskere og fagmiljø blir beskyttet for «å være i lomma» på oppdragsgivere, dvs. integriteten er svekket.
- Forskere og forskningsgrupper som baserer store deler av virksomheten med oppdragsforskning har ikke tid og rom for fri og kritisk forskning.
- Oppdragsgiver ønsker å påvirke hvordan forskningen skal planlegges, beskrives, utformes og presenteres. Spesielt kan dette bli utfordrende dersom resultatene i oppdragsprosjekter ikke samsvarer med de forventede resultatene til oppdragsgiver.

Norske universiteter og høyskoler har i internasjonal sammenheng en høy direktefinansiering fra staten. Det samme gjelder for helseforetakene. Størstedelen av de eksterne og konkurranseutsette inntektene kommer fra Norges forskningsråd, andre offentlige aktører og fra EU, se oversikten i kapittel 5.4. Omfanget av samarbeidsprosjekt mellom universiteter og forskningsinstitutt og næringsliv varierer, og særlig innenfor naturvitenskap er omfanget av eksternfinansiering av et ikke ubetydelig omfang. Dette er i hovedsak bidragsforskning. Institusjonene må være bevisste sin rolle som akademiske institusjoner. Brukermedvirkning er viktig, men kan også påvirke negativt slik at det for eksempel blir mindre maktkritisk forskning. Det er viktig å ha klare avtaler som sik-

rer – så langt mulig – retten til å formidle og publisere resultatene. Dette er særlig viktig innenfor områder der det er interessekonflikter.

6.4.6 Norsk i academia

I den senere tiden har det foregått en debatt om bruk av norsk vs. engelsk i norsk academia. Noen peker på at en utstrakt bruk av engelsk kan skape kunnskapshull og at norsk fagspråk forvitrer, mens andre mener en må bruke engelsk for å nå ut med sin forskning og formidling og for å kunne kommunisere med sine utenlandske fagfeller. Kapittel 5.5 har en oversikt over status på området.

Også det økende antall internasjonale forskere i norsk academia kan være en utfordring for norsk fagspråk. Utvalget har også fått innspill knyttet til dilemmaer og utfordringer knyttet til økt internasjonalisering, disse er omtalt i kapittel 6.4.2.

Språkrådet peker i sitt innspill til utvalget på tre faktorer som er viktige for at forskningen formidles til og forankres i et norskspråklig samfunn. Dette er for det første utvikling av norsk fagspråk i takt med forskningsutviklingen innen de forskjellige fagfeltene, og for det andre tilrettelegging for at de ansatte har tid og ressurser til å formidle forskningen sin på norsk. Den tredje faktoren er knyttet til ikke-norskspråklige ansatte. De må settes i stand til å formidle forskningen sin på norsk, fortrinnsvis ved at de lærer seg norsk, men også ved at det legges til rette for oversettelse og språkvaske. Et tiltak for å opprettholde norsk fagspråk er arbeid med terminologi og tospråklige termlister.

Store norske leksikon (snl.no) har i sitt innspill pekt på at de møter utfordringer med å rekruttere fagfolk til sitt arbeid (se omtale av snl.no i kapittel 5.5). Ved enkelte av universitetene opplever de at mange av fagfolkene de kontakter

Boks 6.4

Hvis vi havner i den situasjonen at det ikke lenger er mulig å formidle vitenskapelige funn og resultater til det norske samfunnet på en presis og god måte, vil det være svært beklagelig.

Forsknings- og høyere utdanningsminister Ola Borten Moe, intervju i Klassekampen 13. november 2021.

<https://klassekampen.no/utgave/2021-11-13/vil-snu-spraktrenden>

⁵⁶ Se omtale i kapittel 6.5.2, og i Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>, kapittel 9

sier nei til å drive formidling i snl.no, i hovedsak fordi de ikke kan eller vil prioritere å bruke tid på arbeid som ikke gir uttelling. Snl.no peker på at de er behov for belønningsordning for akademikere og for bedre registrering i Cristin og andre relevante registreringssystemer.

I oktober 2021 gikk 13 vitenskapelig ansatte ut med et opprop der de påpekte at ved å formidle kunnskap, så ivaretar de en av akademias kjernevirksomheter.⁵⁷ På tross av dette er formidling i stor grad nedprioritert ved institusjonene. Spesielt utsatt er sakprosa-boken. En av de 13, Alexander Sandtorv, har i et innspill pekt på utfordringer for akademiske forfattere i et ytringsfrihetsperspektiv:

Bøker er en av de viktigste arenaene for formidling, de tilfører offentligheten viktige bidrag i sin forståelse av verden, og er det eneste stedet man kan utforske lengre og mer kompliserte tanker og ideer. Den er også særlig sårbar, gitt dagens struktur i academia, både fordi den er så fryktelig tidskrevende, men også fordi det er dårlig økonomi å skrive bøker, og de ikke «teller» i tellekantsystemet. Mange akademiske forfattere sliter med å få hverdagen til å gå opp, og jeg mener at dette er et ytringsfrihetsproblem. [...]

Det er mange løsninger – for eksempel kan sektoren forankre muligheter for forfatterne våre – kanskje det kan bli en rett å ta ulønnet permisjon til å skrive i større grad, kanskje det kan være muligheter for å få en del av undervisningstiden sin til formidling og skriving (5-10%), kanskje rett og slett sektoren kan undersøke vilkårene for våre formidlere – så vidt jeg vet, er mye av det vi i dag kjenner om formidling, anekdotisk.

6.5 Ytringskultur

6.5.1 Reaksjon fra kollegaer – dårlig debattklima

Flere innspill til utvalget tar opp kollegaers reaksjoner som en grunn til at de ikke ønsker eller orker å formidle og bruke sin akademiske ytringsfrihet. Negative varianter av slike reaksjoner kan være mer eller mindre uttalte. Også det å «bli tiet i hjel» kan være en belastning, og gjøre at videre

formidling virker meningsløst eller lite lystbetont – og blir noe man prioriterer bort.

I rapporten fra OsloMet heter det:

Manglende lederstøtte og solidaritet mellom forskere – for eksempel på ulike fagfelt eller på tvers av generasjoner – samt en generell skepsis mot kollegaer som stikker nesa fram, er blitt trukket fram som generelle hindre for god forskningsformidling (Heuman et al., 2020; Kierulf, 2017; Wig & Svensen, 2016). Det er rimelig at slike interne hindre får større betydning i situasjoner der forskere går ut med omstridte funn eller inntar en omstridt posisjon i en offentlig debatt.⁵⁸

En undersøkelse fra Institutt for samfunnsforskning viser at halvparten av de akademikere de spurte mener at forskere bør unngå å delta i debatter i nyhetsmediene om temaer de ikke forsker på.⁵⁹ Dette gir et svært snevert rom for formidling. Det er langt snevrere enn hva forskere kan uttale seg om, rettslig sett, og det er også mye snevrere enn den kunnskapsdeling og brobygging mellom academia og breddeoffentligheten som den akademiske ytringsfriheten er der for å sikre. Undersøkelsen viser også at forskerfellesskapet motarbeider formidling på flere måter. Det er ikke anonyme nettrull, men andre forskere og kollegaer som oftest står bak ubehagelige kommentarer og trusler mot akademikere.⁶⁰

Disse funnene understreker det inntrykket utvalget også har fått i en del innspill, av kollegial smålighet og en dårlig ytringskultur i academia.

Akademisk ytringsfrihet gir rom for skarp meningsbrytning. Nedlatenhet, latterliggjøring, utdefinering og manglende saklighet bidrar imidlertid ikke til meningsbrytning mellom reelt uenige stemmer, dersom de som angripes trekker seg og ikke orker eller vil formidle mer. Også akademikere kan la følelser og stolthet løpe av med seg når de møter kollegiale ytringer de er uenige i, og svare i affekt fremfor etter sindig gjennomtenkning. Det fører gjerne til støy fremfor god og sannhetssøkende meningsutveksling. Det ligger i det akademiske ytringsansvaret å møte kollegaer

⁵⁸ Rapporten *Et ytringsklima under press?*

⁵⁹ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollebæk, D., Fladmoe, A: (2021). *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i academia*. Institutt for samfunnsforskning, s. 9.

⁶⁰ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollebæk, D., Fladmoe, A: (2021). *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i academia*. Institutt for samfunnsforskning, s. 18

⁵⁷ Aftenposten: Opprop: Vi frykter at offentligheten går glipp av viktige bøker. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/pWr9zj/opprop-vi-frykter-at-offentligheten-gaar-glipp-av-viktige-boeker>

man er uenige med på en så åpen, saklig og redelig måte som mulig. Det er et mål å bidra til at flere, ikke færre synspunkter kommer frem. Akademikere kan med fordel minne seg selv på de tre t-ene for å unngå rot og støy ved kommunikasjon over sambandsradio – tenk, trykk, tal. Eller på nett: Tenk, tast, trykk send.

Det er forskjell på reaksjoner fra ulike fagfeller – jo mer senior og posisjonerte de er, jo mer krevende kan de være å møte. Studenter står i et asymmetrisk forhold til veiledere og vitenskapelig ansatte. Reaksjoner fra ledelseshold reiser noen særlige problemstillinger. Negative eller ubehagelige kommentarer kommer fra ledere kan ha flere arbeidsrettslige sider. De kan anses som irettesettelser med mer reell makt bak enn den motstanden man får fra kollegaer, og de kan virke stilnende i større grad. I møte med ubehagelige meningsutvekslinger mellom kollegaer, kan lederrollen være vanskelig å balansere. Ledere har ansvar for å ivareta et godt arbeidsmiljø og hindre f.eks. trakassering, men også et ansvar for at den akademiske ytringsfriheten og også skarpe meningsutvekslinger kan foregå uten inngrep fra oven. Intervensjoner i ubehagelige utvekslinger kan lett skape inntrykk av at man tar parti for noen mot andre. Vi kommer tilbake til dette i kapittel 7.4.2.

Det er også forskjell på ubehagelige ytringer. Mange av dem er ubehagelige «bare» fordi de byr på offentlig motstand, kanskje i skarpe former. Slike ubehagelige ytringer er det vanskelig å komme til livs annet enn ved motargumentasjon, trening eller ved å «gå videre». Vi sier noe om dem i kapittel 7.4.3.

Noen ubehagelige ytringer er ulovlige. De groveste av dem, for eksempel strafferettslige trusler, personforfølgelser og hatefulle ytringer, kan meldes til politiet. Det finnes også andre lovfestede og institusjonelle normer for å ivareta arbeidsmiljø og unngå en del ubehagelige ytringer. Trakassering eller annen utilbørlig adferd er forbudt etter arbeidsmiljøloven og likestillings- og diskrimineringsloven. Arbeidstilsynet nevner følgende eksempler på ytringer som, avhengig av kontekst og varighet, kan regnes som trakassering: Irettesettelse i påhør av andre, usynliggjøring, latterliggjøring, tilbakeholdelse av nødvendig informasjon, fordømmelse uansett hva du gjør, påføring av skyld og skam, sårende fleiping og erting. Flere institusjoner har varslingsordninger og «si fra»-systemer som gjør det lett å melde fra om mobbing og trakassering. Disse ordningene er viktige. De kan imidlertid misbrukes til også å søke stilnet

legitime ytringer som noen opplever som kontroversielle eller krenkende.

6.5.2 Konformitetskultur

Akademiske institusjoner, som samfunnet for øvrig, har heldigvis betydelig oppmerksomhet om behovet for mangfold og likestilling. Det mangfoldet man er opptatt av, er ofte knyttet til diskrimineringsgrunnlagene i likestillings- og diskrimineringsloven.⁶¹

Det mangfoldet som får mindre oppmerksomhet, men som også er viktig for å ivareta akademisk ytringsfrihet, er meningsmangfold. Sannhetssøken forutsetter meningsbrytning også mellom ulike typer oppfatninger, klassebakgrunn, verdisyn og ideologiske posisjoner. I fravær av motstemmer oppstår lett «ekkokamre», der bekræftelsesbias kan forsterkes og de likesinnede drives lenger ut i den tankeretning de allerede var på vei.

Drivere for konformitet kan komme innenfra, i miljøene selv, i form av rekruttering, «akademikerfamilier» og ekkokammereffekter som også høyner terskelen for motargumenter. De kommer også utenfra, i form av ensretting og konformitetspress fra offentlige myndigheter og private oppdragsgivere, Norges forskningsråd og andre aktører med betydning for måten forskning, undervisning og formidling skjer på.⁶² Konformitetskulturen er ikke nødvendig bare en kultur *innenfor* academia. Den kan også utvikle seg til en kultur mellom akademi, forvaltning og/eller andre samfunnsaktører. Dette kan gjøre det ytterligere vanskelig å ytre avvikende meninger.

Meningsmangfold er viktig for den enkeltes vedvarende dannelse, og for forsknings- og studentmiljøene som har sannhetssøken som mål. Det er avgjørende for å motarbeide de kognitive feilslutninger eller bias vi alle er preget av, som omtalt i kapittel 3.2. Fravær av ideologisk eller politisk ensretting er også viktig for samfunnets tillit til academia generelt og forskningsbasert kunnskap spesielt. Selv om vitenskapelig arbeid ikke forutsetter representativitet eller demokratisk forankring, vil store avvik mellom befolkning-

⁶¹ Etter likestillings- og diskrimineringsloven § 6 er det forbudt å diskriminere på grunn av «kjønn, graviditet, permisjon ved fødsel eller adopsjon, omsorgsoppgaver, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, alder eller kombinasjoner av disse grunnlagene er forbudt. Med etnisitet menes blant annet nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge og språk.»

⁶² Rapporten *Et ytringsklima under press?*

gens og akademias politiske sammensetning lett påvirke folks syn på forskningens objektivitet. Akademias potensial for kvalitet, og for å bidra til økt sosial mobilitet i samfunnet vil også svekkes av en konformitetskultur som begrenser tilfanget av talenter.

Undersøkelser indikerer at norske forskere er klart mer rødgrønt- eller venstreorienterte enn befolkningen for øvrig.⁶³ Tendensen gjelder flere undersøkte fagfelt, men er særlig tydelig blant humanister og samfunnsvitere. Partiene Rødt, SV og MDG er der overrepresenterte, og FrP, men også Høyre, er underrepresentert.⁶⁴

Forskerne er mindre innvandringskritiske, mer opptatt av miljøvern fremfor vekst, mer positive til statlig styring og offentlig forbruk, og mer opptatt av likestilling enn befolkningen generelt.⁶⁵

De utfordringer som følger av konformitetskultur har ingen enkel løsning. Men bevissthet omkring, og forsøk på å skape større ytringsrom og meningsmangfold er avgjørende for å motvirke slik kultur. Tenkning omkring betydningen av mangfold bør skje ut fra et bredt mangfoldsbegrep, der også meningsmangfold og ideologisk mangfold er med.

Forsøk på å ta inn motstemmer og motvirke ensretting kan noen ganger vippe inn i en annen utfordring: Eksempler på dette, er at man for å unngå å bli beskyldt for konformitet, inviterer personer/grupperinger som har svært ytterliggende synspunkter. Dette kan medføre at slike synspunkter får uforholdsmessig stor plass i debatten sett hen til ulikhetene i kunnskapsgrunnlag de to posisjonene hviler på. Når flere stemmer og mer balanse er viktig, og når falsk balanse utfordrer, snarere enn å bidra til sannhetsøken, finnes det ikke noe fasitsvar på. Oppmerksomhet om begge problemstillingene er imidlertid avgjørende for å gjøre gode vurderinger i de konkrete situasjoner der dette spørsmålet oppstår.

⁶³ I Forskerforbundets medlemsundersøkelse 2017 svarte over 56 prosent at de ville stemme Rødt, SV eller Arbeiderpartiet, mot noe under 36 prosent i befolkningen ellers. <https://www.forskerforum.no/slik-stemmer-norske-forskere/> En ny undersøkelse finner samme tendens: «mens et flertall av befolkningen stemte på noen av de fem sentrums- eller høyrepartiene (Sp, KrF, V, H, Frp) i 2017, gjaldt dette mindre enn en femtedel av samfunnsviterne og humanistene». Se Mangset, Midtbøen, Thorbjørnsrud, Ytringsfrihet i en ny offentlighet (2022) s. 139 flg. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>

⁶⁴ Høyre er bedre representert blant medisinerne og i landbruk, havbruk og veterinærvitenskap.

⁶⁵ Mangset, Midtbøen, Thorbjørnsrud, Ytringsfrihet i en ny offentlighet (2022) s. 139 flg. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>

6.5.3 Kanselleringskultur, scenenekt, utdefinering

Kanselleringskultur, scenenekt og utfrysing er alle begreper som brukes når akademikere med «avvikende» meninger forsøkes utstøtt av det akademiske fellesskap og blir hemmet i å delta i den offentlige debatten. Eksempler på slik utestengelse er at de ikke inviteres til seminarer eller prosjekter på felt der de har forskningsmessig relevans, ved at invitasjoner til debatter eller undervisning trekkes tilbake som følge av noe de har sagt eller publisert, ved at undervisere eller undervisning boikottes eller ved forsøk på å få finansieringskilder eller arbeidsgivere til å intervensere i deres forskning eller undervisning. Begrunnelsene for slike forsøk på å stilne stemmer kan være at de som ønsker dem vekk mener de er så utdaterte, farlige, hatefulle e.l. at de ikke burde få plass i offentligheten. De vil gripe inn i informasjonsfriheten til sine kollegaer eller medborgere, ved å påvirke hva de skal få høre.

Kanselleringskultur kan ta form av mer eller mindre omfattende «aksjoner», der akademikere henges ut som fascister, kommunister, hatere e.l., eller ved ulovligheter som trusler og sjikane, se kapittel 6.5.5. Den kan komme utenfra academia, eller innenfra – fra kollegaer, administrativt ansatte eller studenter – og kan være rettet både mot ansatte og studenter.

Begrepene kanselleringskultur og scenenekt beskriver fenomener som finnes. Fordi de brukes på ulike måter, er imidlertid selv begrepene omstridte og politiserte. Frontene kan karikert skisseres slik: De som ikke når frem med sine synspunkter eller føler avmakt, ikke blir invitert fordi de er uinteressante eller bøllete, eller på andre måter opplever motstand mot det de står for som urimelig, ser kanselleringskultur overalt. De som synes offentligheten klarer seg fint uten stemmer eller synspunkter de selv mener er overrepresentert, hatefulle eller farlige, synes påstandene om kanselleringskultur er overdrevne, eller mener at slik kultur ikke finnes.

Kulturen er preget av vranglesning av de posisjoner eller synspunkter man er uenige i. Ytringer tas ut av sin kontekst og fremstilles på måter som får dem til å fremstå med et annet, og sterkere eller verre meningsinnhold enn det de opprinnelig hadde. Også historiske kontekster blir uvesentlige, dersom det man mener er det moralsk mer høyverdige målet er viktig nok. Det kan føre til krav om å fjerne historiske minnesmerker eller fakta som ikke lenger passer i en mer likestilt og solidarisk tid. Et eksempel på dette, er da bydels-

utvalget i Gamle Oslo i 2021 oppfordret Naturhistorisk museum om å fjerne dedikasjonen på en benk tilegnet Carl von Linné i Botanisk Hage.⁶⁶

Fenomenet har fått stor oppmerksomhet i akademia i USA, men vi har sett antydninger til det også her i Norge, bl.a. knyttet til debatten om andel utenlandske forskere i norsk akademia, diskusjonen innenfor kjønnsforskning og i klimadebatten. Kanselleringer og kampanjer for å utdefinere stemmer er ubehagelige for akademikere det rammer. Det har også et åpenbart nedkjølingspotensial for andre som forsker på, underviser i eller formidler om temaer der slike kampanjer finnes. I USA og land der akademikeres stillingsvern er svakere, og der prosjekter er mer utsatt også for press fra finansierer, kan slike kampanjer få store konsekvenser for enkeltforskere og forskningsfelt. Disse sårbarhetene er mindre i norsk akademia, men det er grunn til å være oppmerksom på utfordringene også her.

Flere steder har studenter protestert mot kontroversielle foredragsholdere eller mot forelesere som studentene har hatt en opplevelse av at har gått over en grense for hva det er greit å si i forelesningssalen. Studenter har stått bak flere kontroversielle saker også i Norge, for eksempel den såkalte «Tyskervits-saken» ved Universitetet i Bergen. Studenter er en selvsagt del av det akademiske fellesskapet og har både ytringsfrihet og akademisk ytringsfrihet. I Norge har studenter i tillegg en lovfestet rett til å medvirke ved utdanningsinstitusjonene, og institusjonene har en plikt til å legge til rette for dette (§4-1). Retten til akademisk frihet og ytringsfrihet kan innvirke på studentenes rett til medvirkning. At studenter ønsker å påvirke innholdet i utdanningen sin må regnes som både legitimt og ønskelig, så lenge det skjer med argumenter eller virkemidler som muliggjør fortsatt reell meningsbrytning.

På en forenklet politisk-ideologisk venstre- og høyresideskala fremstilles kanselleringskulturen ofte som venstresidefenomen. Et eksempel som fremheves, er en gruppe studenters krav om «avkolonialisering» av pensum på Kunsthøgskolen i Oslo i 2020.⁶⁷ Krav om at metoder eller synspunkter burde vekk kan imidlertid både komme fra, og ramme forskning og akademiske ytringer på alle deler av en slik skala. Eksempler på «høyreside»-kansellering er konservative skolestyrer i

Boks 6.5

Som professor ved en høyskole har jeg et ansvar for å delta i samfunnsdebatten. Min kjepphet i alle disse årene har vært å bringe min kunnskap inn i de debattene som foregår.

Professor og filosof Einar Øverenget, i portrettintervju Aftenposten 8. januar 2022

<https://www.aftenposten.no/amagasinet/i/Xqpaaw/politikere-og-presse-har-sviktet-i-pandemien-mener-filosof-einar-oever>

delers av USA som forbyr undervisning om kritisk raseteori og kjønnsidentitet. I 2022 appellerte «Sløseriombudsmannen» til Universitetet i Oslo, OsloMet – storbyuniversitetet og staten om at en stipendiat han tolket til å rehabilitere rasebiologi i sitt doktorgradsarbeid, ikke burde vært finansiert.⁶⁸

Kanselleringskultur skaper en fare for at akademiske ytringer ikke når frem i offentligheten og/eller blir avfeid av et massivt akademisk flertall som mener det er de, og bare de, som forvalter sannheten. I slike tilfeller kan det også være at det store flertallet tar spilleren, altså forskeren, gjennom latterliggjøring og hets, og ikke ballen, altså ytringen, som burde møtes med saklige motargumenter. Uansett hvor omfattende en slik kultur er, vil fornemmelsen av den kunne ha en nedkjølende effekt på akademikeres ønske om å forske, undervise og formidle fritt.

Frykt for kanselleringskulturens nedsider bør imidlertid ikke overdrives. Hvis man setter sammen paneler eller undervisning på måter som oppgraderer perifere eller mindre underbygde standpunkter, kan det bidra til falsk balanse som omtalt i 6.2.5 og 6.5.2.

Kritikk av benker, pensum og doktorgradsprosjekter med ulike begrunnelser, er helt legitimt, og kan være viktig bruk av både ordinær og akademisk ytringsfrihet. Det som skiller virkemidlene i kanselleringskulturen fra ordinær bruk av ytringsfrihet til motytringer, er hvilket mål de har: Der målet med motbøren er fortsatt fri meningsbrytning fra flere kanter, kan den bidra til å muliggjøre, ikke hindre ytringsfrihet og sannhetssøken

⁶⁶ Protokoll Gamle Oslo bydelsutvalg, møte 17.09.2020, sak 100/2020.

⁶⁷ Aftenposten: KHiO-studenter krever «avkolonisering» av pensum. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/e8Agdg/khio-studenter-krever-avkolonisering-av-pensum>

⁶⁸ Nettavisen: Ikke gjør rasebiologi greit igjen. <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/ikke-gjor-rasebiologi-greit-igjen/o/5-95-368040>

for alle. Der målet er å utelukke enkelte synspunkter fra offentligheten eller undervisningen, fordi man mener de er uønsket, dumme, farlige eller av andre grunner uegnet, vil slik motbør hindre den frie meningsutveksling som er en forutsetning for sannhetssøken.

6.5.4 Populisme, politisering og misinformasjon

Ytringsklimaet påvirkes av at politisk diskusjon, og ikke bare den delen av samfunnsdebatten som finner sted i sosiale medier, i større grad preges av populistiske strømninger og opplevelse av polarisering. Utviklingen samsvarer ikke nødvendigvis med folks faktiske oppfatninger.⁶⁹ Likevel er det liten tvil om at ytringsrommet, og med det den akademiske ytringsfriheten, er under press. Populisme finnes på høyre- og venstresiden. Den kan være ulikt begrunnet fra disse sidene. Den får også en sentrumpopulistisk overbygning politisk når sentrale partier blir mer opptatt av fortløpende å lage politikk for «folk flest» enn å utforme mer forutberegnelig, langsiktig eller ideologisk begrunnet politikk. En side av populismen, uansett hvor den kommer fra, er en vi-og-de-fremstilling av «folket» og «eliten». Den ofte opportunistisk definerte og lite klare størrelsen «eliten» rommer tradisjonelle autoriteter, ikke bare staten, men også «livsfjerne» kunnskapsbærende miljøer som academia.

Rapporten fra OsloMet peker på fire utslag av populistiske strømninger som kan påvirke den akademiske ytringsfriheten.⁷⁰

- populistiske strømninger kan prege eller bidra til å skape en negativ og aggressiv opinion mot forskere og academia
- populistiske partier kan utfordre akademisk frihet fra maktposisjoner i det politiske systemet
- populismen kan utgjøre en indirekte trussel mot akademisk frihet ved at den utfordrer de hevdvunne forståelser av det liberale demokratiet som vitenskapens samfunnskontrakt og relative autonomi i vestlige land har bygd på
- at viktige avgjørelsesprosesser i samfunnet avpolitiseres og henlegges til mer eller mindre lukkede nettverk av eksperter og byråkrater.

Flere av disse formene for påvirkning er det vanskelig å gjøre noe med fra akademisk hold. Men man må være bevisst både på at de finnes, hvor-

dan de virker og hvilke økte krav det stiller til akademikere, ikke minst når de opptrer som akademias ansikt utad gjennom formidling.

En side av dette er formidling inn i «fiendtlige» offentligheter som av ulike grunner har mistillit til kunnskap og vitenskap, og som sidestiller vitenskapelig kvalitetssikret informasjon med politisert og ofte feilaktig «kunnskap».

Slik formidling stiller særlige krav til akademikeres evne til å besinne seg, og til å forstå hvilke former for formidling som kan virke tillitsbyggende og opplysende, og hvilke som kan virke mot sin hensikt og svekke tiltroen til vitenskapelig kvalitetssikret kunnskap.

Dette forutsetter for det første at man overholder grunnleggende saklighetsregler – selv om de man argumenterer mot, ikke gjør det. Jo flere akademikere som lar dette være når de formidler og diskuterer offentlig, jo mer skeptiske kan folk utenfor academia lett bli til vitenskap som prosjekt, og til forskningsresultater som kunnskapsgrunnlag.

I tillegg må man formidle på en måte som er egnet til å få folk til å forholde seg mer åpent til ny kunnskap, fremfor bare å søke bekreftelse på det de allerede mener. Fordommer kan ikke kureres med kunnskap alene. Kunnskapsformidling inn i forutinntatte eller fordomsfulle offentligheter krever innsikt og trening. Vi beskriver noen opplæringsbehov dette korresponderer til, i kapittel 7.4.3

6.5.5 Hets og trusler

Mange utviklingstrekk bidrar også til at debattklimaet generelt i samfunnet er blitt hardere. Ulike «kamper» om hvilke synspunkter som skal få plass, preger mange offentligheter, også de redigerte. Det er likevel særlig etter at uredigerte medier og plattformer begynte å utgjøre sentrale deler av våre felles offentligheter, at inntrykket av et hardt debattklima har festet seg. Det er vi mennesker, med våre svakheter og kognitive feilslutninger (bias), som er grunnlaget for utviklingen. Vi får imidlertid effektiv hjelp av algoritmer som premierer følelsesdrevne og –genererende ytringer fremfor de undrende, nyanserte, saklige og sannhetssøkende.

Denne hetsen spenner fra latterliggjøring og utskjelling til grove trusler. Noe av den er ulovlig – så som alvorlige trusler, personforfølgelse og grov sjikane, hatefulle ytringer, oppfordringer til ulovlige handlinger, privatlivskrenkelser og ærekrenkelser. Slike ytringer kan være en sak for politiet, eller for domstolene. Det aller meste av

⁶⁹ NRKbeta: Blir Norge mer polarisert? <https://nrkbeta.no/2018/09/21/blir-norge-mer-polarisert/>

⁷⁰ Rapporten *Et ytringsklima under press?*

det som i dagligtalen kalles «hets og trusler» og oppleves like ilsk, er imidlertid ikke ulovlige ytringer. Mot dem kan man ikke få hjelp av politiet – de må håndteres på andre måter.

Uansett om den hets man utsettes for er lovlig, kan den være svært ubehagelig. Særlig dersom den spres eller flere henger seg på den, kan motstanden føles massiv, og fortvilet – man får ikke gjort noe med den. Dette fenomenet kan ramme alle som står for noe kontroversielt, men også dem som bare deltar i offentligheten med legitime, viktige og ukontroversielle synspunkter. Ofte er det kollegaer og andre forskere som står bak ubehagelige kommentarer.⁷¹ Dette demper naturlig nok ønsket om og viljen til å innta offentlige posisjoner og til å delta i ordskifter overhodet. Overfor politikere er problemet så påtrengende at sikkerhetstjenestene og politiet omtaler det som en trussel mot demokratiet.⁷² Overfor akademikere er det en trussel også mot vår felles sannhetssøken.

En side av denne utfordringen, er at den også kan misbrukes til å stilne legitime og viktige ytringer: Ved å definere også saklige og legitime synspunkter for eksempel på kjønn eller innvandring som «hat» eller fobier, kan de som forsker på, eller formidler divergerende synspunkter utdefineres av debattene.

Hva man skal gjøre med det som faktisk er hets og trusler, er et spørsmål de fleste stiller seg om dagen.⁷³ Fra politiske reguleringsmyndigheter på overnasjonalt og nasjonalt nivå, via Ytringsfrihetskommisjonen til de partier, miljøer og borgere som utsettes for hetsen. Vi peker på noen tiltak akademiske institusjoner og fagfelles-

skap kan bruke for å ivareta den akademiske ytringsfriheten i møte med hets og trusler i kapittel 7.4.3.

6.5.6 Oppsummering: Selvsensur

De fleste av de utfordringer vi har beskrevet i dette kapitlet, har ikke preg av sensur. De handler i liten grad om at noen med makt nekter andre å ytre eller la seg informere om det de vil. De peker ikke på problemer med ytringsfrihet, men med ytringsrommet. De har på ulike måter en nedkjølende effekt på hva akademikere ønsker å formidle. Slik bidrar de til den mest effektive formen for sensur: Selvsensur.

Selvsensuren kan skyldes noe så enkelt som at det rett og slett ikke lønner seg å formidle. Tid er et knapphetsgode. Når det eneste som egentlig teller for å komme seg opp og frem i academia, er tunge publikasjoner og undervisning, er det ingen grunn til å bruke tiden sin på noe annet. Hvorfor formidle hvis det bare gjør at man rykker tregere opp?

Selvsensuren kan også skyldes ulike former for motstand, som gjør det farlig, ubehagelig eller ulystbetont å bruke sin akademiske ytringsfrihet. Motstanden kan ses som en skala. Fra den ulovlige, som skaper en frykt som åpenbart ikke skal tales – for eksempel trusler, til den som bærer mer preg av «livets iboende ubehag» – for eksempel skarp, men saklig offentlig kritikk.

Hvilke utfordringer som er så ubehagelige at den enkelte sensurerer seg selv, og lar være å formidle, varierer stort. Akademikere har, som andre folk, ulik tålegrense for det de opplever som ugreit. Det er ofte ubehagelig å stå for noe som går på tvers av det de andre i en gruppe mener. Kanskje er det enda mer ubehagelig for akademikere som er avhengig av aksept og respekt i fagfellesskapene. Samtidig er akkurat dette ubehaget en forutsetning for i det hele tatt å drive akademisk virksomhet, og en sentral oppgave for fagfellesskapene bør nettopp være å dyrke og belønne meningsbrytning: Vitenskapen kan bare utvikles ved at noen orker og vil utfordre tenkemåter og antatte sannheter. Og et opplyst samfunn og kunnskapsbaserte offentligheter forutsetter at noen – helst mange – formidler kunnskap ut fra institusjonene, og deltar i diskusjoner utenfor fagfellesskapene. Det betyr at akademikere må ha et bevisst forhold til impulsen til selvsensur, og tåle en del ubehag og likevel formidle.

⁷¹ Mangset, M., Midtbøen, A.H. Thorbjørnrud, K., Wollebæk, D., Fladmoe, A: (2021). Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i academia. Institutt for samfunnsforskning, s. 18 <https://hdl.handle.net/11250/2759833>

⁷² Politiet trusselvurdering 2021. <https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/politiets-trusselvurdering-ptv/2021-02-12-o-ptv-2021.pdf> Politiet etterretningstjeneste Trusselvurdering 2021 - Trusselen mot myndighetspersoner. <https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger/nasjonalt-trusselvurdering-2021/#Trusselen%20mot%20myndighets%20ADpersoner>

⁷³ Se f.eks. FN's strategi mot hatefulle ytringer <https://www.un.org/en/genocideprevention/hate-speech-strategy.shtml>, samlende om regjeringens strategi mot hatefulle ytringer <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-mangfold/likestilling-og-inkludering/regjeringens-arbeid-mot-hatefulle-ytringer/id2510986/>, www.stopprat.no, Europarådets nei til hatpratkampanje <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign> og Friedrich Ebert Stiftungs oversikt over europeiske hatytringsstrategier <http://library.fes.de/pdf-files/dialog/17431.pdf>.

Kapittel 7

Tiltak

7.1 Styring og bevisstgjøring

I dette kapitlet forslår utvalget tiltak som vil styrke den akademiske ytringsfriheten. Tiltaksforslagene bygger på beskrivelsene av utfordringer i kapittel 6, og annet tilgjengelig kunnskapsgrunnlag. Målet med tiltakene er å legge forholdene til rette for at den akademiske ytringsfriheten kan bidra til å realisere de idealene vi løfter frem i kapittel 3.2.

Ikke alle utfordringene i kapittel 6 fanges opp av tiltakene her. En del av utfordringene skyldes forhold utenfor academia, som det ligger utenfor utvalgets mandat å gjøre noe med. Noen kan løses med konkrete virkemidler, som lover og styringsverktøy, men en del utfordringer er av en karakter som bare kan «løses» med vedvarende gjennomtenkning og diskusjon innad i academia og i samfunnet generelt.

Dette gjenspeiles i at tiltakene primært er rettet inn mot regel- og styringssystemet for academia, mot de vitenskapelige institusjoner, mot ledere og ansatte i sektoren og mot myndighetene. De utfordringene for den akademiske ytringsfriheten som kommer utenfra, er det vanskeligere å foreslå tiltak for. De er av en slik art at det er vanskelig både for det akademiske fellesskap og de akademiske institusjonene å beskytte seg mot. Her har vi som samfunn et felles ansvar i

Boks 7.1

Det er sjølv ordskiftet rundt rapporten og det praktiske arbeidet han utløyer rundt omkring i Noreg som er den store meirverdien. Vitskapen må stå opp i kampen om sanninga i ei verd der alternative sanningar, logaritmar og skjulte agendaer lett kan breia om seg.

Gunnar Yttri, rektor Høgskulen på Vestlandet, innlegg i Khrono 29. desember 2021.

<https://khrono.no/framifra-i-kvardagen/645622>

å understøtte våre akademiske institusjoner og deres ansatte og studenter. Slikt ansvar påhviler ikke minst politiske myndigheter og medier, og disse har også interesse av å gjøre felles sak med academia i innsats for sannhetssøken og den frie ytring.

Som understreket i kapittel 6.1, er vårt utgangspunkt at en rekke av våre vitenskapelig ansatte og studenter kan formidle mer, og bidra bedre til akademisk ytringsfrihet. Dette målet kan bare nås dersom hele sektoren føler og tar et ansvar for å bidra til at kunnskapsformidling og aktiv, kunnskapsbasert deltakelse i breddeoffentligheten blir en selvsagt del av det akademiske virke.

7.2 Regelverk

7.2.1 Innledning

Som beskrevet i kapittel 5.1.1 nyter den akademiske ytringsfriheten et sterkt vern etter Grunnloven § 100 og EMK art. 10. Det er primært de faktiske, ikke de rettslige forhold som skaper utfordringene beskrevet i kapittel 6 – ytringsfriheten er godt beskyttet, det er ytringsrommet som er under press.

Det er derfor begrenset hvilke effekter regjendringer kan få. Når et lovverk allerede finnes på et område, er det imidlertid viktig at det er så presist som det kan være. Dette har en side til lovens rettslige virkninger, men også til deres demokratiske forankring. Uklare regler er både rettslig og demokratisk uheldig. De er særlig uheldige på ytringsfriheten område. Hvis rommet for vernede ytringer er en sirkel der de rettslige ytringsgrensene definerer omkretsen, vil usikkerheter om disse grensene gjøre rommet for vernede ytringer uklar. Kan grensene forstås snevrere enn de er ment, vil ytringsrommet oppfattes som mindre enn det egentlig er. Dermed kan folk holde tilbake ytringer som de lovlig kunne fremsatt, og offentligheten går glipp av disse ytringene.

Antagelig er det slik at jo mer samvittighetsfulle folk er, jo sterkere blir denne effekten. Og at folk som uansett opptrer mindre samvittighetsfullt, i mindre grad blir påvirket. Det kan gjøre at tapet av mer opplysende og nyanserte stemmer blir større.

Vi foreslår endringer bare i én lovbestemmelse, universitets- og høyskoleloven § 1-5. Vi mener måten den verner akademisk yringsfrihet på, og hvem som har ansvar for å ivareta denne friheten og hvordan, bør komme tydeligere frem enn i dag.

Vi har også sett på noen av de bestemmelsene i andre lover som innvirker på academia, som er nevnt i kapittel 5.1.3. Vi foreslår ikke endringer i dem, ettersom slike endringer vil ha virkninger også langt utenfor vårt mandat. Ettersom vi har fått innspill om at flere av disse bestemmelsene kan innvirke på den akademiske yringsfriheten, peker vi i kapittel 7.2.3 på hvordan noen av dem byr på utfordringer fordi de er uklart utformet, eller av andre grunner kan misforstås. Tanken bak dette, er å gi oppspill til andre eller senere utredninger eller revisjoner som vurderer disse bestemmelsene.

7.2.2 Endringer i universitets- og høyskoleloven

Den akademiske friheten er i dag vernet i universitets- og høyskoleloven § 1-5. Vi foreslår fem endringer i bestemmelsen. Disse har fire hovedmål:

1. Å tydeliggjøre det institusjonelle ansvar for ansatte og studenters akademiske frihet
2. Å presisere at det institusjonelle ansvaret innebærer å sørge for opplæring i og forutsetninger for at ansatte og studenter kan utøve akademisk frihet, herunder akademisk yringsfrihet
3. Å tydeliggjøre at den akademiske frihet fra eksterne instruksjoner og styring også gjelder formidlingsdelen av de akademiske oppgaver
4. Å løfte frem den individuelle rett til, og ansvar for å drive akademisk formidling

Endringsforslagene er markert i kursiv i gjeldende lovtekst, og begrunnet nedenfor.

§ 1-5 Akademisk frihet og ansvar

(1) Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet, *og de som utøver denne*. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenska-

pelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.

(2) Universiteter og høyskoler har ellers rett til å utforme sitt eget faglige og verdimeslige grunnlag innenfor de rammer som er fastsatt i eller i medhold av lov.

(3) *Universiteter og høyskoler skal sikre at ansatte og studenter får tilstrekkelig opplæring i og forutsetninger for utøvelse av akademisk frihet, herunder akademisk yringsfrihet.*

(4) Universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om

- a) læreinnholdet i undervisningen
- b) innholdet i forskningen eller i det kunstneriske og faglige utviklingsarbeidet
- c) *innholdet i formidlingen*
- d) individuelle ansettelse eller utnevnelser.

(5) Den som gir undervisning ved institusjon under denne lov har et selvstendig faglig ansvar for innhold og opplegg av denne innenfor de rammer som institusjonen fastsetter eller som følger av lov eller i medhold av lov.

(6) Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale.

(7) *Den som er omfattet av femte eller sjette ledd, har rett til og faglig ansvar for å drive formidling.*

(8) Universiteter og høyskoler skal sørge for åpenhet om resultater fra forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid. Den som er ansatt i stilling som nevnt i femte ledd har rett til å offentliggjøre sine resultater og skal sørge for at slik offentliggjøring skjer. Det relevante forskningsgrunnlaget skal stilles til rådighet i overensstemmelse med god skikk på vedkommende fagområde. Styret kan samtykke til utsatt offentliggjøring når legitime hensyn tilsier det. Det kan ikke avtales eller fastsettes varige begrensninger i retten til å offentliggjøre resultater utover det som følger av lov eller i medhold av lov.

Innledning:

De foreslåtte endringene støtter seg dels på universitets- og høyskolelovutvalget (uhl.-utvalget), og dels på dette utvalgets egne vurderinger. Så langt de følger uhl.-utvalgets forslag, viser vi til begrunnelsene for dette.

Endringsforslagene retter seg både mot det institusjonelle og det individuelle ansvar. Forskjellen på disse to, har hatt betydning for hvem som omfattes av hvilke forslag til endringer:

Det er ikke bare de ansatte som trenger vern for sin akademiske frihet og yringsfrihet, det gjør også studentene. Disse to gruppene utgjør sammen det akademiske fellesskap som er avhengig av akademisk frihet, og akademisk yringsfrihet. I flere tilfeller vil de også forske og undervise sammen.

Gruppene skiller seg imidlertid fra hverandre på noen sentrale punkter: studentene er under utdanning og opplæring, og de er i utgangspunktet ikke ansatte i arbeidsrettslig forstand.

Det individuelle formidlingsansvar en del av det arbeidsoppdrag de vitenskapelig ansatte har. Den individuelle friheten i vårt forslag til nytt syvende ledd, bør derfor formuleres som rett og ansvar kun for dem. De institusjonelle forpliktelsene til å ivareta akademikerens akademiske frihet og yringsfrihet – endret første og nytt tredje – bør imidlertid også omfatte studentene.

Ved valg av formuleringer har utvalget prioritert kortfattet og klart språk, og sammenheng med formuleringer i øvrige av lovens bestemmelser.

Overskriften: Endringen fra «Faglig frihet og ansvar» til «Akademisk frihet og ansvar» er ment bedre å fange opp bredden i det § 1-5 regulerer. I alle fall med de endringer utvalget foreslår, vil bestemmelsen ikke bare omhandle den faglige frihet og ansvar, men de fleste aspekter av den akademiske frihet og ansvar – institusjonelt og individuelt, til undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid og formidling.

En utfordring med dette forslaget, er at uhl. § 1-1 bokstav c) bruker formuleringen «prinsippet om faglig frihet» istedenfor «akademisk frihet». Også der er det imidlertid nærliggende å lese «faglig frihet» som «akademisk frihet» i vid forstand. Vi mener dette kan løses ved at også § 1-1 endres på dette punkt, men lar dette spørsmålet være opp til en eventuell videre lovoppfølging.

Tillegget til første ledd: Tillegget er rettet til de akademiske institusjoner. Det presiserer det institusjonelle ansvar for de individene som utøver akademisk frihet.

Formuleringen stammer fra uhl.-utvalget, men avviker på ett punkt. Der det utvalget foreslo tillegget «og om de ansatte som utøver denne», foreslår vi å fjerne kvalifiseringen «ansatte». Vi mener det er viktig å understreke at det institusjonelle ansvar for individene som utøver akademisk frihet ikke bare strekker seg til de ansatte, men også omfatter studentene. De utgjør en sentral del av det vitenskapelige fellesskap. Det overordnede institusjonelle ansvar for akademikerens akademiske frihet bør derfor inkludere dem.

Som gjennomgått i kapittel 5.1.2 var uhl.-utvalget opptatt av å løfte frem det institusjonelle ansvar for å verne og fremme ansatte i et hardere debattklima.¹ Dette behovet er sentralt også i vårt mandat og arbeid, se kapittel 2.1 og 6.5. Uhl.-utvalget la til grunn at allerede dagens bestemmelse tilsa at «det ligger innenfor institusjonenes lovpålagte ansvar å stå bak sine ansatte i slike situasjoner» (med «slike» menes at de ansatte utsettes for kampanjer, hets, mobbing eller lignende). Samtidig la utvalget også til grunn at det skjer en utvikling i samfunnet som kan gi grunn til å ytterligere understreke det ansvaret institusjonens ledelse har «for å beskytte de ansatte mot trakassering og hets». Utvalget mente også at presiseringen kan «bidra til å beskytte den ansatte mot å bli utsatt for sanksjoner fra arbeidsgivers side i en situasjon der den ansatte har benyttet seg av sin akademiske yringsfrihet og møtt motbør ledelsen opplever som ubehagelig.»

Forslaget fra uhl.-utvalget ble ikke fulgt opp. Det skyldtes at departementet mente at presiseringen ikke ville innebære noen materiell endring.² Departementet understreket imidlertid at bl.a. teknologi og endringer i debattklima skaper nye utfordringer for faglig frihet og ansvar, og ville nedsette en ekspertgruppe – dette utvalget – for å utrede disse.

Vi forstår departementets innvending, men ser annerledes på de rettslige og praktiske virkningene det foreslåtte tillegget kan ha. Tillegget tydeliggjør at institusjonene ikke bare har ansvar for å verne den akademiske frihet som abstrakt størrelse, men også de individene som utøver den. Dette er en materiell endring: Deres utøvelse skal både vernes (mot angrep) og aktivt fremmes (ved egnede tiltak – for eksempel tiltak som i utvalgets forslag til nytt tredje ledd og opplæring som skissert i kapittel 7.4.3).

Et slikt ansvar kan i noen grad utledes av gjeldende bestemmelse lest i sammenheng med arbeidsgiveransvaret, men innholdet i et slikt ansvar er lite utviklet og tilgjengelig. Det hjelper uansett lite at en slik juridisk tolkning finnes, dersom institusjonene i liten grad følger opp dette ansvaret i praksis.

Selv om tillegget ikke angir konkrete rettsvirkninger, etablerer det en positiv plikt på institusjonens hånd som kan ha betydning f.eks. ved arbeidsrettslige vurderinger. Plikter uten konkrete rettsvirkninger er ikke noen rettslig nyvinning. En parallell til hjelp for tanken er menneske-

¹ NOU 2020: 3, pkt. 15.3.4

² Prop. 111 L (2020–2021), pkt. 2.2.1.

rettslige angivelser av «positive plikter» til å sikre det som i utgangspunktet er negative friheter (se for eksempel kapittel 5.2.1). I konkretiseringen av hva de positive pliktene nærmere går ut på, kan detaljert regulering være vanskelig. Det gjør at nettopp føringer som den foreslåtte kan være en egnet lovgivningsteknikk for å løfte frem et ansvar på et overordnet nivå. Omfanget av og innholdet i ansvaret kan så utpensles videre i ulike retninger, slik vi gjør i de videre endringsforslagene til § 1-5, og de øvrige tiltak utvalget foreslår (se kapittel 7).

Det er en iboende spenning i første ledd. Institusjonene skal sikre kvalitet, men også den individuelle akademiske frihet og yringsfrihet. Denne spenningen er tematisert i utvalgets kapittel 6.2.2. Underdalutvalget understreket bl.a. at all faglig ledelse skal utøves med respekt for den enkelte forskers frihet til å velge sine problemstillinger og metoder og publisere sine resultater, og at «en institusjon ikke kan holdes ansvarlig for noe den er fraskrevet myndighet over».³ Vi tilslutter oss disse rettesnorene for de dilemmaer denne spenningen måtte forårsake.

Nytt tredje ledd: Dette leddet innebærer to konkretiseringer av ansvaret som følger av forslag til endringene i første ledd:

For det første lovfester det ansvaret institusjonene har for å *lære opp* ansatte og studenter i akademisk frihet og akademisk yringsfrihet. De ansatte som må gis slik opplæring, er de som må ha forståelse for disse frihetene for at institusjonene skal kunne ivareta sitt ansvar etter første ledd. Dette omfatter vitenskapelig ansatte, men også de administrativt ansatte som samvirker med vitenskapelig ansatte og studenter på den måte som innvirker på deres akademiske yringsfrihet.

Med akademisk frihet menes her både den institusjonelle og individuelle akademiske frihet. Med akademisk yringsfrihet menes her yringsfrihet brukt i akademisk øyemed i bred forstand, både innad i academia, og i form av formidling og debatt utad, som skissert i kapittel 3.1.2. Grunnen til at denne friheten er understreket i tredje ledd, mens første ledd bare omtaler akademisk frihet, er det særlige behov ansatte og studenter har for å forstå og trenes i den delen av den akademiske friheten som den akademiske yringsfriheten innebærer.

For det andre lovfester det institusjonenes ansvar for å *skape rom* for at akademisk frihet og akademisk yringsfrihet kan skje i praksis.

Ansvaret for å sikre tilstrekkelig opplæring i akademisk frihet og akademisk yringsfrihet er et

ansvar for å skape forståelse for hva disse frihetene innebærer, hvorfor de er viktige og hvordan de kan utøves.

Utvalget har i sitt arbeid fått et klart inntrykk av at selv grunntrekkene i akademisk frihet og yringsfrihet ikke kan forutsettes kjent hverken på ledelsesnivå eller blant universitetsansatte og studenter. Uten slik kunnskap er det vanskelig fullt ut å ivareta de lovpålagte oppgaver som følger av § 1-3.

Kunnskap om dette, forutsetter opplæring. I dag har institusjonene systemer og rutiner for å gi sine ansatte den opplæring som er nødvendig for at de kan fylle henholdsvis forsker- og undervisningsoppdragene sine. Med utvalgets forslag til nytt tredje ledd, vil de også få ansvar for å ha systemer og rutiner for opplæring i formidlingsoppdraget. Utvalget peker på noen av de opplæringsbehov som trengs i kapittel 7.4.3.

Ansvaret for å *sikre forutsetninger for utøvelse* av akademisk frihet og akademisk yringsfrihet tilsier at institusjonene må sikre de vitenskapelig ansattes mulighet til å oppfylle alle de oppgaver de skal utøve etter § 1-1 og 1-3: både forskning, undervisning og formidling. Dette forutsetter forståelse for hva alle oppgavene går ut på, og hvordan de kan opparbeides, som skissert under punktet om opplæring.

De må også sikre at de ansatte har tid og muligheter til å utøve akademisk yringsfrihet, også gjennom formidling. Dette er ikke ment å begrense avtalefriheten til å lage stillinger der ansatte har et særlig ansvar for noen deler av det akademiske oppdrag – om det er forskning, undervisning eller formidling. Kravet til å sikre forutsetninger for utøvelse av akademisk yringsfrihet har likevel en side særlig til formidlingsoppdraget, ettersom dette i dag ofte er nedprioritert i forhold til de øvrige oppgaver. Ordinære vitenskapelige stillinger som stipulerer brøker der kun arbeidsoppgavene forskning og undervisning til sammen utgjør 100 prosent av arbeidstiden, vil kunne bryte med kravet om å sikre forutsetninger for utøvelse av akademisk frihet og akademisk yringsfrihet.

Ansvaret for å sikre forutsetninger innebærer også et ansvar for å ivareta dem som utsettes for ulovlige ytringer og trusler, eller for svært belastende og urimelig behandling i redigerte og uredigerte medier. Måter dette kan gjøres på, er skissert i kapittel 7.4.

Ny bokstav c) i fjerde ledd: Denne bokstaven tydeliggjør at den institusjonelle akademiske frihet også gjelder formidlingsoppgaven. Tillegget er ment å synliggjøre og sikre frihet til å formidle, noe som vil kunne bidra til å styrke formidlingsfri-

³ NOU 2006: 19 kapittel 3.2.3

heten forskningsinstitusjoner, og dermed også for vitenskapelig ansatte.

Etter uhl. §§ 1-1 og 1-3 er formålet med og oppgavene til universiteter og høyskoler å formidle i tillegg til å utdanne og forske. Den institusjonelle akademiske frihet til å formidle forutsetter at innholdet i formidlingen, i tillegg til innholdet i undervisningen og forskningen, er fri fra instruksjoner og pålegg.

Dette kan sikres på to måter: Enten ved å innta formidling sammen med undervisning og forskning og kunstnerisk og faglig utviklingsarbeid i leddets bokstav a), eller ved å dele de ulike oppgavene opp i fire ulike bokstaver. Utvalget foreslår det siste. En slik inndeling i tre oppdrag gjør at § 1-5 står bedre til inndelingene i hhv. § 1-1 a)-c) og § 1-3 a)-c). Den gjør også at formidlingsoppdraget kommer tydeligere frem. Endelig er den språklig lettere: Hvis alle tre oppgaver inntas i nåværende bokstav a), blir den svært tung å lese.

Som beskrevet i kapittel 3, omfatter ikke formidlingsoppgaven bare tilgjengeliggjøring av forskningsfunn, men også formidling av generell fagkunnskap og spørsmål av betydning for det akademiske virke, både innad i institusjonene, og ut til samfunnet. Formidling skal altså her, og i forslag til nytt sjette ledd, leses i vid forstand. Men det er den akademiske formidling, ikke vitenskapelig ansattes formidling av andre ting, eller deltakelse i debatter om andre typer tema, vi søker å tydeliggjøre og løfte frem. Utvalget har vurdert å understreke dette ved å bruke formuleringen «akademisk formidling». Ettersom dette begrepet ikke finnes i resten av uhl., kan en slik formulering imidlertid skape usikkerhet om det som her reguleres er noe annet enn den formidling som fremgår f.eks. av §§ 1-1- og 1-3. Vi mener derfor det er bedre bare å bruke uttrykket «formidling» både her i foreslått ny bokstav c), og også i foreslått nytt sjette ledd.

Nytt syvende ledd: Dette forslaget har to mål: Å synliggjøre den individuelle formidlingsfriheten på lik linje med undervisnings- og forskningsfriheten, og å understreke at formidling (det vil si akademisk formidling i vid forstand, som beskrevet over) er både en individuell rett, og et individuelt ansvar.

Forskningsfriheten og undervisningsfriheten fremgår av nåværende fjerde og femte ledd. For å synliggjøre formidlingsoppdraget på lik linje med disse to andre oppdragene, i tråd med begrunnelsene for ny bokstav c) i fjerde ledd, foreslår utvalget å fremheve formidlingsfriheten i et eget ledd motsvarende disse to.

Formidlingsfrihet og -ansvar tilligger dem som både forsker og underviser, men også dem som

bare gjør en av delene. Vi har derfor formulert subjektet for nytt syvende ledd som den som er omfattet av (nytt) femte *eller* sjette ledd.

Disse leddene (nye femte til syvende) konkretiserer de tre arbeidsoppdragene til vitenskapelig ansatte. Når nytt syvende ledd peker på de ansattes *rett* til å formidle, er det en rett den enkelte i utgangspunktet har i forhold til arbeidsgivers styringsrett. At de ansatte har en slik rett, skal ikke leses antitetisk på den måten at studenter *ikke* har en rett til å drive formidling.

Innholdet i formidlingsfriheten er skissert i kapittel 3. Som fremhevet der, innebærer den akademiske yringsfriheten, også i formidlingsoppdraget, både en rett og et ansvar.

Sikring av den individuelle akademiske yringsfriheten til formidling, ligger i kjernen av utvalgets mandat. De tiltak vi foreslår, er i all hovedsak tiltak for å styrke denne friheten. Flere av dilemmabeskrivelsene i kapittel 6 viser imidlertid at akademikere ikke alltid ivaretar det ansvaret som kommer med denne friheten på måter som fremmer sannhetssøken og fri meningsbrytning.

Vi har derfor søkt å løfte frem dette ansvaret her. Ansvaret har to sider. Vitenskapelig ansatte har for det første et ansvar for å drive sannhetssøken ved å forholde seg til de kvalitets-, etikk- og saklighetsnormer som gjelder på feltet deres. For det andre har de et ansvar for å bidra til at andre i fagfelleskapene holder seg til disse normene, for eksempel ved å bidra med fagfelleverdinger, fremsettelse av alternative hypoteser eller falsifisering, eller ved motargumenter og oppklaringer av faglige spørsmål de selv mener er feil eller unansert belyst i offentlig formidling eller debatt.

Vi har prøvd å tydeliggjøre denne forståelsen av formidlingsansvaret ved å formulere det som «faglig ansvar».

En utfordring ved å formulere ansvarssiden av formidlingsfriheten, er at en slik formulering kan bli (mis)brukt til å innskrenke eller begrense yringsfriheten for seg selv eller andre. Dette er ikke meningen. Også formidling som noen mener er uansvarlig, kan være avgjørende for sannhetssøken og demokrati. Feilsteg kan tydeliggjøre mer farbare veier, og det å tørre å fremsette påstander som viser seg å være feil, kan være god utøvelse av akademisk yringsansvar.

Dette er helt sentralt. Faren for «velmente» inngrep i den lovlige og ofte viktige yringsfrihet akademikere utøver, er alltid til stede – særlig i ytringer som er kontroversielle, går på tvers av rådende oppfatninger, eller er spissede eller provoserende i formen. Denne faren blir ikke mindre av at de som ønsker mindre av denne type ytrin-

ger kan peke på at den akademiske yringsfriheten skal utøves «ansvarlig».

I lys av denne faren, har utvalget vurdert innspill om å innta en bestemmelse i uhl. som svarer til den irske Universities Act section 14(2):

A member of the academic staff of a university shall have the freedom, within the law, in his or her teaching, research and any other activities either in or outside the university, to question and test received wisdom, to put forward new ideas and to state controversial or unpopular opinions and shall not be disadvantaged, or subject to less favourable treatment by the university, for the exercise of that freedom.

Det den irske loven gir uttrykk for – frihet «within the law», altså innenfor loven – er allerede gjeldende rett i Norge. Dette følger av den beskyttelse den klassiske yringsfriheten har i Grunnloven § 100 og EMK art. 10, som også gjelder for akademikere, se kapittel 5.1.1.

En fordel med å utpensle deler av innholdet i dette yringsfrihetsvernet i uhl., er at den akademiske yringsfrihetens omfang da ville tre tydeligere frem nettopp i den loven som regulerer universiteter og høyskoler.

En ulempe er at slike utpenslinger alltid risikerer å utelate deler av vernet som også kan være sentralt. En annen er at lovverket vårt ville bli vesentlig tyngre og mer ordrikt om innholdet i våre frihetsrettigheter skulle uttrykkes alle steder der frihetene risikerer å komme under press. Det system vi har for å ivareta disse rettighetene i Norge, er at de er vernet med mindre begrensninger i dem er eksplisitt hjemlet i lov.

Utvalget har derfor landet på i stedet å foreslå de angitte endringene i § 1-5 for å tydeliggjøre det institusjonelle og individuelle ansvar for at den akademiske yringsfriheten kan utøves i praksis.

Når vi i forslaget til nytt syvende ledd løfter frem det faglige ansvaret, er det for å tydeliggjøre hva slags ansvar for saklighet og sannhetssøken som følger med den formidlingsfriheten man har som vitenskapelig ansatt etter uhl. Som borger kan man uansett formidle hva man vil, hvordan man vil, innenfor de lovfestede grensene for den klassiske yringsfriheten. Hvorvidt disse rettslige grensene er overtrådt, er en sak for regulerte prosesser, i siste instans for domstolene. Spørsmål om bruk og misbruk av det faglige formidlingsansvar er i utgangspunktet en sak for det akademiske ordskifte.

Om vitenskapelig ansatte i andre sektorer enn universiteter og høyskoler

Utvalget har ikke gått nærmere inn i generelle regler og rammer for yringsfrihet i arbeidslivet, om begrensninger i arbeidsavtale, lojalitetsplikt, taushetsplikt osv., da dette vil bli tatt opp i Yringsfrihetskommisjonens utredning.⁴

Helseforetakene er en stor og viktig aktør innen forskning, og har et hovedansvar for den pasientrettede kliniske forskningen. HF-ene har ansatte i rene vitenskapelige stillinger, og ansatte i stillinger som er dels å være helsepersonell og dels å være vitenskapelig ansatt (forsker). En del har et ansettelsesforhold både til et HF og et universitet, dette kalles gjerne *kombinert stilling*. Stillingsbrøken kan variere.

Ansatte i helseforetakene er underlagt arbeidsmiljøloven og ordinær yringsfrihet.

For de kombinerte stillingene vil en ansatt, for den delen av jobben som gjelder universitetet, være omfattet av regelverket om akademisk frihet i universitets- og høyskoleloven. Alle vitenskapelig ansatte ved HF-ene bør imidlertid, uavhengig av om en har kombinert stilling, ha tilsvarende akademiske frihet og akademisk yringsfrihet som de som er ansatt ved universitetene. Dette er av betydning for at den viktige forskningen som foregår i helseforetakene (alene og i samarbeid med universitetene) kunne bevare samme tillit som annen forskning. Det er et ansvar for arbeidsgiver som forskningsinstitusjon å sørge for at dette er nedfelt i institusjonens rammeverk. De som er i stillinger der de av og til er vitenskapelig ansatte og av og til er helsepersonell, så ligger det et særlig ansvar på være ryddig i rolleforståelse og -utøvelse, også i kommunikasjon med omverden. I kapittel 6.3.2 omtales problemstillinger knyttet til helsepersonell i «uniform» og rolle som forsker eller lege.

Den tredje viktige forskningsaktøren er *forskningsinstituttene*. Instituttene er varierende organisert, se omtale i kapittel 5.4. Instituttene som har grunnbevilgning fra staten er underlagt krav fastsatt i retningslinjer,⁵ og punkt 4.2 omhandler akademisk frihet:

⁴ Yringsfrihetskommisjonen (ykom.no) skal levere sin utredning 15. august 2022

⁵ Retningslinjer for statlig grunnbevilgning til forskningsinstitutter og forskningskonsern <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/retningslinjer-for-statlig-grunnbevilgning-til-forskningsinstitutter-og-forskningskonsern/id2895296/>

Instituttet må legge til rette for at prinsippene om akademisk frihet skal gjelde for all offentlig finansiert forskning som utføres av forskere ansatt ved instituttet, så fremt det ikke kommer i konflikt med arbeidsgivers styringsrett.

Forskerne skal ha frihet til å stille spørsmål, også ved det som anses som etablert kunnskap og forståelse, størst mulig frihet til å uttale seg offentlig om sin forskning, frihet til å fremme nye ideer og frihet til å velge metode og materiale for sitt forsknings- og utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet, prosjektbeskrivelser eller andre særskilte avtaler. Forskere ansatt ved instituttet skal som hovedregel ha rett til å offentliggjøre sine resultater, og skal sørge for at offentliggjøring skjer når oppdraget er offentlig finansiert. Når oppdragets finansiering er dels privat, skal prosedyrer for offentliggjøring avklares før kontraktsinngåelse og inngå i oppdragsavtalen. Dersom offentliggjøring er til hinder for beskyttelse eller kommersiell utnyttelse av resultatene, kan offentliggjøring utsettes.

Vitenskapelig ansatte ved forskningsinstituttene er ikke omfattet av universitets- og høyskolelovens bestemmelser om akademisk frihet. Etter utvalgets vurdering er det viktig at vitenskapelig ansatte ved disse instituttene har samme akademiske frihet som universitets- og høyskoleansatte, så langt det er mulig innenfor forskningsinstituttene særpreg. For instituttene som er dels forskningsinstitutt og dels forvaltningsorgan, så vil de være i om lag samme situasjon som helseforetakene. De «rene» forskningsinstituttene er i større eller mindre grad avhengige av oppdragsinntekter, og arbeidsgiver må kunne styre forskerne mot forskningsaktivitet som en ekstern aktør betaler for. Instituttene må ha mulighet til å instruere sine forskere til å selge forskningstiden sin til en oppdragsgiver. Men når kontrakten er inngått, må forskeren sikres frihet til å gjennomføre prosjektet slik forskerens vitenskapelige skjønn forutsetter. Instituttsektorens forskere må ha frihet til å utøve forskningen innenfor inngått forskningskontrakter, på en faglig fri måte. Oppdragskontraktene vil kunne avgrense den akademiske ytringsfriheten også. Det er legitimt for et institutt å avtale at oppdragsgiver eier resultatene på en måte som begrenser ytringsfriheten, når det dreier seg om legitime interesser. Dette vil i hovedsak være kommersielle interesser.

7.2.3 Vurdering av Grunnloven og andre regelverk

Grunnloven

Utvalget har fått flere innspill om å foreslå grunnlovsendringer for å sikre den akademiske ytringsfriheten. Forslagene er ulikt begrunnet og formulert. Noen tar til orde for at akademisk frihet generelt må grunnlovsfestes. Andre er mer spesifikke, men også mer omfattende i sine formuleringer, og foreslår vern av «akademias, kunstens og den vitenskapelige forskningens frihet», eller at «Kunst og vitenskap, forskning og undervisning er frie. Undervisning må respektere idealene som Grunnloven er bygget på».

Som fremhevet i kapittel 3.1 favner den akademiske friheten videre enn den akademiske ytringsfriheten. Den akademiske friheten omfatter blant annet også den institusjonelle frihet, som ligger utenfor utvalgets mandat. Vi har derfor ikke vurdert om den akademiske frihet generelt bør grunnlovsfestes.

Spørsmålet er om den akademiske ytringsfrihet kan sikres bedre ved at Grunnloven § 100 presiseres til også å nevne «akademisk» ytringsfrihet, eller ved at den akademiske friheten i en eller annen formulering tas inn i en av de «tomme» grunnlovsbestemmelsene, for eksempel § 99.

Som forklart i kapittel 3.1 anser utvalget den akademiske ytringsfriheten for å være en del av den klassiske ytringsfriheten – en utøvelse av ytrings- og informasjonsfrihet særlig i sannhetssøkende retning. Som redegjort for i kapittel 5.1.1 har akademiske ytringer allerede et sterkt vern på grunnlovs- og menneskerettslig nivå. For en lengre vurdering av dette spørsmålet, viser vi til ISF-rapporten referert der.⁶

Utvalget tror ikke en endring som særskilt spesifiserte at «akademisk» ytringsfrihet også er vernet av Grunnloven ville gi den akademiske ytringsfriheten noe bedre rettslig vern enn den har i dag. En slik endring ville også kunne utløse spørsmål om hvilken betydning én slik spesifikk angivelse hadde for alle andre sammenhenger der ytringsfriheten brukes, som ikke var spesifikt nevnt. For eksempel kunstfeltet, politikken eller journalistikken. Ville de fortsatt ha det samme vern, eller et som var noe mindre, ettersom ikke de var særskilt angitt? Det er heller ikke slik at det å grunnlovsfeste ulike utslag av rettigheter, eller å presisere dem mer, automatisk gjør at rettighetene blir bedre vernet i praksis.⁷

⁶ Strømme, Vidar (2020). *Ytringsfrihet i akademia*. ISF-rapport 2020:14 <https://hdl.handle.net/11250/2719456>

Enkelte innspill kan tyde på at man tenker at en spesifisering av akademisk ytringsfrihet i Grunnloven vil gjøre denne friheten mer absolutt, slik at den utveier andre rettigheter og hensyn. Det vil den ikke bli. Det finnes få absolutte grunnlovs- og menneskerettigheter (et eksempel er forbudet mot tortur). De fleste rettigheter, herunder ytringsfriheten, er relative. Det vil si at staten kan gripe inn i den på nærmere bestemte vilkår – for å ivareta andres rettigheter (for eksempel personvern, diskrimineringsvern) eller vektige samfunnshensyn (for eksempel sikkerhet).⁸ Det er denne relativiteten som gjør at ytringsfrihet, herunder den akademiske, i det hele tatt kan begrenses rettslig. Eksempler på grenser som gjelder både generelt og i academia, er lover som gjør det forbudt å true folk, krenke deres ære eller privatliv, oppfordre til terror eller vold, fremsette kvalifisert hatefulle ytringer eller sjikanere folk. Disse grensene vil være der, selv om Grunnloven spesielt nevner akademisk ytringsfrihet.

Utvalget vil av disse grunner ikke foreslå noen endring av Grunnloven.

Arbeidsrettslige bestemmelser

Det gjelder en *ulovfestet lojalitetsplikt i arbeidsforhold* til å gjøre det man kan for å oppfylle arbeidsavtalen best mulig. Dette er et grunnleggende viktig samfunnshensyn. Lojalitetsplikten kan tidvis stå i et spenningsforhold til ansattes ytringsfrihet. Ulovfestet rett kan tilfredsstillende kravet til lovhjemmel for inngrep i ytringsfriheten. Overfor ulovfestede normer blir imidlertid klarhetsbehovet særlig påtrengende, fordi fravær av lovtekst gjør det enda vanskeligere enn vanlig for folk å orientere seg om sin rettsstilling.

Som påpekt i rapporten *Ytringsfrihet i academia*, handler en rekke saker fra Sivilombudet om nettopp grensdragningen mellom ytringsfrihet og lojalitetsplikt.⁹ Studier viser at både arbeidsgivere og arbeidstagere tror at lojalitetsplikten begrenser langt flere ytringer enn det den rettslig sett gjør.¹⁰ Hvorvidt utfordringene med dagens

regulative løsninger av balansegangen ytringsfrihet-lojalitetsplikt kan avhjelpest med lovfesting, og hvordan den eventuelt skulle se ut, har utvalget ikke synspunkter på.

Ytringsfrihetsspørsmål kan komme opp i flere retninger også i tilknytning til *varslingssaker*. Både etter arbeidsmiljøloven kapittel 2A og i ulike institusjonsinterne varslingsordninger. Disse må håndteres med klokskap fra ledere eller andre som administrerer ordningene, og på en måte der ytrere antatte intensjon med omstridte ytringer står sentralt. Er de omstridte ytringer ledd i sannhetssøkende, akademisk virksomhet, skal det svært mye til å anse dem som grunnlag for varsler. Utøvelse av akademisk ytringsfrihet bør heller ikke være grunnlag for sanksjoner etter statsansatteloven.

Straffeloven § 185

Flere innspill har pekt på at straffeloven (strl.) § 185 er en bestemmelse som kan begrense den akademiske ytringsfriheten. Utvalget er kjent med at også Ytringsfrihetsskommissjonen har fått innspill om denne bestemmelsen, og har hatt et eget innspillsmøte om den.¹¹ Endringer i strl. § 185 vil ha konsekvenser langt utenfor dette utvalgets mandat, og vi fremmer derfor ikke noe endringsforslag om den. Vi peker isteden på noen utfordringer som vi mener bør vurderes dersom den skal revideres:

De innspillene utvalget har fått har vært opp tatt av at det er uklart hva som rammes av bestemmelsen, og at den derfor bør oppheves eller endres. Eksempler på utfordringer som er spilt inn, er at bestemmelsen kan hindre ytringer som er kritiske til religion eller til kjønns kategorier.

Blasfemi eller annen religionskritikk er ikke straffbart etter norsk rett. Selv kritikk som oppleves som grovt krenkende for tilhengere av den religion som kritiseres, er vernet. Høyesterett skiller skarpt mellom utsagn rettet mot temaer eller institusjoner, for eksempel religion, og utsagn som er rettet mot personene som utøvet denne religionen:

⁷ Det er ikke gitt at grunnlovfesting av rettigheter automatisk bidrar til bedre vern i praksis, eller til at Grunnloven brukes mer, selv i saker der den er relevant, se A. Kierulf, *Hvilken rolle spiller Grunnloven § 100 i Høyesteretts ytringsfrihetspraksis?* Lov og Rett (2012) s. 131.

⁸ Vilårene for inngrep i EMK art. 10 er lovhjemmel, at inngrepet er nødvendig for å ivareta et legitimt formål og at det ikke griper uforholdsmessig mye inn i ytringsfriheten. Inngrep i Grl. § 100 må ha hjemmel i lov, og kunne la seg forsvare holdt opp imot ytringsfrihetens begrunnelse i sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse.

⁹ Se Strømme, Vidar (2020): *Ytringsfrihet i academia*, s. 38 flg. Se også Sivilombudet Undersøkelse av eget tiltak - offentlig ansattes ytringsfrihet (2015/940) <https://www.sivilombudet.no/uttalelser/undersokelse-av-eget-tiltak-offentlig-ansattes-ytringsfrihet/>

¹⁰ Se Fafo faktaark Ytringsfrihet i arbeidslivet 2021 https://www.faf.no/images/pub/2021/Ytringsfrihet_i_arbeidslivet.pdf

¹¹ Ytringsfrihetsskommissjonen: Innspillsmøte Straffeloven § 185 om hatefulle ytringer. <https://www.ykom.no/2020/12/22/innspillsmote-straffelovens-%c2%a7-185-om-hatefulle-ytringer/>

Den første gruppen ytringer treffer normalt kjernen av ytringsfriheten og rammes ikke av straffeloven § 185, selv om de skulle bli oppfattet som krenkende. Slike ytringer – av for eksempel politisk art – retter seg ikke mot «noen», slik vilkåret er i § 185.¹²

Saklige, sannhetssøkende ytringer rammes ikke av bestemmelsen, selv om noen kan oppleve dem krenkende. Slike ytringer ligger i kjernen av ytringsfrihetsvernet etter GrL § 100 og EMK art. 10. Også om de mer objektivt sett fremstår ufine, og ikke spesielt egnet til å fremme sannhetssøken eller demokrati, har Høyesterett i flere saker om strl. § 185 understreket at det «også utenfor kjerneområdet for ytringsfriheten gjelde[r] en relativt rommelig margin for smakløse ytringer».¹³

Strl. § 185 har en imidlertid en ganske utligjengelig ordlyd. Den er blitt flikket på en rekke ganger, bl.a. for å inkludere flere vernede grupper, men har beholdt flere formuleringer som i dag ikke er dekkende for rettstilstanden.

Den angir i første ledd å ramme dem som «...offentlig setter frem en diskriminerende eller hatefull ytring...» på en måte som tilsier at vilkårene «diskriminerende» og «hatefull» er alternative. Etter rettspraksis rammes imidlertid ikke diskriminerende ytringer, med mindre de også er hatefulle.

I andre ledd fremgår at med «diskriminerende eller hatefull ytring menes det å true eller forhåne noen, eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt overfor noen på grunn av deres...» (så kommer en opplisting av de vernede grupper).

Trusler er allerede forbudt etter strl. §§ 263 og 264. Ordet «ringeakt» er gammelt, og lite tilgjengelig. Ordet «forhånelse» brukes språklig ofte om ytringer som er langt mildere enn de som rammes av strl. § 185.

Etter rettspraksis er det bare «ytringer av «kvalifisert krenkende karakter» som rammes. Dette inkluderer ytringer som «oppfordrer eller gir tilslutning til integritetskrenkelser», og de som innebærer en «grov nedvurdering av en gruppes menneskeverd».¹⁴

Terskelen for å rammes av strl. § 185 er altså langt høyere enn det bestemmelsens ordlyd tilsier, etter en vanlig, språklig forståelse. Det er ikke uvanlig at lover må tolkes i lys av flere rettskilder før man kan fastslå den presise normen de gir uttrykk for. Men lovtekst på ytringsfri-

hetens område som både er straffsanksjonert og forleder en til å tro at mer rammes av straff enn det som rettslig sett er tilfelle, er uheldig. Det har et åpenbart potensial for å stilne flere ytringer enn det bestemmelsen er ment å omfatte. Ordlyden burde endres for å reflektere de kvalifikasjoner som fremgår av rettspraksis.

Utvalget vil peke på to tilleggsutfordringer med denne bestemmelsen. Den første er språklig, den andre rettslig:

Språklig sett er det et problem at uttrykket «hatefulle ytringer» i en rekke sammenhenger brukes annerledes i dagligtalen enn i straffeloven. Den dagligdagse bruken omfatter typisk langt mer enn det strl. § 185 gjør.¹⁵

Dette henger igjen sammen med at ordet «hat» og «hatefullt» brukes på ulike måter. De kan grovt sett grupperes i to:

Noen vil reservere begrepene for ytringer fremsatt i hatefull hensikt. Enten fordi man har et hat mot andre på grunn av individuelle eller gruppesærtrekk, eller fordi man av andre grunner har et ønske om å skade eller plage dem. I fravær av slik intensjon, blir den subjektive opplevelsen hos dem som utsettes for ytringene irrelevant.

Noen bruker begrepene videre enn dette, om ytringer som oppleves sårende, krenkende eller hatefulle fra mottager- eller tilskuersiden. Når begrepene betegner et fenomen der den subjektive opplevelsen på lytter- eller lesersiden er bestemmende, blir intensjonen til den som har ytret seg irrelevant.

Begge disse tilnærmingene er vanskelige å forene med vanlig språkforståelse. Den første fordi meningsinnhold ikke kan bestemmes av ytreren alene, det kommer også an på hvordan andre oppfatter det som blir sagt, i lys av hele

¹⁵ Flere av de empiriske undersøkelsene som prøver å kartlegge ytringer folk opplever som ubehagelige og skadelige, bruker begrepet slik, se for eksempel Likestillings og diskrimineringsombudets Hatytringer og hatkriminalitet 2015, s. 12: «Hatytringer er nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende ytringer som rammer individets eller en gruppes verdighet, anseelse og status i samfunnet ved hjelp av språklige og visuelle virkemidler som fremmer negative følelser, holdninger og oppfatninger basert på kjen-netegn- som for eksempel etnisitet, religion, kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet og alder.» Se også KS' undersøkelse *Hat og trusler mot folkevalgte 2019, C-Rex' Norske lokalpolitikeres erfaringer med trusler, hatytringer og plagsomme henvendelser 2020*. Medietilsynets delrapport om sjikane og hat fra 2021 og også Politihøgskolens Trakassering og trusler mot politikere 2022 s. 48. I Medietilsynets Man må ha tykk hud eller unngå å være på nettet 2022, som undersøker unges erfaringer med hatefulle ytringer, brukes «hat» også om «kritikk av klær eller prestasjon i spill», se s. 20.

¹² HR-2020-184-A, avsnitt 24

¹³ Se for eksempel HR-2018-674-A, avsnitt 17

¹⁴ Id. avsnitt 27.

ytringssituasjonen. Den andre fordi den ikke er opptatt av hva den som ytret seg egentlig mente.

Den andre begrepsbruken avviker fra ordbokseksempler som betoner dårlig intensjon som en forutsetning for hat.¹⁶ Det er også ugreit rettslig, fordi en forståelse der ytrereens intensjon blir irrelevant støter an mot legalitetsprinsippet som forklart i kapittel 5.1.3. I tillegg er antagelser om intensjon også avgjørende for å fastslå hvilken skyldgrad man rettslig sett står overfor. Strl. § 185 rammer hatefulle ytringer fremsatt med forsett eller grov uaktsomhet. Ingen av disse skyldformene kan etableres hvis man ser bort fra ytrereens antatte intensjon eller antatte forståelse av hva ytringene vedkommende fremsatte, kommuniserte til andre.

Rettslig sett er det også et spørsmål om bestemmelsen i rettspraksis har fått et videre virkeområde enn det dens plassering i straffeloven skulle tilsi. Strl. § 185 står i straffeloven kapittel 20, som verner «den offentlige ro, orden og sikkerhet». Bestemmelsene i dette kapitlet har samfunnsvern som mål, og beskyttelse av kollektive interesser.

Et sentralt hensyn bak strl. § 185 er å motvirke det hat som kan oppstå i storsamfunnet, mot en minoritet, som følge av grovt hatefulle ytringer. Dette gjenspeiles i at det i utgangspunktet bare er ytringer fremsatt *offentlig* som rammes.¹⁷ Den krenkelse den enkelte opplever som følge av hatefulle ytringer er i utgangspunktet ikke vernet: Om en hatefull ytring sendes per direktemelding eller ytres på tomannshånd, rammes den ikke.

Det er et klart samfunns mål å verne borgerne også mot frykt og en del andre subjektivt opplevde krenkelser. Flere straffebud rammer ytringer som kan foranledige dette. Felles for de fleste av dem – som trusler, privatlivskrenkelser, hensynsløs adferd/sjikane og personforfølgelse – er imidlertid at de står i kapittel 24, «Vern av den personlige frihet og fred».

Det siste tiåret er flere høyesterettsdommer etter strl. § 185 avsagt overfor ytringer som er offentlige, fordi de er fremsatt på offentlig sted, men som bærer mer preg av grov, personrettet sjikane enn av ytringer som er egnet til å oppildne andre, og slik skape et gruppehat.¹⁸ Dersom bestemmelsen kommer opp for revisjon, bør det vurderes om dette er en ønsket utvikling, eller om

denne formen for sjikane og personrettede krenkelser heller burde fanges opp av andre, eller nye straffebud.¹⁹

Likestillings- og diskrimineringsloven § 13

Denne bestemmelsen forbyr trakassering på grunnlag av et av diskrimineringsgrunnlagene i likestillings- og diskrimineringsloven (ldl.) § 6, og seksuell trakassering. Bestemmelsen i ldl. § 13 gjelder generelt. I arbeidsforhold er trakassering også forbudt etter arbeidsmiljøloven § 4-3 tredje ledd.²⁰

Det å verne folk mot trakassering er et grunnleggende viktig samfunns mål. Trakassering forbud har i alle fall to sider til akademisk ytringsfrihet. De kan begrense hva akademikere kan si til andre, herunder studenter og hverandre. De kan også muliggjøre sannhetssøkende ytringer fra akademikere, ved å beskytte mot at de blir trakassert til stillhet.

Utfordringen med ldl. § 13, er at trakassering etter ordlyden fremstår som noe som kan vurderes subjektivt, ut fra hva den som opplever seg trakassert mener.²¹ I ldl § 13 andre ledd er trakassering definert som «handlinger, unnlater eller ytringer som har som formål eller virkning å være krenkende, skremmende, fiendtlige, nedverdiggende eller ydmykende». Flere akademiske «Si fra»-systemer viser til denne utlegningen av hva trakassering betyr.²²

Det er lett å lese «formål eller virkning» i ldl. § 13 som alternative kriterier, slik at formålet med, og intensjonen bak en ytring er irrelevant – trakassering har skjedd hvis noen opplever seg krenket.

Etter lovens forarbeider,²³ og etter nemndspraksis,²⁴ er det klart at ordlyden ikke skal forstås slik, rettslig sett. Selv om trakasserende *virkning* også rammes av forbudet, og det skal legges betydelig vekt på den subjektive opplevelsen til den

¹⁶ Se f.eks. Det norske akademis ordbok (naob.no) om hat <https://naob.no/ordbok/hat>

¹⁷ Bestemmelsen ble i 2009 endret til også å ramme ytringer fremsatt «i andres nærvær».

¹⁸ Se f.eks. Rt. 2012 s. 689, Rt. 2018 s.674 og HR-2020-2133.

¹⁹ Forskjellen i interesser som vernes kan ha betydning også straffeprosessuelt, for eksempel for spørsmålet om adgangen til omsubsumering, se Rt. 1989 s.1336.

²⁰ Arbeidsrettslig trakassering er forklart på Arbeidstilsynets hjemmesider. <https://www.arbeidstilsynet.no/tema/trakassering/>

²¹ Arbeidsmiljøloven § 4-3 (3) definerer ikke trakassering. Etter forarbeider og rettspraksis, beror vurderingen av om noen er utsatt for trakassering på en objektiv norm, se Rt. 2004 s. 1844, LG-2020-176005.

²² Se f.eks. Universitetet i Bergens Si fra! <https://www.uib.no/varsling/144904/si-fra-om-mobbing-trakassering-og-seksuell-trakassering-%E2%80%93-fra-ansatte>

²³ Se omtale i forarbeidene til ldl.: Prop. 81 L (2016-2017) s. 320

²⁴ Se for eksempel Diskrimineringsnemnda - klagesak 20/299 <https://lovdata.no/pro/#document/DIN/avgjorelse/din-2020-299?from=NL/lov/2017-06-16-51/%C2%A713>

som utsettes for ytringen eller handlingen, kreves en viss alvorlighetsgrad. Den krenkede subjektive opplevelse må altså suppleres av en objektiv vurdering av adferdens alvorlighetsgrad. Språklig sett vil også den antatte intensjonen til den som ytret noe angivelig trakasserende spille inn i vurderingen.

Praksis viser at mange ikke leser ldl. § 13 slik at det kreves en objektiv alvorlighetsgrad før noe er trakassering. Illustrasjoner av dette finnes i mange samfunnsfelt, også akademiske. Noen eksempler på det siste er: En praksisstudent ved et sykehus opplevde faglige spørsmål som etnisk nedverdiggende og skremmende, og anså seg trakassert, uten at vedkommende rettslig sett var det.²⁵ En førsteamanuensis oppfattet instituttleders adferd og uttalelser som truende og trakasserende og begrunnet i amanuensisens kjønn og eller etniske bakgrunn. Likestillings- og diskrimineringsnemnda fant ikke at dette objektivt sett var trakassering.²⁶ En psykolog hadde ikke trakassert en transkvinne hun behandlet, selv om psykologen ikke gjennomført hadde brukt kjønnspronomenet «hun» i journalen.²⁷

Makt kan lett misbrukes fra den som har mer makt overfor dem som har mindre i asymmetriske maktforhold. Å ha velfungerende trakasseringforbud som håndheves, er derfor svært viktig. Dersom definisjonsmakten for hva som anses som trakassering antas å ligge til den opplevd trakasserte part, gir imidlertid også dette en makt som kan misbrukes. Anklager om trakassering kan være belastende for dem som blir utsatt for dem. De kan også endre omverdens syn på en, og de er vanskelige å forsvare seg mot.

I noen tilfeller kan trakassering være straffbart, jf. ldl. § 39. Uriktige påstander om straffbar trakassering kan være ærekrenkende. De kan da rettslig forfølges «den andre veien». Å «løse» trakasseringsskyldninger med ærekrenkelsesøksmål er ingen heldig løsning, hverken for den som opplever seg trakassert, eller for den som beskyldes for trakassering. Sivile rettssaker er dyrt, for begge parter. Den offentlige interessen en rettssak kan skape, vil lett bidra til enda mer uønsket oppmerksomhet om den omstridte trakasseringspåstanden, med den tilleggsbelastning dette kan ha både for den angivelig trakasserende og trakasserte part.

²⁵ Diskrimineringsnemnda – klagesak 21/142 <https://www.diskrimineringsnemnda.no/showcase/2021000142>

²⁶ Diskrimineringsnemnda – klagesak 20/238 <https://www.diskrimineringsnemnda.no/showcase/2020000238>

²⁷ Diskrimineringsnemnda – klagesak 20/287 <https://www.diskrimineringsnemnda.no/showcase/2020000287>

Ved eventuelle revideringer av likestillings- og diskrimineringsloven mener utvalget derfor at ordlyden i § 13 bør klargjøres.

7.3 Endringer i styringen av universiteter og høyskoler

7.3.1 Formidling som element i utviklingsavtaler

Styringssystemet for universiteter og høyskoler omtales i kapittel 5.3.1. Utvalget registrerer at Kunnskapsdepartementet vil endre styringssystemet noe; de nasjonale målene skal ikke være gjeldende for den enkelte institusjon, de nasjonale styringsparameterne avvikles og institusjonene skal i stor grad styres med grunnlag i utviklingsavtalene.

Utvalget har sett nærmere på de eksisterende utviklingsavtalene og merker seg at disse i svært begrenset grad inneholder mål knyttet til tradisjonell formidling. Når det kommer til samfunnskontakt er utviklingsavtalene i større grad knyttet til innovasjon og samarbeid med arbeidslivet.

Utvalget er kjent med at det i løpet av 2022 skal utarbeides nye utviklingsavtaler for alle de 21 statlige universitetene og høyskolene. Vi foreslår at alle utviklingsavtalene som Kunnskapsdepartementet og universitetene og høyskolene er blir enige om skal inneholde mål som er knyttet til formidling. Slike mål med indikatorer kan være både kvalitative eller kvantitative og være forskjellige fra institusjon til institusjon avhengig av hvor den enkelte institusjon ser sine utfordringer og forbedringspotensial. Eksempler på slike mål kan være:

- Øke den allmenne formidlingsaktiviteten
- Utvikle institusjonelle systemer for å ivareta vitenskapelig ansatte som utsettes for hets og trakassering pga som formidlingsvirksomhet
- Opplærings-/treningsaktivitet knyttet til formidling
- Belønningssystemer for formidling
- Uttrykke forventninger om formidlingsvirksomhet i arbeidsavtaler ved ansettelse/opprykk

7.3.2 Formidlingsindikator i finansieringssystemet

Finansieringssystemet for universiteter og høyskoler omtales generelt i kapittel 5.3.2. Her fremgår det at finansieringssystemet belønner utdannings- og forskningsvirksomhet, og internasjonal studentutveksling og bidrags- og oppdragsinntek-

ter. I systemet finnes det ingen belønning for tradisjonell formidlingsvirksomhet.

Det kan være delte meninger om opp- og ned-sider med telling og måling, men når noe først måles, teller det. Og omvendt. Utvalget har fått flere innspill om at også tradisjonell formidlingsvirksomhet bør synliggjøres og belønnes gjennom finansieringssystemet, slik dette systemet er innrettet i dag.

Indikatorene i finansieringssystemet får stor oppmerksomhet ved universitetene og høyskolene, selv om noen av indikatorene, som publiseringsindikatoren, egentlig «bærer» begrenset med økonomiske ressurser. Gitt at andre aktiviteter som forskning, utdanning og oppdragsvirksomhet er elementer i finansieringssystemet, mener utvalget at viktigheten av formidling blir underkommunisert. Utvalget er derfor enig i at det bør innføres en formidlingsindikator i finansieringssystemet for universiteter og høyskoler.

Utvalget har ikke vurdert finansieringssystemet som helhet. Forslaget må ses opp mot dagens ordning. Dersom den endres etter forslag fra utvalget for finansieringssystemet, må spørsmålet om formidlingsindikator kanskje vurderes på nytt.

Utvalget har vært i dialog med Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse for å vurdere innretningen på en slik formidlingsindikator. I arbeidet med å vurdere en formidlingsindikator har utvalget sett hen til hvilke vurderinger som er gjort ved utviklingen av publiseringsindikatoren. Slike vurderinger er det referert til der dette er relevant.

Forutsetninger for en formidlingsindikator

Utvalget legger følgende til grunn ved utvikling av en formidlingsindikator:

- Det som skal dokumenteres som tellende formidling må være knyttet til aktiviteter som akademiker, ikke som borger.
- Formidlingen må være knyttet til
  - eget fagfelt i vid forstand eller
  - strukturer/rammebetingelser for akademisk virke
- Innholdet i formidlingen trenger ikke være kvalitetssikret
- Det må være mulig å dokumentere/gjenfinne formidlingen i ettertid
- Det må være enkelt å velge riktig ved registrering av formidling
- Det bør være tydelige kriterier for hva som gir uttelling (med færrest mulig unntakstilfeller)

- Det bør være lik vektning for uttelling (ikke differensiering basert på format og kvalitetsnivå, slik det er for vitenskapelig publisering jf. forskjellen mellom artikkel og kapittel, og mellom nivå 1 og 2)
- Det er ikke et mål at formidlingsindikatoren skal være «perfekt», dvs. ikke hensynta all formidlingsvirksomhet som kan ansees relevant.

Krav til formidlingsindikator

Utvalget mener det bør settes spesifikke krav til formidlingsaktivitet som skal telle med i en formidlingsindikator.

For *vitenskapelig publisering* er det satt følgende krav:

- Presentere ny innsikt
- Være i en form som gjør resultatene etterprøvbare eller anvendelig i ny forskning
- Være i et språk og ha en distribusjon som gjør den tilgjengelig for de fleste forskere som kan ha interesse av den
- Være i en publiseringskanal med rutiner for fagfellevurdering

Utvalget mener at *krav til akademisk formidling* bør være:

- Formidlingen må være knyttet til
  - eget fagfelt i vid forstand
  - strukturer/rammebetingelser for akademisk virke.
- Formidlingen må være rettet mot allmennheten og/eller fagpersoner/profesjoner (men altså ikke fagfeller), og ha en distribusjon som gjør den tilgjengelig for de fleste som kan ha interesse av den
- Formidlingen må være dokumentert på en måte som muliggjør at det kan verifiseres i ettertid

Registrering

Vitenskapelig publisering innenfor Norsk vitenskapsindeks (NVI)²⁸ baserer seg på godkjente publiseringskanaler. Å forhåndsgodkjenne formidlingskanaler vil neppe la seg gjøre – til det er formidlingskanalene for mangfoldige. Registreringen må derfor skje av forskeren/formidleren eller den som bemyndiges. Som minimum må det registreres hvilken formidlingsvirksomhet som er gjennomført og i hvilket forum formidlingen er kommunisert (medium, arrangør osv.). For en for-

²⁸ NVI-rapportering av vitenskapelige publikasjoner – Cristin <https://www.cristin.no/nvi-rapportering/>

midlingsindikator som skal bære økonomiske ressurser må det etableres et kontrollregime, f.eks. stikkprøvekontroll, bl.a. av hensyn til etterprøvbarehet og krav fra Riksrevisjonen.

Aktiviteter som bør inngå i en formidlingsindikator

Utvalget mener at en formidlingsindikator bør basere seg på et utvalg av formidlingsaktiviteter. Følgende aktiviteter vil være hensiktsmessige:

- Skriftlig bidrag i media (kronikker, leserinnlegg og leksikonartikler)
- Egen digital formidling (bloggpost, podkast)
- Intervju, deltakelse i media, dokumentar
- Foredrag (unntatt er foredrag for fagfeller)

Utvalget er klar over at de aktivitetene som inngår i formidlingsindikator i finansieringssystemene vil få større oppmerksomhet enn andre aktiviteter. Det viktigste er imidlertid å få på plass en enkel indikator, i stedet for at en indikator som rommer alle former for formidling. Det kan synes som om kompleksiteten i tidligere foreslåtte formidlingsindikatorer har vært en viktig grunn til at dette ikke har blitt realisert. Også de kunstneriske fagområdene bør kunne omfattes av en formidlingskomponent gitt at en begrenser hvilke aktiviteter som skal telle med.

Styrke på en formidlingsindikator

For at systemet skal være enkelt anbefaler utvalget at alle formidlingsaktivitetene telles likt (dvs ikke nivå 1 og nivå 2 som for vitenskapelig publisering).

I det resultatbaserte finansieringssystemet for universiteter og høyskoler avhenger den resultatbaserte uttellingen av resultatene på åtte kvantitative indikatorer med både åpen og lukket (dvs. nullsumspill) budsjettramme, se kapittel 5.2.2. Publiseringsindikatoren inngår i den lukkede rammen.

Utvalget mener at en naturlig tilnærming vil være at en formidlingsindikator håndteres på samme måte og med samme styrke som publiseringsindikatoren.

7.3.3 Enklere rapportering av formidling

Som det fremgår av av kapittel 5.2.3, er antall kategorier og underkategorier for registrering/rapportering av formidlingsvirksomhet meget omfattende, hhv. elleve hovedkategorier og totalt 70 underkategorier.

Det fremstår for utvalget som at dagens rapporteringssystem er summen av alle tidligere

systemer pluss nye aktiviteter som blitt lagt til etter ønske fra institusjonene. F.eks. er «kronikk», «leder», «brev til redaktør», «leserinlegg» forskjellige underkategorier knyttet til formidling i media. Videre kan det også registreres aktivitet som i liten grad er av interesse for det de fleste vil forbinde med formidlingsvirksomhet f.eks. «errata» og «brosjyre».

Formidlingsregistrering i Cristin nedprioriteres fordi formidling ikke teller, og slik registrering da bare tar enda mer av den tiden akademikere uansett har for lite av. Utvalget antar at den kompliserte registreringen har bidratt ytterligere til at dokumentasjonen av formidling i Cristin er mangelfull.

Rapporteringssystemet Cristin skal nå fases ut og erstattes av Nasjonalt vitenarkiv (NVA). I den forbindelse foreslår vi at rapporteringssystemet for formidlingsvirksomhet kraftig forenkles og konsentrerer seg om de viktigste elementene for akademisk formidling. Formidlingsaktiviteter som henger sammen, bør samles i felleskategorier. Videre bør rapporteringen effektiviseres. Et tiltak er å lage systemer for direkte rapportering fra andre kanaler, som f.eks. direkte fra snl.no, så lenge det er tilstrekkelig sikkerhet knyttet til identifisering av forfatter m.v. Det er behov for slik registrering uavhengig av om det blir tatt inn en formidlingsindikator i finansieringssystemet.

7.4 Institusjonenes ansvar

7.4.1 Erklæring om akademisk ytringsfrihet

En av utfordringene som har gått igjen i flere innspill til utvalget (se kapittel 6.5), er at det er dårlig ytringskultur i ulike deler av academia. God kultur tar tid å bygge. Den må vedvarende vedlikeholdes, både av de ansatte og av studenter, og fra ledelseshold. Kulturendringer er ikke noe et utvalg kan foreslå ovenfra, de må dyrkes frem nedenfra og vannes jevnlig, innad ved de akademiske institusjoner – universiteter, høyskoler og andre.

En del universiteter har prøvd å bedre forståelsen for akademisk ytringsfrihet og derigjennom skape bedre ytringskultur, ved å vedta erklæringer, prinsipper eller verdidokumenter om ytringsfrihet.²⁹ Utvalget har studert en del av disse, og

²⁹ Eksempler på slike er dokumenter fra universitetene i Oxford, Princeton og Chicago: <https://compliance.admin.ox.ac.uk/freedom-of-speech>, <https://rrr.princeton.edu/university#comp113>, <https://provost.uchicago.edu/sites/default/files/documents/reports/FOE-CommitteeReport.pdf>

utformet et utkast til en slik erklæring om akademisk yringsfrihet, forsøksvis tilpasset norske forhold. Se boks 7.2 og 7.3.

Tanken er at dette utkastet kan være et utgangspunkt for diskusjon og bevisstgjøring om akademisk yringsfrihet. Slik bevisstgjøring er én nødvendig forutsetning for å bygge en bedre yringskultur. Teksten er et tilbud og et forslag, ikke en fordring eller et pålegg. Den kan med fordel kritiseres og endres.

Teksten kan være et utgangspunkt for erklæringer e.l. om akademisk yringsfrihet, med de justeringer, tilpasninger og forankringer institusjoner og enheter måtte finne frem til.

Dokumenter som dette kan være bevisstgjørende, men ikke styrende. De har samme forhold til yringsfrihet som juridisk rettighet som det 17. mai-taler har til Grunnloven: utdypende og til refleksjon, ikke innsnevrende eller overstyrende. I diskusjoner og tilpasninger av erklæringen er det viktig ikke å forelske seg for mye i fine formuleringer skapt i den hensikt å gi grunnlag for mer og bedre akademisk yringsfrihet. Slike formuleringer innebærer alltid en fare for at den akademiske yringsfriheten i stedet innsnevres i praksis. Uansett hvilken form teksten måtte vedtas i, må den leses og praktiseres med denne faren for øye. Poenget er å fremme mer og bedre forståelse for akademisk yringsfriheten, ikke å skape tvil og usikkerhet som gjør at man i stedet holder yringer tilbake.

7.4.2 Ledelse – institusjonelt og individuelt

Lovarbeid og andre formelle styringsvirkemidler er en nødvendig, men ingen tilstrekkelig betingelse for å sikre akademisk yringsfrihet innenfor universitet og høyskoler. Flere av innspillene utvalget har fått, tyder på at kultur, god ledelse, åpenhet og kontinuerlige stimulerende samtaler er viktigere for å bygge god yringskultur i akademia. I dette punktet gir vi noen anbefalinger om dette som kan følge opp de regulative styringsvirkemidlene.

Noen utfordringer er av en art som ikke bare bør hvile på den enkelte leder, men forankres på institusjonsnivå. Andre handler om klok ledelse.

Institusjonstrategier

Institusjonene bør synliggjøre i sine strategier at akademisk yringsfrihet, allmennrettet faglig formidling og aktiv deltakelse i det åpne ordskiftet, er en selvsagt del av universitetsoppdraget.

Forventningene om akademias opplysningsrolle og bidrag til offentlig sannhetssøken ligger allerede i Grunnloven § 100, sjette ledd og universitets- og høyskoleloven § 1-1 c) og § 1-3 c).

I mange institusjoner blir forskning, utdanning og til dels innovasjon langt tydeligere verdsatt og premiert, enn formidling. Dette må endres dersom akademisk yringsfrihet skal stimuleres. Endringene forutsetter både aktiv fremelsking av akademiske yringer gjennom anerkjennelse og oppfordringer, og årvåkenhet i å verne om yringer og unngå innskrenkninger av det som måtte oppfattes som kontroversielt. I ansettelsesprosessene bør ledelsen ha klare forventninger til og ha fastsatt kriterier for å bedømme kandidatens resultater, kompetanse og erfaring med formidling.

Både lovfestede målsettinger og institusjonelle strategier kan innvirke både på forskning, undervisning og formidling. Dette må institusjonene være bevisst på, slik at den akademiske yringsfriheten ivaretas. Et eksempel på de dilemmaer som kan oppstå, er at institusjonelt samarbeid med petroleumssektoren og forskning på petroleums-teknologi har vært utfordret, bl.a. i forhold til universitets- og høyskoleloven § 1-1 d) om at institusjonene skal bidra til en miljømessig, sosialt og økonomisk bærekraftig utvikling. Strategiske eller lovfestede forpliktelser på ulike målsettinger skal ikke brukes til å innskrenke den akademiske yringsfriheten.

Institusjonelt samarbeid med visse land, f.eks. Kina eller Israel, er et annet eksempel på institusjonelle valg som har skapt debatt. De valgene institusjonene gjør og eventuelle reaksjoner de utløser må møtes med en åpen og saklig debatt og argumentasjon om hvorfor valgene er gjort som de er gjort. Institusjonene bør også legge opp til en bred og konstruktiv debatt i forkant av at de treffer sine valg.

Også i sitt internasjonale engasjement er det viktig at institusjonene har et bevisst forhold til akademisk frihet og akademisk yringsfrihet. Samarbeid med utenlandske institusjoner og vitenskapelig ansatte vil være ofte være uproblematisk, særlig med land som har samme eller en tilnærmet lik holdning og regelverk knyttet til yringsfrihet. Men som vi har vist i kapittel 4 er det også land i vårt «nærmiljø» som krever oppmerksomhet fra institusjonsledelse og den enkelte ansatte. I kapittel 4.2.3 og 6.3.4 viser utvalget til at det er land som er særlig krevende å samarbeide med og at det for samarbeid med disse landene kan fordre at institusjonene følger særskilte retningslinjer og regelverk. Dette betyr ikke at norske institusjoner og norske forskere skal

Boks 7.2 Erklæring om akademisk yringsfridom

Den akademiske yringsfridommen er grunngeven i behovet vårt for å søkje sanning og kunnskap. Som samfunn er vi avhengige av kontinuerleg å søkje ny kunnskap og dermed òg utfordre etablerte sanningar. Fri forskning og open diskusjon og kritikk er føresetnader for vitenskaplege framsteg – og for at dei skal utnyttast til felles beste. Fridommen går hand i hand med eit ansvar for å vere sakleg, for etikk og for faglege standardar i dei akademiske faga. Han er likevel alltid ein fridom til å utfordre dei same standardane.

Også studentar har akademisk yringsfridom som fullverdige medlemmer av eit akademisk fagfellesskap. Fullverdig er ikkje det same som fullrøyd: Studentar skal derfor ha både sjansen til og eit ansvar for å få undervisning i vitenskapleg argumentasjon og tenkjemåte.

Som uavhengige forvaltarar av akademisk fridom og akademisk yringsfridom er akademiske institusjonar avgjerande for maktspreiing og mangfald i samfunnet. Den akademiske fridommen gjer academia forplikta til å skape eit så stort handlingsrom som mogleg for den akademiske yringsfridommen. Leiarar i academia må ta ansvar for å støtte, fremje og beskytte vitenskapleg tilsette og studentar i aktivt å bruke den akademiske yringsfridommen sin.

Den frie yringa er livsnerven i academia. Institusjonane må derfor ikkje setje grenser for fridommen vitenskapleg tilsette og studentar har til å snakke, skrive, lytte, utfordre og lære. Ein tilsett eller student som ønskjer å fremje problem, teoriar og synspunkt, skal ha sjansen til å bli høyrd - og til å bli konfrontert med spørsmål, motargument og kritikk.

Akademiske institusjonar skal fremje ein yringskultur prega av gjensidig aksept og

respekt for usemje og slik bidra til ein sivilisert diskusjon. Dei har ei plikt til å vareta tilsette og studentar som blir utsette for ulovlege yringar. Men det er ikkje opp til institusjonane å beskytte tilsette og studentar mot lovlege yringar mange er ueinige i eller blir støytte av. Yringsfridommen vernar òg pinlege, uakseptable, umoralske, ubehagelege, sjokkerande og fornærmande yringar. Institusjonane kan regulere tid, stad og format for aktivitetar på ein måte som legg til rette for ordna diskusjon, men dette skal ikkje avgrense ein fri og open debatt. Det er opp til vitenskapleg tilsette og studentar, ikkje institusjonane, å heie fram yringar eller gå i rette med dei og møte dei med argument. Akademisk diskusjon føreset at yringar andre kjem med, ikkje blir møtte med togn. Han føreset at vi anerkjenner at også synspunkt vi er djupt ueinige i, har ein plass i offentlegheita.

Det er ei sentral oppgåve for akademiske institusjonar å utvikle evna og viljen til å føre god debatt og å beskytte fridommen til meningsutveksling dersom nokon prøver å setje grenser for han. Akademisk fridom og akademisk yringsfridom føreset ein open debattkultur, og institusjonane bør derfor beskytte og fremje debatt om kontroversielle tema. Både tilsette og studentar skal engasjerast i fri diskusjon om kontroversielle akademiske spørsmål og bli gjevne trening i å vurdere ulike synspunkt kritisk, inkludert eins egne.

Fagfelt, fakultet eller institutt prega av konformitet eller eit avgrensa meningsmangfald blir særleg oppfordra til å hente inn kontrære synspunkt og synsmåtar utanfrå.

avstå fra samarbeid med institusjoner og forskere fra disse landene, og det legges også til rette for slikt samarbeid fra nasjonalt hold, bl.a. gjennom Panoramastrategien. Det finnes flere argumenter for at et slikt samarbeid bør foregå. I mange tilfeller trengs det for å kunne ligge i forskningsfronten, men det kan også være viktig av politiske og kulturelle grunner. Igjen er det imidlertid viktig for utvalget å understreke at den enkelte institusjon og vitenskapelig ansatte må tenke gjennom

hvordan slike samarbeid bør arte seg. Norske institusjoner har ansvar for å legge til rette for at egne ansatte fritt skal kunne ytre seg om de vitenskapelige funn forskningen deres frembringer.

Eksportkontrollreglene er kritisk viktige for det norske samfunnet. Det er også akademisk frihet og yringsfriheten. Utenriksdepartementet besitter kunnskap om det første, men ikke det andre. Det bør etter utvalgets syn få to viktige konsekvenser i praktiseringen av det nye regelverket. Den ene er

Boks 7.3 Erklæring om akademisk ytringsfrihet

Den akademiske ytringsfriheten er begrunnet i vårt behov for sannhets- og kunnskapssøken. Som samfunn er vi avhengig av kontinuerlig å søke ny viten og dermed også utfordre etablerte sannheter. Fri forskning og åpen diskusjon og kritikk er forutsetninger for vitenskapelige fremskritt – og for at de skal utnyttes til felles beste. Friheten går hånd i hånd med et ansvar for saklighet, etikk og faglige standarder i de akademiske fagene. Den er likevel alltid en frihet til å utfordre de samme standarder.

Også studenter har akademisk ytringsfrihet som fullverdige medlemmer av et akademisk fagfelleskap. Fullverdig er ikke det samme som fullbefaren: Studenter skal derfor ha både mulighet til og et ansvar for å motta undervisning i vitenskapelig argumentasjon og tenkemåte.

Som uavhengige forvaltere av akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet, er akademiske institusjoner avgjørende for maktspredning og mangfold i samfunnet. Den akademiske friheten gir academia en forpliktelse til å skape størst mulig handlingsrom for bruk av den akademiske ytringsfriheten. Ledere i academia må ta ansvar for å støtte, fremme og beskytte vitenskapelig ansatte og studenter i aktivt å bruke sin akademiske ytringsfrihet.

Den frie ytring er livsnerven i academia. Institusjonene må derfor ikke legge begrensninger på vitenskapelig ansatte og studenters frihet til å snakke, skrive, lytte, utfordre og lære. En ansatt eller student som ønsker å fremme problemer, teorier og synspunkter, skal ha en mulighet til å bli hørt – og til å bli konfrontert med spørsmål, motargumenter og kritikk.

Akademiske institusjoner skal fremme en ytringskultur preget av gjensidig aksept og

respekt for uenighet, og slik bidra til en sivilisert diskusjon. De har en plikt til å ivareta ansatte og studenter som utsettes for ulovlige ytringer. Men det er ikke opp til institusjonene å beskytte ansatte og studenter mot lovlige ytringer mange er uenige i eller blir støtt av. Ytringsfriheten verner også pinlige, uakseptable, umoralske, ubehagelige, sjokkerende og fornærmende ytringer. Institusjonene kan regulere tid, sted og format for aktiviteter på en måte som legger til rette for ordnet diskusjon, men dette skal ikke begrense fri og åpen debatt. Det er opp til vitenskapelig ansatte og studenter, ikke til institusjonene, å heie ytringer frem eller gå i rette med dem og møte dem med argumenter. Akademisk diskusjon forutsetter at andres ytringer ikke møtes med taushet. Den forutsetter anerkjennelse av at også synspunkter man er dypt uenige i, har en plass i offentligheten.

Det er en sentral oppgave for akademiske institusjoner å utvikle evnen og viljen til å føre god debatt og å beskytte friheten til meningsutveksling dersom noen forsøker å begrense den. Akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet forutsetter en åpen debattkultur, og institusjonene bør derfor beskytte og fremme debatt om kontroversielle temaer. Både ansatte og studenter skal engasjeres i fri diskusjon om kontroversielle akademiske spørsmål og gis trening i kritisk vurdering av ulike synspunkter, inkludert ens egne.

Fagfelt, fakulteter eller institutter preget av konformitet eller begrenset meningsmangfold har en særlig oppfordring til å hente inn kontrære synspunkter og synsmåter utenfra.

at universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter som har engasjement i og med stater som Norge ikke har sikkerhetspolitisk samarbeid med, bør styrke sin egen kompetanse til å vurdere risiko ved samarbeidet og kvalitetssikre det for å drive både akademisk og sikkerhetsmessig forsvarlig. Ved siden av å holde seg løpende oppdatert på kunnskapsoppdateringer fra sikkerhetstjenestene og andre, kan det være hensiktsmessig å etablere et fast ekspertpanel som kan vurdere samarbeidsprosjekter og avtaler før de inngås og i løpet av samar-

beidsperioden og gi råd for ansvarlig akademisk samarbeid ved institusjonen.

Den andre konsekvensen er at institusjonene må delta i konsultasjons- og beslutningsprosesser som angår Utenriksdepartementets håndtering av eksportkontroll av kunnskapssamarbeid, se pkt. 7.6.2.

Gjennomgangen i kapittel 6.4.2 viser at internasjonaliseringen kan skape utfordringer for institusjonene og dette kan få konsekvenser også for akademisk ytringsfrihet. Hvordan bli de interna-

sjonalt rekrutterte ansatte tatt imot? Hvordan blir de innlemmet i det akademiske fellesskapet i det norske samfunnet? Utvalget vil oppfordre institusjonene til å ha en mer bevisst og helhetlig tilnærming til internasjonaliseringen, ikke minst knyttet til rekruttering. Hvordan vil vi ta imot internasjonalt rekrutterte vitenskapelig ansatte? Hvilke krav og tilbud vil arbeidsgiver ha for å gi kunnskap om språk, kultur og om samarbeids- og yringskulturer? Det er også viktig å se på hvordan en økende andel internasjonalt rekrutterte vitenskapelig ansatte påvirker utviklingen av faget, av oppgavefordeling mellom ansatte, av kunnskapsformidling til samfunnet osv. Internasjonaliseringen krever bevissthet i utforming av personalpolitikk inkludert rekruttering, og i fagutvikling.

Ansattes bruk av tittel og institusjonstilknytning er blant de fremstillingsmåter som ofte skaper uenighet i academia, se kapittel 6.3.1. Det er opp til institusjonen å bestemme hvem som uttaler seg på institusjonens vegne. Rettslig sett er det opp til den enkelte ansatte å velge hvordan vedkommende vil fremstå i offentligheten, så fremt vedkommende taler på vegne av seg selv. De fleste fagfolk gjør det. Fagfolk som har lederposisjoner har en særlig oppfordring til å tydeliggjøre hvilken rolle de uttaler seg i. Det ligger uansett i det individuelle, akademiske yringsansvar å ha et bevisst forhold til hvordan man bruker sin akademiske legitimitet og tyngde i offentligheten. Institusjonene bør jobbe for å øke bevisstheten om de ulike hensyn som taler for og mot å uttale seg med tittel og tilknytning i ulike situasjoner. Det kan både minimere denne typen konflikter, og gjøre den enkelte ansatte tryggere på hvilke vurderinger de selv må gjøre.

Institusjonell omdømmetekning reiser noen særlige spørsmål. Hva er et universitets omdømme, og hvordan trues det? En akademisk institusjons omdømme forutsetter ikke bare kvalitet i forskning og undervisning, men også at institusjonen aktivt fremmer og beskytter akademisk frihet og akademisk yringsfrihet. Universitetenes samfunnsoppdrag er i endring. Fra relativt sett små, elitistiske, introverte institusjoner med begrenset påvirkning i det omliggende samfunnet, er universitetene blitt store samfunnsinstitusjoner med omfattende påvirkning av store deler av ungdomskullene. De påvirker gjennom utdanning, men er også en arena for videre dannelse. Universitetene har aktive grenseflater mot privat næringsliv og offentlig sektor, og nyter godt av en betydelig finansiering. Sånn sett er omdømmet av betydning, men det både arter seg og ivaretas ulikt i en akademisk institusjon enn i andre virksomheter, særlig i

privat sektor. Akademisk omdømme må basere seg på åpenhet, aksept for uenighet og skarp meningsbrytning, men med faglig grundighet, respekt for dokumentasjon og innsikt.

Hvordan forholder man seg til akademisk yringsfrihet i saker der institusjonen har signalisert et synspunkt? Sannsynligvis best ved å anvende akkurat de samme prinsippene som ellers. Der universiteter og høyskoler har tatt standpunkt på institusjonelt nivå, er det viktig å bejae divergerende syn fra ansatte og studenter. Uenighet er fint, det bringer verden fremover, og ansatte som er uenige i institusjonens syn bør stimuleres til å ytre seg og utfordre det institusjonene mener.

Institusjonene må være bevisste på det mulige motsetningsforholdet som ligger i at de både skal fremme og verne akademisk frihet og sikre høy kvalitet i forskning, undervisning og formidling som skissert i kapittel 6.2.2. Det er ikke noen fasitløsning på dette mulige dilemmaet. Det er imidlertid et institusjonelt ansvar å sikre oppmerksomhet omkring problemstillingen, og legge til rette for åpne og transparente diskusjoner om de ulike hensyn som gjør seg gjeldende underveis i de prosessene som aktualiserer den.

I samarbeid med andre samarbeidspartnere som næringsliv, instituttsektor og andre, kan institusjonene bli utfordret der samarbeidspartnere ønsker rettigheter til resultater, patenter og liknende. Da innskrenkes også yringsrommet for vitenskapelig ansatte som skissert i kapittel 6.4.5. Slik innskrenkning kan være legitim, men den må tydeliggjøres ved avtaleinngåelse og prosjektplanlegging. Eventuelle innskrenkninger må være av en type alle involverte er omforente om. Selv om konkurranseforhold kan gjøre det nødvendig å forsinke publisering, bør åpen publisering og muligheter for kildekritikk være hovedregelen.

Institusjonene må også være oppmerksomme på de dilemmaer som kan oppstå i møtet mellom personvern og forskningsetikk, og akademisk frihet og yringsfrihet. Det er svært viktig at disse møtes på en helhetlig måte der etiske og personvernmessige hensyn balanseres både mot yrings- og informasjonsfrihet. Institusjonene bør involvere sine vitenskapelig ansatte i utforming av de systemer og rutiner som skal ivareta en god balanse her. Hvor mye overprøving/kontroll og hvor stor tillit den enkelte vitenskapelig ansatte bør få, er en diskusjon som må tas ved den enkelte institusjonen. Økt bevissthets- og kunnskapsnivå hos de ansatte hos forskningsinstitusjonene vil være et første skritt, herunder forståelse av at per-

sonvern ivaretas dels av lovregler og dels av forskningsetiske normer. Kunnskap er nødvendig for å få etablert gode forvaltningsrutiner og klarhet i ansvar. Videre er god forståelse og refleksjon nødvendig for å kunne formulere velfunderte forbedringsbehov. Dette må inngå i opplæringen som ansatte skal ha i forskningsetikk (etter forskningsetikkloven) og i akademisk frihet, jf. utvalgets forslag til å lovfeste krav til opplæring i universitets- og høyskoleloven § 1-5. Forslaget er omtalt i kapittel 7.2.

Elementer som kan inngå institusjonenes strategier for formidling er omtalt i kapittel 7.3.1 om formidling som element i utviklingsavtalene mellom Kunnskapsdepartementet og de statlige universitetene og høyskolene.

Det er viktig at akademiske institusjoner anerkjenner behovet for mangfold i rekrutteringsarbeidet, og bidrar til å oppnå dette. Her er det særlig viktig å være oppmerksomme også på politisk og ideologisk meningsmangfold.³⁰ For å bidra til likestilling og motvirke konformitetstenking er det nødvendig at mangfoldstenkingen er bredt anlagt, langs flere akser. Det er et lederansvar å øke bevisstheten om betydningen av mangfold i bred forstand.

Institusjonene bør uttrykke tydelige forventninger til at alle ansatte modig og fritt bruker stemmen sin og bidrar til å utvikle en variert og uensartet debattkultur. Raushet overfor ulike syn og meningsmotstand bør fremelskes – enighet er ikke noe mål i seg selv. Som midlertidig ansatt kan det oppleves særlig utrygt å ytre seg. Institusjonene bør i sin personalpolitikk og -strategi være seg bevisste hvordan midlertidighet innvirker på mulighetene for å skape en god akademisk ytringskultur.

Utvalget vil oppfordre institusjonene til å bruke Universitets- og høyskolerådet som samarbeidsarena for utvikling av felles systemer, støtteapparat og verktøy. Her bør det også være rom for samarbeid med andre forskningsutførende sektorer som HF-ene og forskningsinstituttene.

Klok ledelse

Klok ledelse starter i harmoniske tider, og god samarbeids- og ytringskultur er viktigste virkemiddel. Men kultur skapes ikke av ledelsen alene, selv om ledelsen legger viktige premisser. Det

krever tid, energi, kompetanse og stadig vedlikehold. Den gode akademiske kultur inneholder elementer som sannhetssøking, likeverd, åpenhet, nysgjerrighet og vennlighet. Men sannsynligvis også demokratiske mekanismer, som aksept for avgjørelser og evne til å gjennomføre vedtatte tiltak.

Utvalget ser flere måter å styrke klok ledelse ved institusjonene, og vil peke på noen av dem:

Helt sentralt er at ledere på alle nivåer har god forståelse for ytringsfrihet. Hva den er, hvorfor den er beskyttet, hvordan den er beskyttet – og hva som skal til for lovlig og klokt å gripe inn i den. De må også ha god forståelse for forholdet mellom akademisk frihet, ytringsfrihet og akademisk ytringsfrihet. Dette er beskrevet i kapittel 3.1.

Ledere på alle nivåer har et ansvar for å fremme at akademisk ytringsfrihet, både i form av allmennrettet faglig formidling og aktiv deltakelse i det åpne ordskiftet, inngår i universitetsoppdraget. Det er en forventning til alle akademisk ansatte.

Hvordan ledelsen kan bidra til mer formidling, god debattkultur, åpne debatter, og aksept for saklig, men skarp uenighet bør være gjenstand for vedvarende diskusjon. Ledere må trenes til å forholde seg til faglig uenighet og kritikk, og til å være synlige og ansvarlige, ikke unnfallende og passive i møte med konflikter og tilsynelatende uløselige dilemmaer.

Ledere kan med fordel gi hverandre tips om hvilke tiltak som viser seg å fungere for å gjøre vitenskapelig ansatte til modigere, tryggere og mer aktive formidlere. En måte å gjøre dette på, er å ha gode rutiner for hvordan man håndterer mediestormer. Slike rutiner må forberedes i rolig farvann. Medarbeidere må trenes ikke bare i mediehandtering, men i hvordan de kan støtte hverandre opp mot og etter medial formidling som kan bli til stormer. Der disse bryter ut, må ledere hurtig tre støttende til, og også oppfordre den ansattes kollegaer til å mobilisere, enten i offentligheten, med argumenter eller som støttende kollegaer.

Lederutvikling er en av nøklene for å sikre en god ytringskultur. I norske universitet og høyskoler er instituttledere, dekaner og institusjonsledere ansatt på åremål. Generelt vil en instituttleder, dekan eller rektor i større grad identifiseres med sin lederposisjon enn med sin opprinnelige fagstilling. Dermed vil utsagn i faglige spørsmål lett tas til inntekt for institusjonens syn, snarere enn som faglige meningsyttringer. Tilsvarende vil utsagn bli oppfattet mer som lederkonklusjoner enn som en

³⁰ Se omtale i kapittel 6.5.2, og Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). *Ytringsfrihet i en ny offentlighet*. Grensene for debatt og rommet for kunnskap. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022>, kapittel 8.

likeverdig samtale. Dette setter faglige ledere i en særstilling som debatt deltakere. Dobbeltrullen stiller høye krav til tydeliggjøring og etterlevelse.

Formidling kan, som forskning og undervisning, skape kontroverser. De kan bli tøffe for de vitenskapelig ansatte. Særlig den medfart man kan få i det Jürgen Habermas har kalt «den ville offentlighet» oppleves krevende. Ekstra ille kan det bli i de uredigerte medier. Den medfart ansatte kan få her, kan være så hard at flere innspill har sammenlignet den med en «krig». Skal man ta denne metaforen på alvor så langt den rekker, kan man vurdere å høste erfaringer fra dem som driver med krig. I Forsvaret må ledere kjenne seg selv og sine soldater, og deres sterke og svake sider. Man må mentalt forberede både seg selv og hverandre på hvordan skarpe situasjoner kan arte seg, og trene på hvordan man kan håndtere dem. «Det er ikke hvordan du har det, men hvordan du tar det, som betyr noe – og hvordan du tar det, kan du faktisk øve på».³¹

Flere som har formidlet kontroversielle forskningsfunn, peker på at de opplever å bli stående alene i kampens hete. Det kan avskrekke både den enkelte og kollegaer fra å drive med formidling. Ledere på alle nivåer, men særlig nærmeste ledelse, må være oppmerksomme overfor vitenskapelig ansatte som kommer i en slik situasjon. Påkjenningen oppleves sterkere for den enkelte enn den oppleves fra siden. Synlig ledelse som støtter, oppmuntrer og legger til rette, både før, under og etter kan være avgjørende for den enkelte. Den kan også ha betydning for om andre i miljøet vil tre frem når det er de som har noe på hjertet. Det er viktig å skape en kultur der også kollegaer mobiliserer i slike situasjoner, for å dempe følelsen av at den enkelte står alene. Slik støtte trenger ikke være støtte til det faglige innholdet eller det kontroversielle synet, men en anerkjennelse av at nettopp å løfte debatt, luft synspunkt, er en selvsagt og viktig del av det akademiske oppdraget. Det er en ledelsesoppgave å støtte formidling, også når man er uenig i innholdet i det som formidles.

Etter at støyen har lagt seg, er det viktig å ha systemer for «debrifing». For at de skal fungere, må prosedyren for støtte og oppfølging både før, under og etter «kampene» være godt kjent i forkant. De fordrer også at en opplevelse av trygghet i kollegiet eller en gruppe av kollegaer er etablert før kampene oppstår.³² Sett under ett, gir disse innsiktene i håndtering av skarpe situasjoner flere

konkrete føringer for hvordan ledere kan skape kulturer for bedre håndtering av stormfulle formidlingssituasjoner.

Klok ledelse innebærer å sikre og tydeliggjøre at «upopulære» utsagn ikke møtes med sanksjoner, som lavere prioritet ved tildeling av forskningstermin, mindre meritterende undervisning e.l. Kriterier for tildeling av plikter og privilegier bør diskuteres i det relevante fagmiljøet. Både ledelse og enkeltansatte har interesse i at prosedyrene for tildelinger av plikter og goder er mest mulig tydelige og transparente. Det er vanskelig å gardere seg helt mot mistanker om at noen er blitt sanksjonert for sine upopulære standpunkter, men åpenhet hjelper. Mistankene bør ønskes velkommen i åpent lende, slik at de kan lyttes til, og diskuteres fritt. Kunsten er å lande valg og prioriteringer, med tilstrekkelig legitimitet og uten evige omkamper. Det er vanskelig å få til uten åpenhet og klare konfliktløsningsprosedyrer.

Det ligger i den akademiske ytringsfrihetens natur at enkeltansatte eller studenter vil hevde at deres frihet er frarøvet dem, selv der dette er helt grunnløst. Subjektive opplevelser av innskrenket akademisk ytringsfrihet må tas på alvor, men må kunne underbygges med faktiske holdepunkter for å fordre intervensjon fra ledelsen for at forhold skal rettes opp. Både den enkelte og ledelsen vil være bedre rustet mot opplevelsen av at «jeg skrev en upopulær kronikk, og året etter fikk jeg ikke forskningstermin»-typen dilemma, dersom institusjonen/ledelsen er forberedt på at slike situasjoner kan oppstå, og har trent på de dilemmaene de kan forårsake. Dette er ikke enkelt. Ledere må være forberedt på, og skolert til, å tåle slike påstander uten at det skal føre til endeløse prosesser. Hvis prosessene frem mot en beslutning har vært åpne, forutberegnelige og tilstrekkelige, må man som leder vise til dem, stå på beslutningene og gå videre.

Undervisningsopplegg og utsagn gitt i undervisningssammenheng kan gripe inn i den akademiske ytringsfriheten. Friheten kan for eksempel oppleves redusert innenfor relativt rigide opplegg for rammeplanstyrte utdanninger. Ledere kan måtte gripe inn i situasjoner hvor en underviser opplegg stadig får negative studentevalueringer, sviktende oppslutning og dårlige resultater målt gjennom eksamensvurderinger. Alle forholdene som knyttes til studentrelasjoner og undervisningsopplegg vil også være tjent med forutsigbarhet skapt gjennom en diskusjon av hvordan man som miljø skal etablere endringer for å fremme kvalitet.

³¹ J.G. Reichelt, Håndbok i militærpsykiatri (2016) s. 69

³² Id. s. 80 flg.

Boks 7.4 Om ledelse

Før tenkte mange at akademisk frihet handlet om at ledelsen var hands off. Nå handler det om at ledere må støtte sine ansatte.

Tanja Storsul, direktør ved Institutt for samfunnsforskning, i Lederforum for forskningsetikk 26. november 2021

<https://www.forskningsetikk.no/aktuelt/akademisk-frihet-krever-aktivt-lederskap/>

Det kan også oppstå uenighet i fagmiljøet om innholdet i undervisningsopplegg eller situasjoner der en underviser og studentene er uenige i innholdet som presenteres. Dette er ekte dilemmaer, hvor den faglige friheten til den enkelte underviser vil stå sterkt. Det betyr ikke at uenighetene ikke skal adresseres, men det må skje gjennom en åpen, sannhetssøkende, jevnbyrdig faglig debatt. I denne typen diskusjoner er det også viktig å understreke at studentene må få opplæring i akademisk ytringsfrihet og hva det innebærer å ha en faglig meningsutveksling, jf. kapittel 7.4.3.

Klok ledelse er ikke å abdisere som leder når den akademiske ytringsfriheten skal vernes og stimuleres. Tvert imot bør ledelse sikre legitime arenaer, for eksempel seminarer og faglige fora for å stimulere til fordomsfrie debatter. Ikke bare internt i enheten man leder, men også ved ytre deltakelse og ved å invitere omverdenen inn. Dilemmatrening kan bidra til å sikre gode avveininger, ikke bare for lederne, men i hele miljøet.

7.4.3 Opplæring og kulturutvikling

Kunnskapsbehov for alle i akademien

I kraft av den institusjonelle akademiske frihet, er utvikling av systemer og rutiner for opplæring i akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet noe som må utvikles ved og forankres i den enkelte institusjon. Vi peker i dette avsnittet på noen av de opplærings- og treningsbehov som utvalget har fått inntrykk av gjennom sitt arbeid. Mange av dem er felles, noen er særskilte for hhv. ansatte, studenter og ledelse. Ansvaret for nødvendig opplæring gis ligger på institusjonen.

Som påpekt i kapittel 7.2.2. har utvalget fått et klart inntrykk av at selv grunntrekkene i akademisk frihet og ytringsfrihet ikke kan forutsettes

kjent hverken på ledelsesnivå eller blant universitetsansatte og studenter. Uten slik kunnskap er det vanskelig å ivareta de lovpålagte oppgaver institusjonene har etter uhl. § 1-3 og oppfylle formålet i § 1-1.

I dag har institusjonene systemer og rutiner for å gi sine ansatte den opplæring som er nødvendig for at de kan fylle henholdsvis forsker- og undervisningsoppdragene sine. Med utvalgets forslag til uhl. § 1-5 nytt tredje ledd, vil de også få eksplisitt ansvar for å ha systemer og rutiner for opplæring i akademisk frihet og akademisk ytringsfrihet, jf. kapittel 3.1.

Dette er viktig for ivaretagelsen av alle arbeidsoppgavene ved akademiske institusjoner, men særlig for det formidlingsoppdraget som vitenskapelig ansatte og studenter utøver – og som ledelse og øvrige ansatte på ulike måter understøtter og muliggjør.

Det brede samfunnsoppdraget som formidlingsaspektet av det akademiske virke bidrar til, kan ikke ivaretas uten god kunnskap om ytringsfrihetens begrunnelser og den akademiske ytringsfrihetens betydning for sannhetssøken. Det gjør at alle som innvirker på de vitenskapelig ansattes og studentenes utøvelse av den akademiske ytringsfriheten må ha grunnleggende kunnskaper om dette. Det gjelder for eksempel ansatte i personalavdelingen, undervisningsavdelingen og forskningsadministrasjonen, kommunikasjonsavdelingen og hos dem som velger og velges som styremedlemmer.

Opplæringsprogrammer for nyansatte må gi god kunnskap om det akademiske samfunnsoppdrag i bred forstand, og for hvordan akademisk ytringsfrihet er avgjørende for å fylle dette oppdraget. Akademikere som er opptrent i land eller kulturer der akademisk ytringsfrihet står svakere, eller der den forvaltes på mer hierarkiske måter, bør gis særskilt støtte. Ikke bare til forståelse av hvilke forventninger institusjonene har til alles ivaretagelse av formidlingsoppdraget, men også av den aksept som er for at alle – fra studenter til professorer – bidrar.

Den gode forståelsen som trengs i sentrale deler av institusjonsledelsen og hos de vitenskapelig ansatte kan ikke oppnås gjennom et engangskurs. Den forutsetter vedvarende trening i de dilemmaer og avveiningsspørsmål utøvelsen av frihetene avstedkommer. Ideelt sett bør treningen i akademisk ytringsfrihet inngå som essensielt element i det lange, akademiske utdanningsløpet som alle vitenskapelig ansatte går gjennom – fra de er studenter og vedvarende videre i deres akademiske virke.

Innspillene til utvalget tyder på at det er et stort behov for forståelse for og trening i god debattkultur. Også dette behovet gjelder på alle nivåer i akademia. Dette har en side både til opplæring og kulturutvikling: Forutsetningene for god debattkultur kan læres. Utøvelse og ivaretagelse av god debattkultur krever vedvarende trening og vedlikehold.

God sannhetssøken forutsetter åpenhet og lytting, ikke bare insistering på egne standpunkter. Dette er selvsagt, men ofte vanskelig å leve opp til i praksis. Skal noen bli klokere og skal man selv få og skape mer innsikt, må meningsutvekslinger være rimelig saklige og redelige, og fri for vranglesninger, hersketeknikker, personrettet og stråmannsargumentasjon og tendensiøse gjengivelser. Det er helt avgjørende at man tolker hverandre velvillig, gjengir hverandre på en representativ måte og prøver å konstruere motpartens argumenter på best mulig måte – for dem.

Arne Næss' normer for saklighet og Jürgen Habermas' forutsetninger for en ideell talesituasjon kan være gode utgangspunkter for diskusjon. De kan også gi grunnlag for trening i og forståelse av hvordan sannhetssøkende debatt kan foregå. De gjør det mulig å diskutere saklig og rasjonelt også i situasjoner der man er skarpt uenige. De legger til rette for utøvelse av argumentativ strid i ordnede former, og de gir retningslinjer for å kunne oppnå enighet – eller begrunnet uenighet.

God debattkultur fordrer også en rimelig grad av kollegialitet og fellesskap blant akademikere, både ansatte og studenter. Innspillene til utvalget tyder på at slik kollegialitet mangler mange steder. Det kan tilsi opplæring i hvorfor kollegial støtte er viktig, og hvordan fellesskapsfølelse kan bygges og ivaretas. Det er ikke noe mål å være eller bli enige, og også skarpe meningsutvekslinger kan være helt på sin plass. Men man kan med fordel vise støtte til hverandres formidling og utspill, tross uenighet både om innhold og form. Kanskje særlig når man er uenige. I situasjoner der kollegaer blir utsatt for mye motbør, kan man stille opp for hverandre – enten ved selv å delta nyanserende eller opplysende i debatter, eller ved å opptre støttende direkte overfor den utsatte kollegaen. Ved urimelige eller usaklige angrep i offentligheten, kan slik kollegial tilstedeværelse være særlig viktig: Motstand er en ting, følelsen av å stå helt alene, kan være langt verre.

Sannhetssøken forutsetter også kunnskap om feilkilder, slik at man kan korrigere for dem. Det gjør for eksempel innsikt i menneskelige feilslutninger og bias viktig. Man må forstå både hvordan de kan føre til feilslutninger i egne undersøkelser

og resonnementer, og også hvordan de påvirker dem man prøver å formidle til.

Å besinne seg i møte med sterk motstand fra akademisk hold, kan være krevende nok, selv om den er noenlunde saklig og begrunnet. Det er ofte enda verre i de ikke-akademiske fora der mistenkeliggjøring, urimelige påstander eller konspirativ tenkning dominerer. Antagelig er besinnelse og saklighet i formidling likevel enda viktigere nettopp i møte med slike offentligheter.

Dette forutsetter for det første at man overholder grunnleggende saklighetsregler – selv om de man argumenterer mot, ikke gjør det.

For det andre må man ha en noenlunde forståelse av hvordan man kan formidle på en måte som er egnet til å få folk til å forholde seg mer åpent til ny kunnskap, fremfor bare å søke bekreftelse på det de allerede mener.

Fordommer kan ikke kureres med faktareferanser alene. Opplysning «bare» ved å formidle at noe er vitenskapelig bevist eller motbevist, kan i noen sammenhenger forsterke troen på myter fremfor å svekke dem.³³ Skal man tilbakevise festnede myter, bør man la være å gå om bord i det narrative de bygger på, tilby alternativer som er godt vitenskapelig underbygd, forklare hvorfor sentrale grunnlag for mytene er feil, og med forståelige henvisninger til forskning forklare og utdype hvordan ting isteden henger sammen.³⁴

Medietrening

Akademikere må trenes opp til å forstå at breddeoffentligheten er «vill» – at den er ikke et akademisk seminar. Den stiller andre krav til overblikk, hurtighet, korthet og form. Den forutsetter at man er i stand til å skille grums og mishagsyttringer fra kritikk som kan brukes konstruktivt, og at man ikke lar seg påvirke for mye av de første, men er villig til å interagere med de andre. Akademikere er, som folk flest, bare mennesker. Det er ulikt hvilke tålegrenser de har for offentlig motstand – også den som består i skarp, men legitim og viktig kritikk. Fordi de har et særlig formidlingsoppdrag, må de trenes til å tåle i alle fall de former for motstand som er nødvendig for reell meningsbrytning og sannhetssøken. Da må de gis

³³ Se Nyhan, B. og J. Reifler (2010). When Corrections fail: The persistence of political mis-perceptions, *Political Behavior* 32 (2), s. 303-330 <https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-010-9112-2>

³⁴ Se f.eks. Lewandowsky, S, mfl., *Debunking Handbook 2020* <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2020/10/DebunkingHandbook2020.pdf>

redskaper til å håndtere offentligheter som skiller seg fra de faglige. De kan søke råd hos mer medievannte kollegaer – og mer medievannte kollegaer kan med fordel tilby hjelp, råd og støtte ved medieopptredener, både før, under og etterpå. Men det er et institusjonelt ansvar å sikre opplæring, og rom for formidling.

Medieformidling forutsetter ofte forenkling. Forenkling av faglige innsikter kan være svært krevende. Det krever ofte svært god oversikt ikke bare over fagfeltet, men også hvordan det man vil formidle henger sammen med andre felt, og kan knyttes til størrelser og eksempler som er kjent for flere enn fagfellene. Folk flest er ikke dumme, men de må ledes inn i stoffet fra trinn én i resonnementer og videre – selv om forskeren selv oppholder seg på, og er mest opptatt av trinn 17. Konklusjoner og funn kan med fordel formidles før (eller istedenfor) veien frem til konklusjonene. Forenkling og fengende fremstilling kan man få hjelp til av gode redaksjoner eller forskningsjournalister, eller også av kommunikasjonsmedarbeidere ved de akademiske institusjoner.

For å forenkle godt, må man ha en forståelse av målgruppen – hvem leser eller lytter i de kanalene man formidler inn i? Hvilken sjanger eller tone er det som gjelder der? Hva har vært sagt før om lignende tema? Hvilke virkelighetsforståelser og spørsmål er sentrale?

Det er umulig å formidle og forenkle uten god språkforståelse og -beherskelse. De som ikke har godt språk, bør få hjelp til å utvikle dette. I tillegg til opplæring i fagspråk, trengs opplæring og trening i klarspråk. Ansatte med andre morsmål enn norsk, og de studenter som ønsker dette, bør sikres effektiv norskopplæring, både skriftlig og muntlig.

Medieformidling forutsetter også forståelse av hvordan ulike medier virker, og hvorfor de opptrer som de gjør. Som påpekt i pkt. 6.2.4 og 6.2.5 har det akademiske og det journalistiske samfunnsoppdrag flere likhetstrekk, men også ulikheter som kan legge en demper på formidlingsviljen. God formidling forutsetter en felles forståelse av hverandres mål og metoder. Som akademikere må skjønne grunntrekk i andre fagfelts mål og metode for tverrfaglig samarbeid, må de også skjønne grunntrekk i mediernes samfunnsoppdrag, metoder og virkemidler for å kunne samarbeide godt med dem. Også kunnskap om mediernes etiske regler er viktig, bl.a. for forståelse for, og forebygging av situasjoner som beskrevet i kapittel 6.2.5.

Akademikere må for eksempel forstå forskjellen på ulike formidlingssjangre. I skriftlig formidling er et eksempel på betydningen av dette for-

skjellen på kronikker og intervjuer: Forutsatt at man holder seg innenfor tegngrense og skriver noenlunde forståelig, gir en kronikk eller et lese-rinnlegg rimelig god kontroll over fremstillingsform. Tittel og ingress kan endres redaksjonelt, men innhold og retning er gitt. Et intervju har man mindre kontroll over. Selv der man får sitatsjekk, kan den vinklingen media synes er interessant være annerledes enn det man selv så for seg, og budskap man selv mener er mindre vesentlig kan være uthevet eller satt i sentrum for fremstillingen. Dette er viktig å være klar over ikke bare for egen formidling, men også for hvordan man leser det kollegaer uttaler: Oppsiktsvekkende utsagn i en kronikk kan med fordel leses velvillig: Er det en kjerne av noe viktig der, som du går glipp av fordi du henger deg opp i form? Er en kollega gjengitt på en sjokkerende eller provoserende måte i et intervju, er det ikke noe i veien for å forhøre seg om noe er tatt ut av sammenheng eller blåst urimelig opp før du går i strupen på vedkommende offentlig.

Man må også trene på å forholde seg til «dumme spørsmål». De fleste journalister er ikke dumme, men de er ikke fagfeller. De trenger innføring i stoffet. På samme måte som fra studenter, må «dumme spørsmål» møtes med veiledning. Man kan forklare hvordan spørsmålene i stedet kan stilles for å få frem det som er viktig og bidrar til forståelse og nye innsikter.

Flere akademikere formidler og deltar aktivt i breddeoffentlighetene med sin kunnskap i uredigerte medier, både i normaltillstander og i krise og krig. Det er flere gode eksempler på hvordan akademisk formidling raskt har fylt informasjonshull og nye kunnskapsbehov både under koronapandemien og krigen i Ukraina. Formidling i uredigerte medier byr på en rekke muligheter – og utfordringer. Sjangerforståelse er avgjørende for å lykkes med formidling også i slike medier. Ulike plattformer har ulik tone, format og «trender». Formidling uten hensyn til dette kan lett gå på tverke. Formidling i disse kanalene må også læres, og trenes på. Det forutsetter grunnleggende kunnskap om måten nettoffentlighetene og -plattformene virker på. Sentralt her er forståelse av hvordan ulike algoritmer kan bidra til å akselerere effektene av våre fordomsbaserte, gruppeforsterkede feilslutninger. Man må også lære hvordan vanlig språktolkning utfordres i bobler og ekkokamre preget av stammespråk, memer og andre særpregede kommunikasjonsformer.

Som fremhevet i kapittel 6.2.5, spres det i nettoffentlighetene mye feilinformasjon. Den er vanskelig både å oppdage, og rette opp i. Populisme,

eliteforakt og ulike kampanjer kan generere trusler og hets. De ulovlige delene av dette må institusjonene ha rutiner for å oppdage og melde til politiet. De som står for noe offentlig kan utsettes for usakligheter, «kommentarfeltkriger» og twitterstormer som er lovlige, men massive, og dermed svært belastende. Jo hardere offentlighetene blir – eller fremstår – desto verre.

Dette stiller særlige krav til opptrening og mental forberedelse hos dem som formidler, og til gode rutiner for ivaretagelse av dem som står i striden både fra kollegaer, ledelse og administrativt ansatte. Ledelsesansvaret i slike situasjoner er omtalt i kapittel 7.4.2. Ut over god ledelse, tilsier de lærdommer man kan trekke fra andre samfunnsgrupper som står i reelle kriger og er i virkelig fare, at kollegial støtte er avgjørende for den ansatte eller student som blir stående i skarpe situasjoner. Det er viktig å skape en kultur der også studenter og kollegaer mobiliserer i slike situasjoner, for å dempe følelsen av at den enkelte står alene. For at systemer for «debriefing» skal fungere, må prosedyrene for støtte og oppfølging både før, under og etter «kampene» være godt kjent før kriser oppstår. De fordrer også at en opplevelse av trygghet og samhold i større eller mindre deler av kollegiet er godt etablert på forhånd.³⁵ Den støtte man kan få av ledere og kollegaer i og etter skarpe offentlighetssituasjoner forutsetter noe som er mangelfullt mange steder i akademia: God kollegial kultur, fellesskapsfølelse og opplevelsen av at den sannhetssøken man jobber for, er et felles mål.

Særlig om studenter

Kunnskap om hva, hvorfor og hvordan akademisk frihet og ytringsfrihet er sentral også for studenter. De trenger trening i og trygghet på sin akademiske frihet, og på den frihet de har til å ytre seg og til å la seg informere om ulike typer kunnskap. De må lære hvorfor og hvordan de kan bidra til meningsutveksling omkring alle deler av akademia, herunder den undervisningen de får. De må også få trening i hvordan ytringsfriheten kan brukes på måter som fremmer sannhetssøken demokrati og individets frie meningsdannelse.

God kunnskap om ytringsfrihet som forutsetning for sannhetssøken, er også viktig for at studenter skal kunne medvirke ved utdanningsinstitusjonene. De er en selvsagt del av det akademiske fellesskap. De må oppfordres til fritt å ytre seg og bidra til dette fellesskapet. Dette må de

kunne gjøre uten å bli sett på som en trussel mot den akademiske friheten og urettmessig beskyldt for «kanselleringskultur.» Studentprotester mot kontroversielle foredragsholdere eller forelesere er i utgangspunktet en viktig del av studentenes ytringsfrihet. Hvis protestene har som mål ikke bare å gi uttrykk for motstemmer, men å utestenge synspunkter eller hindre reell meningsbrytning, kan de være mindre egnet til å bidra til akademisk ytringsfrihet

Fremfor en kultur der studenter og vitenskapelig ansatte settes opp mot hverandre, bør man spørre seg hva man kan gjøre for å dyrke frem en ytringskultur hvor studenter og forelesere kan ha en løpende konstruktiv dialog om innholdet i utdanningene.

Ytringsfrihet og akademisk ytringsfrihet er særlig viktig i noen utdanninger som for eksempel kommunikasjons-, journalist- og medieutdanningene. Utvalget anbefaler at institusjonene gjennomgår innholdet i disse utdanningene få å sikre at studentene får innsikt i hva akademisk ytringsfrihet er og hvorfor den er viktig, og i de dilemmaer og utfordringer som akademiskere kan komme opp i jf. kapittel 6.

Ledere

Som beskrevet i kapittel 7.4.2 er god ledelse ved universiteter og høyskoler avgjørende for å sikre en god ytringskultur ved disse institusjonene. Det er derfor avgjørende at ledere på alle nivåer settes i stand til å forstå ansvaret de påtar seg, og mulighetene de har. Institusjonene kan utøve noe av sitt ansvar ved å ha systematisk lederutvikling/-opplæring som fortløpende aktivitet. Lederutviklingsprogrammene bør inneholde opplæringsdel med de nødvendige kunnskapselementene, som innføring i lov- og regelverk, arbeidslivets ordninger, HMS m.m. – og et eget element om akademisk ytringsfrihet.

Ledere må ha grundig forståelse av hva akademisk ytringsfrihet er, hvorfor den er avgjørende for det akademiske virke og hva som skal til for at den kan sikres og ivaretas. For å få dette til, må ledelse på alle nivåer også ha god kunnskap om hvordan ulike deler av breddeoffentligheten fungerer, og hvilke muligheter og utfordringer den kan innebære for institusjonen og de ansatte. Dette har en viktig side til medietrening, se nedenfor.

Ledelsen må vedvarende vurdere hvordan den kan stimulere til mer og bedre akademisk ytringsfrihet. Dilemmatrening og eksempler er nyttig i denne sammenhengen, gjerne hentet fra egen

³⁵ J.G. Reichelt, Håndbok i militærpsykiatri (2016) s. 80 flg.

VÆR BEVISST

NÅR DU OPPTRER I MEDIA

NINA SKAL VÆRE SYNLIG OG NYSKAPENDE I SIN KUNNSKAPSFORMIDLING

- Vi er gode formidlere av helhetlig og tverrfaglig kunnskap om natur og samfunn
- Vi er aktive og synlige i samfunnsdebatten på NINAs områder
- Vi tar i bruk nyskapende verktøy og kommunikasjonsformer

VÆR BEVISST PÅ:

- At du nøye vurderer forholdet mellom rollen din som forsker og samfunnsengasjert innbygger
- At du er ærlig med hensyn til vitenskap og fakta
- At du respekterer andres resultater, roller og meninger
- At populær formidling og skriftlige meningsyttringer er lest og kommentert av erfarne kolleger eller ledelsen
- Egen rolle hvis du gir kommentarer eller anbefalinger knyttet til politiske prosesser eller verdibaserte spørsmål
- At du hele tiden representerer NINA

SJEKK INNHOLDET I KONTRAKTENE:

- Rettigheter til produktet og resultatene, samt hvordan dette skal offentliggjøres, skal være nedfelt i kontrakten
- Avklar forventninger med oppdragsgiver ved oppstart av prosjektet, det er avgjørende for god og koordinert eksternt kommunikasjon
- Informer media om hvem som er oppdragsgiver
- Oppdragsgiver skal alltid informeres om kontakt med media

GODE RÅD:

- Presentasjon av fakta er ok
- Presentasjon av analyser og vurderinger er ok
- Skriv enkelt og lettfattelig
- Om media ringer, be om tid, og svar når du er klar
- Be alltid om å få lese det du blir sitert på
- Vær tilgjengelig for oppfølging
- Informer alltid lederen din eller NINA kommunikasjon om kronikker og saker som kan få stor medieoppmærksomhet

**Dersom du er i tvil;
søk råd hos egen
leder eller NINA
kommunikasjon!**

02.03.-2021/NINA

Samarbeid og kunnskap for framtidens miljøløsninger

Figur 7.1

erfaring. Også kap. 6 i denne utredningen kan gi eksempler på slike dilemmaer, til diskusjon og trening.

Aktiv bruk av akademisk yringsfrihet kan skape utfordringer for ledelsen. Faglige debatter tilspisser seg gjerne, og kan oppleves ulikt av både deltakerne og det omliggende fagmiljø. Utsagn som for den ene part oppleves som saklige og nøkternt faglige, kan av andre oppleves som svært kritiske og iblant trakasserende. Det kan være ødeleggende for arbeidsmiljøet og begrense det akademiske yringsrommet.

Under slike forhold stilles det ofte forventninger til institusjonens ledelse, først og fremst på laveste (og viktigste) ledernivå, instituttleder. Mange situasjoner løses der, gjennom aktiv ledelse som åpner for bred og åpen dialog, og hvor partene oppfordres til å løfte frem uenighet på konstruktiv måte med sannhetssøken som formål.

I situasjoner hvor konflikter eskalerer og blir langvarige, derimot, er ofte utydelig og unnfalende ledelse et problem. Uenighetene i fagfellesskapet brer seg, flere tar del, og arbeidsmiljøet lider. Hyppig melder instituttledere at de i slike situasjoner føler seg helt alene og i villrede om hvordan de skal gripe saken an på en klok måte; altså bidra til et godt arbeidsmiljø uten å kvele nødvendige debatter.

Utvalget mener at velorganisert og kontinuerlig lederutvikling for alle ledere er en god forebyggelse av langtrekkende konfliktsituasjoner som omhandler akademisk yringsfrihet, og dermed skaper trygghet og større rom for utøvelsen av denne friheten. Her vektlegges særlig kollega-veiledning som et konflikthåndteringsverktøy. Utviklingsgrupper bestående av flere (institutt-) ledere fra ulike fagmiljøer, men på samme nivå, kan være en stor ressurs når konflikter eskalerer. Å snakke fortrolig med en kollega som «har vært ute en vinternatt før» kan oppleves som avlastende, støttende, og avgjørende for å unngå eskalering, unødig tidstap og konflikt.

Vi vil oppfordre akademiske institusjoner til å systematisere slik lederutvikling, enten i egen institusjon, eller sammen med flere. Som faglige fellesskap, må lederfellesskap også vedlikeholdes for å opprettholde sin kvalitet. Som et konflikthandlingsbyggende tiltak bør ledere bevisstgjøre fagfellesskapet om god skikk og bruk i det akademiske yringsrom, men også om mekanismene for konflikthåndtering fra ledelsens side.

7.4.4 Vurdering av akademiske karrierer, ansettelses og belønningssystemer

Som påpekt i kapittel 6.4.3 er formidlingsaktivitet lite påpekt i akademiske ansettelsesprosesser. Institusjonene bør arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme formidling til allmenheten og hindre taushet og dårlige betingelser for å gjøre dette. Dette innebærer at institusjonene også bør vektlegge formidling i rekrutteringsarbeidet og ansattutvikling, og lage belønningssystemer for formidling.

Belønningssystemer for formidling

Institusjonene bør lage transparente belønningssystemer for formidling som jevnlig vurderes. Der bør det fremgå tydelige kriterier for hvordan innsats for formidling ut over eget fagmiljø kan bidra til lønns- og stillingsopprykk eller tildeling av goder på linje med hva som vektlegges av resultater, kompetanse og erfaring innen utdanning, forskning og innovasjon.

For å understøtte og forankre belønningssystemene bør allmennrettet formidling løftes frem på arbeidsplassen, slik også forskningspublisering ofte blir. Har man en korktavle der vitenskapelig publisering synliggjøres, kan man også ha en for formidlingsbidrag. Er forsknings- og undervisningssaker jevnlig innhold i nyhetsbrev, på intranett eller hjemmesider, bør formidlingsaker promoteres tilsvarende.

Vektlegge formidlingskompetanse

Institusjonene bør vektlegge formidling innenfor dagens system for rekruttering/ansettelse og opprykk. Kriterier for hvordan formidling vektlegges bør tydeliggjøres og det bør gå frem hvordan slike resultater, kompetanse og erfaring kan dokumenteres, slik at det ikke oppstår unødig tvil om hvordan «likes og dislikes» til innholdet i formidlingen har virket inn.

Utvalget oppfordrer institusjonene til å legge forventninger til formidling inn i arbeidsavtalene. Vi anbefaler også å gjøre det transparent og synlig hvordan formidling kan vektlegges sterkere ved rekruttering/ansettelse og opprykk og ved tildeling av fordeler. Veilederen for vurdering av akademiske karrierer, NOR-CAM, kan være et godt utgangspunkt for institusjonene til å vurdere akademiske karrierer.³⁶ Den peker bl.a. også på behovet for å reflektere om egen formidlingsvirksomhet utenfor academia. Utvalget ber institusjonene vurdere hvordan de kan utvikle de ansattes

³⁶ Se omtale av NOR-CAM i kapittel 5.3.

Boks 7.5 Verdien av å ta feil

Jeg håper kommisjonen vil understreke verdien av å ta feil. Ofte hauses de riktige ytringene opp, mens de feilaktige bidragene som ble forkastet på veien, anses som «mislykkede». Jeg håper kommisjonen fremhever verdien av de feilaktige ytringene på veien til å finne «sannheten»/beste løsning. De feilaktige ytringene kan sette andre på rett spor, kan bidra til at andre ser ting klarere. Dette fremhever jo selveste Mill i *On Liberty*, for eksempel når han skriver at feilaktige ytringer fører til «clearer perception and livelier impression of truth produced by its collision with error» (kapittel 2). Derfor mener Mill at de feilaktige ytringene innebærer «almost as great a benefit» som de riktige.

Ellen Hovlid, førsteamanuensis ved Høgskulen i Volda. Innspill til utvalget 15. desember 2021

«[T]he peculiar evil of silencing the expression of an opinion is that it is robbing the human race, posterity as well as the existing generation – those who dissent from the opinion, still more than those who hold it. If the opinion is right, they are deprived of the opportunity of exchanging error for truth; if wrong, they lose, what is almost as great a benefit, the clearer perception and livelier impression of truth produced by its collision with error.»

J.S. Mill, *On Liberty* (1859), II.

evne til selv å vurdere egne formidlingsresultater og formidlingskompetanse.

For å arbeide aktivt, målrettet og planmessig med å formidlingsvirksomhet, bør institusjonene systematisere og konkretisere hvordan de gjør det i arbeid knyttet til strategi, rekruttering og opprykk, ansattutvikling og belønningssystemer.

7.4.5 Allmennrettet formidling som del av doktorgrad

Doktorgradsarbeidet er sentralt i opplæringen av forskere. Den er i seg selv et forskningsarbeid, og forutsetter produksjon av forskning av høy kvalitet, som også er publisert. En del ph.d.-er har også en undervisningskomponent, for eksempel slik at et treårig doktorgradsløp kan gjøres fireårig dersom ett av årene (også) brukes til undervisning. De fleste ph.d.-er kan gjennomføres uten at det stilles noen krav til ivaretagelse av formidlingskomponenten i det akademiske oppdrag.

Som omtalt i kapittel 6.4.3, er det uklart i hvilken grad formidling overhodet blir vektlagt – både i ph.d.tiden, og for videre karriere i akademia. Der tellekanter (med eller uten finansiell støtte) gir sterke insentiver til å formidle smalt og tungt, blir breddeformidlingsoppdraget gjerne nedprioritert. Den demotiverende tidsfaktoren er enda mer prekær i en stilling som nettopp er definert av avgrenset tid.

I tillegg til den forskning og vitenskapelige publisering som ligger til grunn i selve avhandlingsarbeidet, har doktorgradsprogrammene en obligatorisk opplæringsdel på et visst antall studiepoeng, som skal være relevant også for forskningsmessig kvalifisering innen faget. Innhold og omfang varierer fra fag til fag. En del institusjoner og fag har allmennrettet formidling som en del av det studiepoenggivende opplæringsopplegg. Enkelte gir også studiepoeng for populærvitenskapelige artikler i tillegg til fremleggelse av tekster eller forskningsarbeider på vitenskapelige konferanser o.l. Utvalget oppfordrer alle institusjoner til å sikre at opptrening i og gjerne uttelling for allmennrettet formidling er en del av alle ph.d.-utdannelser.

I tillegg etterlyser stipendiater opplæring i, bistand til og arenaer for formidling. «Vi trenger kompetanse til å lage gode nettsider som folk faktisk vil lese, vi trenger enklere opplegg for å strøme forelesninger og til å produsere lyd- og videopodcaster. Vi trenger at våre kolleger legger merke til og skryter av vår formidlingsinnsats, samtidig som vi må tåle å få konstruktiv kritikk og tilbakemelding på kvaliteten av formidlingen vår», som et av innspillene til utvalget formulerte det. For den første delen av dette behovet, kan kommunikasjonsavdelingene ved institusjonene spille en viktig rolle.

For det andre trengs akademiske kulturrendringer, men også systematiske og uttrykte forventninger til allmennrettet formidling fra egen forskning og fagfelt. God formidling forutsetter opplæring, men også gjentatt trening. Slik formidlingstrening er avgjørende ikke bare for de stipendiater som fortsetter i academia, men også i høy grad for dem som tar med seg sin ph.d.-kompetanse ut i andre deler av samfunnet.

Formidlingskomponenten i ph.d.-løpet kan med fordel gjenspeiles i formelle belønningssystemer som lønn, stillingsopprykk og liknende. Eventuelle tellesystemer bør diskuteres og forankres på en måte som gjør dem forutsigbare, og som alle kan forholde seg til. Systemer for slike forventninger kan etableres på universitets-, fakultets- eller instituttnivå. Utvalget anbefaler det første.

Ett sted å begynne, kan være å innføre krav om at alle doktorgradsavhandlinger skal inneholde et element av allmennrettet formidling for å bli godkjent. Dette vil gi stipendiatene trening i formidling, det bør gi dem en forståelse for hva formidling er og hvorfor det er viktig. Sist men ikke minst vil det gi noe tilbake til samfunnet som finansierer forskerutdanningen: det kan igjen bidra til forståelse og tillit til forskningen.

Utvalget anbefaler at institusjoner innfører et krav til at alle avhandlinger inneholder et element av allmennrettet formidling. Kravet kan oppfylles på mange måter – for eksempel i redigerte medier, som kronikk, leserinnlegg, intervju eller debatt deltakelse, i podkaster, som tekster på en institusjonell nettside, eller som en gjennomarbeidet twittertråd. Et slikt krav bør gjennomføres hos de enkelte institusjonene og kan tas inn i kontrakten som den enkelte institusjon har med stipendiatene.

7.4.6 Norsk i academia

Utvalget drøfter i kapittel 3.2 hvorfor akademisk yringsfrihet er viktig. Gyldig kunnskap er en forutsetning for å forstå, argumentere og påvirke i et demokratisk samfunn. Det er viktig oppgave for samfunnet og for academia å formidle grunnleggende kunnskap til befolkningen, og å skape forståelse for at slik kunnskap også er resultat av forskning over lang tid og investeringer i kunnskapssamfunnet. Formidlingen av denne kunnskapen må også skje på det språket som er fellespråk i Norge. Fri og kunnskapsbasert diskusjon og kritikk er forutsetninger for vitenskapelige fremskritt, og for at de skal utnyttes til samfunnets beste.

Omtalen i kapittel 5.5 viser at norsk blir brukt i stadig mindre grad i høyere utdanning i Norge. Debatt om bruk av norsk vs. engelsk i norsk academia er omtalt i kapittel 6.4.6.

Universitets- og høyskolelovutvalget³⁷ begrunnet hvorfor norsk fagspråk er viktig:

Det å ha en levende norsk terminologi og levende norske faguttrykk er svært viktig på de fleste områder i samfunnet, blant annet for å kunne trekke forskning inn i norsk, offentlig debatt. Utvalget er enig i at kunnskap som tilregnes på en utdanningsinstitusjon vil spres og brukes også i andre sektorer. For å kunne kommunisere godt med elever, brukere, klienter, pasienter og så videre, må man ha et godt og dekkende ordforråd som alle som bruker norsk som daglig tale kan forstå. Dersom de som forsker og underviser ved universiteter og høyskoler, i stor grad går over til for eksempel engelske ord og uttrykk i medisin- og sykepleierutdanningen, vil det kunne påvirke hvordan helsepersonell kommuniserer med pasienter, noe som igjen kan føre til avstand og fremmedgjøring mellom behandlere og de som blir behandlet. Det samme gjelder på andre fagområder. Uten et godt utviklet og levende norsk fagspråk står dessuten deler av samfunnsdebatten i fare for å forvitte. Det er derfor viktig at institusjonene som tilbyr høyere utdanning, legger til rette for og deltar aktivt i å utvikle norske faguttrykk og norsk terminologi som igjen kan brukes i andre deler av samfunnet.

Internasjonalt samarbeid er viktig for kvalitet i kunnskapsutviklingen i academia. Engelsk blir og må bli brukt, ved og mellom institusjoner og vitenskapelig ansatte, og vitenskapelig publisering må og skal ofte skje på engelsk. Utvalget vil imidlertid påpeke at det er ingen nødvendig motsetning mellom bruk av engelsk og ivaretagelse av norsk fagspråk. Svaret på utfordringene som internasjonaliseringen gir for norsk fagspråk kan og må møtes med målrettede virkemiddel. Det vil si at også på dette området fordrer internasjonaliseringen en bevissthet hos institusjonene.

I sitt innspill til utvalget peker Språkrådet på tre faktorer som er viktige for at forskningen formidles til og forankres i et norskspråklig samfunn. Dette er for det første utvikling av norsk fagspråk i takt med forskningsutviklingen innen de forskjellige fagfeltene, og for det andre tilrettelegging for at de ansatte har tid og ressurser til å formidle

³⁷ NOU 2020: 3, kapittel 14

forskningen sin på norsk. Den tredje faktoren er knyttet til ikke-norskpråklige ansatte. De må settes i stand til å formidle forskningen sin på norsk, fortrinnsvis ved at de lærer seg norsk, men også ved at det legges til rette for oversettelse og språkvaske. Utvalget er enig i at dette er viktig.

Fagspråk

Kunnskapsdepartementet har i tildelings- og tilskuddsbrevene for 2022 til universitetene og høyskolene tatt viktige grep for å styrke norsk som fagspråk. Her er det stilt krav til norskopplæring for utenlandske forskere og undervisere, ansvaret for å vedlikeholde og videreutvikle norsk fagspråk tydeliggjøres og en minner om at alle institusjonene skal ha språkstrategier som er forankret i overordnede strategier. Utvalget forutsetter at dette følges opp fra institusjonene. De institusjonelle språkstrategiene må fange opp anbefalingene fra Språkrådet.

Den nye termportalen (omtalt i kapittel 6.4.6) er viktig for gjøre norsk fagterminologi (bokmål og nynorsk) tilgjengelig på et sted. Målet er at den skal bli stedet studenter, fagfolk og andre går til når de trenger norske fagord og faguttrykk. Dette vil kunne styrke det norske fagspråket på flere måter:

- Det vil bli lettere å utvikle lærebøker på norsk med god, enhetlig terminologi.
- Det vil bli lettere for studenter å snakke og skrive om faget sitt på norsk.
- Det vil bli lettere for ansatte med internasjonal bakgrunn å tilegne seg kompetansen de trenger for å undervise på norsk.
- Fagfolk vil få større kontroll over hvordan faget blir formidlet på norsk ved at journalister og andre utenfor fagmiljøa i mindre grad vil måtte omsette fagtermer på egen hand.

Termportalen er i dag langt unna å dekke alle fagområde. Utvalget vil derfor påpeke behovet for at universitets- og høyskolesektoren, som en viktig element i det lovpålagte ansvaret for norsk fagspråk, må arbeide med terminologi på en systematisk og langsiktig måte. Språkrådet er en naturlig samarbeidspart i dette arbeidet.

Utvalget mener at institusjonene må legge til rette for at ansatte kan bidra inn mot leksikale oppslagsverk. Tilliten til kunnskapsproduksjonen ved norske forsknings- og utdanningsinstitusjoner vil øke ved at den jevne, norske internettbruker blir vant til å møte forståelige, fagfunderte tekster skrevet og signert med navn og bilde av norske akademikere. Dette styrker igjen grunnlaget for

at norske akademikere kan delta aktivt i samfunnsdebatten, og dermed fremmer det også akademikernes yringsfrihet. Utvalget foreslår også at slike bidrag skal telle med i en formidlingsindikator (se kapittel 7.3.2).

Sammendrag på norsk i doktorgradsavhandlinger

Utvalget mener krav til statlige universitet og høyskoler om at det alltid skal utarbeides sammendrag på norsk i doktorgradsavhandlinger og master- og bacheloroppgaver som er skrevet på et fremmedspråk, er viktig. Dette vil bidra til å sikre norsk fagterminologi og slik styrke arbeidet med norsk fagspråk som grunnlag for formidling av forskning. Et slikt krav bør omfatte de private institusjonene.

Utvalget ber derfor departementet om å forskriftsfeste krav om norsk sammendrag i alle doktorgradsavhandlinger. Forskriftsfesting er nødvendig for at kravet skal omfatte også private universiteter og høyskoler, og vil sikre en mer permanent ordning. For internasjonale stipendiater og studenter som ikke behersker norsk godt nok, bør institusjonene bidra med oversettelseshjelp eller ekstra tilbud om språkvaske. Vi vil også oppfordre institusjonene til å jobbe målrettet med tilgjengeliggjøring av slike sammendrag, slik at de er lettere for medier og interesserte å skaffe seg innsikt i.

Opplæring i norsk språk, kultur og samfunnsforhold

Norskopplæringen for internasjonalt ansatte er og må være et institusjonelt ansvar. De fleste internasjonale vitenskapelig ansatte har i sine arbeidsavtaler at de skal lære norsk i løpet av en periode. Medieoppslag tyder på at tilegnelse av norskkunnskaper er svært individuelt, og prioriteres ulikt fra arbeidsgiver. Mye tyder på at tilretteleggingen fra arbeidsgiver ikke er god nok, verken av kurstilbud eller avsatt tid til å lære norsk. Utvalget oppfordrer institusjonene til å ta et større ansvar for norskopplæringen. Slik opplæring må inngå som en del av en gjennomtenkt og helhetlig strategi for internasjonal rekruttering (se også omtale i kapittel 7.4.2). Opplæringen bør omfatte både norsk språk, og relevante kulturelle og samfunnsmessige innsikter.

Lærebøker

Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening er i sitt innspill opptatt av at universitets- og høyskolesektoren må legge til rette for at

Boks 7.6 Ytringsvettregler

Disse ytringsvettreglene kan være et utgangspunkt for akademisk ytringsfrihet. De er ment som en huskeliste for alle som er opptatt av god ytringskultur.

1. Bruk ytrings- og informasjonsfriheten din, også utenfor fagfellesskapene.
2. Vær modig, saklig, ærlig og nøye med fakta.
3. Søk sannheten, støtt dem som formidler, og ønsk motstemmer velkommen.
4. Vær en åpen leser og lytter, en rimelig og raus kollega.
5. Tolk meningsmotstanderes argumenter på best mulig måte – for dem.
6. Ta ballen, ikke spilleren. Bruk flere argumenter, færre karakteristikker.
7. Det går an å være vennlig, selv om du er uenig.
8. Feil kan være viktige. Anerkjenn dem, hos deg selv og andre.
9. Vend i tide. Å endre syn er ingen skam, det er en akademisk dyd.
10. Presenter deg med omtanke, du er en ambassadør for akademien.

Boks 7.7 Ytringsvettsreglar

Disse ytringsvettreglane kan vere eit utgangspunkt for akademisk ytringsfridom. Dei er meinte som ei hugseliste for alle som er opptekne av god ytringskultur.

1. Bruk ytrings- og informasjonsfridommen din, også utanfor fagfellesskapa.
2. Ver modig, sakleg, ærleg og nøye med fakta.
3. Søk sanninga, støtt dei som formidlar, og ønsk motstemmer velkommen.
4. Ver ein open lesar og lyttar, ein rimeleg og raus kollega.
5. Tolk argumenta til meiningsmotstandarar på best mogleg måte – for dei.
6. Ta ballen, ikkje spelaren. Bruk fleire argument, færre karakteristikkar.
7. Det går an å vere vennleg, sjølv om du er ueinig.
8. Feil kan vere viktige. Anerkjenn dei, hos deg sjølv og andre.
9. Vend i tide. Å endre syn er inga skam, det er ei akademisk dygd.
10. Presenter deg med omtanke, du er ein ambassadør for akademien.

vitenskapelig ansatte kan bidra i lærebokproduksjon. Utvalget støtter dette, lærebøker er en svært viktig kilde til tilgjengelig og forståelig kunnskap.

Lærebøker kan ses på som en særskilt form for formidling og kan vanskelig sammenlignes med de aktiviteter som foreslås å inngå i formidlingsindikatoren. Utvalget har derfor ikke innlemmet lærebøker i forslaget til formidlingsindikator, se kapittel 7.3.2.

Det er likevel viktig av mange grunner – og i denne sammenheng av hensyn til utvikling av norsk fagspråk – at det blir skrevet lærebøker. Også studenter har også behov for tilgang på norsk fagspråk, både for å bli best mulig innlemmet i faget de studerer, og ikke minst for å kunne ta med seg kunnskap og fagterminologi over i arbeidslivet. De fleste av studentene vil gå ut i et norskspråklig arbeidsliv. Det statlige lærebokstøtten for å sikre norsk og samisk pensumlitteratur må videreføres på et tilstrekkelig nivå for å ivareta formålet med ordningen.³⁸

7.5 Akademikernes ansvar: Råd for god formidling

Uansett lovendringer, formidlingsinsentiver og institusjonelle ordninger blir den akademiske ytringsfriheten ikke bedre enn det akademikere til enhver tid selv gjør den.

Det er den enkelte ansatte og student som må forvalte den frihet og det ansvar som er nødvendig for å åpne det felles rommet som trengs for at meningsbrytning og ideutveksling skal kunne skje, og for å fylle dette rommet på en måte som legger til rette for sannhetssøken. Det er bare på denne måten vi sammen kan bidra til god kunnskapsutveksling, formidling og opplysning. Vi må skape den ytringskulturen vi ønsker oss, for oss selv, for våre kollegaer og for samfunnet. Hver dag.

³⁸ HK-dir, tidlegere Diku, administrerer lærebokordningen for høyere utdanning. <https://diku.no/programmer/larebokordningen-for-hoeyere-utdanning>

7.6 Råd til myndighetene

7.6.1 Nasjonalt

Det offentlige som oppdragsgiver

I oppdragsforskning kan det være knapt med tid til formidling av resultatene. Dette må både oppdragstaker og oppdragsgiver være oppmerksomme på. Utvalget vil særlig oppfordre alle offentlige oppdragsgivere til å sørge for at det blir rom også for formidling av resultatene. Dette må minimum gjøres ved at det er full åpenhet om resultater, forskningsdata osv, men også ved at det vurderes å sette av tid og midler til formidling. Dette vil bidra til å styrke tilliten til resultatene, både i det enkelte oppdrag og til forskningen og til det offentlige sitt kunnskapsgrunnlag generelt.

Prosjektbanken

Norges forskningsråds prosjektbank presenterer statistikk og informasjon om prosjekter med finansiering fra Forskningsrådet, EU-prosjekter med norske deltakere og godkjente SkatteFUNN-prosjekter.³⁹ Prosjektbanken tilgjengeliggjør informasjon om offentlig finansierte prosjekter og kan være nyttig for offentlig ansatte og/eller journalister i sitt arbeid. Sammendrag på norsk vil både bidra til norsk fagspråk på flere områder, og at det lettere kan tas i bruk. Det vil også bidra til å gjennomføre strategien for det norske forsknings- og innovasjonssamarbeidet med EU,⁴⁰ der et tiltak er at virkemiddelaktørene bør styrke spredning og bruk av forskningsresultater. Utvalget ber derfor KD om å pålegge Forskningsrådet å sørge for at det publiseres sammendrag også på norsk av alle prosjektene i prosjektbanken.

Politisk oppmerksomhet rundt akademisk ytringsfrihet

Myndighetene bør i sin kommunikasjon, både politisk og gjennom administrativ oppfølging, peke på akademisk ytringsfrihet som avgjørende del av universitetenes oppdrag. Statsrådets styringssignaler er viktige – på alle arenaer.

Utviklingsavtalene mellom eier og universitet, slik utvalget har beskrevet i kapittel 7.3.1, er et

godt sted for å stille differensierte forventninger til de ulike institusjonene.

Som myndigheter og finansører av universiteter og høyskoler, har politikere og myndigheter makt over sektoren, og stor påvirkningskraft i offentligheten. Det er viktig at de er seg denne makten bevisst når de uttaler seg om spørsmål knyttet til akademien.

Også politikere står selvsagt fritt til å kritisere akademien generelt, og ulike forskningsfunn og -felt spesielt. Det er en fordel om slik kritikk er noenlunde saklig, og fortrinnsvis underbygd med argumenter. Da vil også den kunne bidra til sannhetssøken. Usaklige angrep eller uunderbygde insinuasjoner om ugreie motiver hos fagfolk man er uenig med, for eksempel «mørke motkrefter» som svekker norsk fiskerinæring, er mindre egnet som ledd i sannhetssøken. Denne typen politiske utsagn kan også bryte ned den tillit som akademien er avhengig av for å kunne bidra til et kunnskapsbasert demokrati.

Åpen forskning

Regjeringens langtidspan for forskning og høyere utdanning 2018 – 2028⁴¹ slår fast at det er behov for å gjøre nasjonal og internasjonal forskning lettere tilgjengelig for både forvaltningen, næringslivet og allmennheten. Åpenhet og kunnskapsdeling er en forutsetning for all forskning, og større åpenhet i forskningen er viktig av flere grunner. Det kan bidra til mer og bedre bruk av kunnskap ved at både forskersamfunnet i sin helhet, profesjonelle brukere i arbeids- og næringsliv og allmennheten får tilgang til resultatene fra forskning. Større åpenhet i forskningen kan dermed også bidra til smartere tjenesteutvikling i offentlig sektor og ny næringsvirksomhet. Et selvstendig og viktig poeng er at større åpenhet og bedre innsyn i forskning kan bidra til å styrke tilliten til forskere og til forskningsresultater.

Norges forskningsråd gir i sin policy for åpen forskning⁴² en helhetlig tilnærming til arbeidet og har tiltak for arbeidet mot større åpenhet i forsknings- og innovasjonsprosesser. Den er basert på det overordna prinsippet om at forskning og forskningsprosesser skal være «så åpne som mulig, så lukkede som nødvendig». Det vil si at forskning og forskningsprosesser skal gjø-

³⁹ Norges forskningsråd: Prosjektbanken <https://prosjektbanken.forskingsradet.no/>

⁴⁰ Regjeringens strategi for norsk deltakelse i Horisont Europa og Det europeiske forskning-sområdet (2021), kapittel 4.6 <https://www.regjeringen.no/contentassets/68895f46b6f34f1a9294ca3be7d25265/212540-kd-strategi-horisonteuropa-web.pdf>

⁴¹ Meld. St. 4 (2018–2019) *Langtidspan for forskning og høyere utdanning 2019–2028*

⁴² Norges forskningsråd: Åpen forskning 2020 <https://www.forskingsradet.no/siteassets/forskningpolitisk-radgivning/apen-forskning/nfr-policy-apen-forskning-norsk-ny.pdf>

res åpent tilgjengelige med mindre legitime hensyn som sikkerhet, personvern, juridiske forhold eller konkurransehensyn står i veien. Mange institusjoner har egne strategier eller planer på området. Universitetet i Bergens politikk for åpen vitenskap⁴³ gjelder for forskning, undervisning og formidling som skjer ved UiB. Strategien omfatter også deling av åpne og kvalitetssikrede læringsressurser. Åpne læringsressurser er en del av universitetets vitenskapelige produksjon og viktig for kunnskapsformidling.

Regjeringens mål er at innen 2024 skal alle norske vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler være åpent tilgjengelige. Norge skal være en pådriver for at alle vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler skal gjøres åpent tilgjengelig fra publiseringstidspunktet.⁴⁴

Universitets- og høyskolelovutvalget⁴⁵ vurderte at kravene i Plan S⁴⁶ om åpen publisering er fullt forenlige med akademisk frihet og den enkelte forskers rett til å velge publiseringskanal. De viste til at det å gjøre forskning tilgjengelig er en viktig forskningsetisk norm. Universiteter og høyskoleformål, om å være kilder til forskningsbasert kunnskap som tas i bruk ute i samfunnet, oppfylles bedre om denne kunnskapen er åpent tilgjengelig. Forskningens betydning for samfunnet vil øke med åpen publisering.

Utvalget mener på denne bakgrunn at det er viktig at det pågående arbeidet med åpen forskning, og særlig åpen tilgang til forskning, videreføres.

7.6.2 Internasjonalt

Verden over opplever akademikere hovedsaklig tilsvarende problemstillinger som her i Norge, til tross for at rammebetingelsene og reguleringen av de institusjonelle og individuelle rettighetene varierer. Høy kvalitet i forskning, utdanning og formidling som får påvirke et offentlig ordskifte er i samfunnets interesser. I autoritære land skiller ikke nødvendigvis studenter og akademikeres

situasjon seg fra andre som organiserer seg eller taler i offentligheten, det er et generelt menneskerettighetsproblem som fører til at de blir utsatt for trusler, forfulgt eller fengslet. Akselleringen av kunnskapsutveksling med sosiale medier godt hjulpet av kunstig intelligens og algoritmer, og behovet for vitenskapelig tuftet politikkutvikling og samfunnsdebatt, tilsier at initiativene fra europeiske land og myndigheter for å verne og fremme akademisk frihet og ytringsfrihet ikke er feil.

Det nødvendige internasjonale samarbeidet og åpenheten i academia, fører imidlertid med seg en del utfordringer for forskerne og institusjonene i Norge. Det er et økende behov for å styrke bevisstheten om sikkerhet og eksportkontroll, så vel som med bevissthet rundt akademisk frihet. Eksportkontrollreglene er kritisk viktige for det norske samfunnet. Det er også akademisk frihet og ytringsfriheten. Utenriksdepartementet besitter kunnskap om det første, men ikke det andre. Det gjør at forvaltningen av eksportkontrollregelverket på kunnskapsområdet bør rammes inn av særlige konsultasjons- og beslutningsprosesser der sektoren inngår. Beslutninger bør fattes i regjering og ikke på departementsnivå.

Utvalget har kommet frem til at følgende tilrådninger vil bidra til å styrke arbeidet internasjonalt med å bedre vilkårene for ansattes akademiske ytringsfrihet til kunnskapsutveksling og debatt både innad i forsknings- og utdanningsinstitusjonene og utad i samfunnslivet i bred forstand.

Utvalget har disse rådene til myndighetene:

- Regjeringen bør løpende vurdere status for samarbeidet med land innenfor Panoramastrategien. Samarbeidet med utfordrende land bør det gis en egen midtveisevaluering i lys av utviklingen for akademisk frihet og ytringsfrihet og risikoen for at norske institusjoner bidrar til å legitimere innskrenkninger i denne.
- Utenriksdepartementets håndtering av eksportkontroll av kunnskapssamarbeid bør rammes inn av særlige konsultasjons- og beslutningsprosesser der sektoren inngår og der beslutninger fattes i regjering og ikke på departementsnivå.
- I politikkutvikling for akademisk ytringsfrihet i utdannings-, forsknings- og innovasjonssamarbeid med utfordrende land, bør Norge koordinere seg med EU og OECD for å bidra til mest mulig likeartet praksis.
- Utvalget ber regjeringen om å støtte pågående arbeid i EU som gjelder styrking av akademisk frihet generelt og akademisk ytringsfrihet spesielt. Dette gjelder blant annet arbeid med indi-

⁴³ Universitetet i Bergen: Politikk for åpen vitenskap ved Universitetet i Bergen (2020) <https://www.uib.no/foransatte/139288/politikk-%C3%A5pen-vitenskap-ved-universitetet-i-bergen>

⁴⁴ Kunnskapsdepartementet: Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler (2017) <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonale-mal-og-retningslinjer-for-åpen-tilgang-til-vitenskapelige-artikler/id2567591/>

⁴⁵ NOU 2020: 3, kapittel 15

⁴⁶ Norges forskningsråd: Plan S - åpen tilgang til publikasjoner <https://www.forskningsradet.no/forskningspolitisk-radgivning/apen-forskning/apen-tilgang-til-publikasjoner/>

katorer knyttet til akademisk yringsfrihet innen det europeiske forskningsområdet (ERA) og det europeiske høyere utdanningsområdet (EHEA)/Bolognaprosessen og initiativ for å evaluere akademisk frihet i midtveisevalueringen av Horisont Europa på egnede måter.

- e. Utvalget ber regjeringen om å innføre en sterkere forventning om at prosjektfinansiering gjennom avtalene med EU og mottakerlandene om EØS-finansieringsordningene, skal bidra til å bedre vilkårene for ansattes akademiske yringsfrihet til kunnskapsutveksling og debatt både innad i forsknings- og utdanningsinstitusjonene og utad i samfunnslivet i bred forstand, og vurdere forskningsprioriteringer og tiltak som kan støtte opp under dette. Utvalget mener Utenriksdepartementet bør vurdere hvordan profilen på retningslinjene og tiltak på delen som angår utdanning og forskning, kan bidra til å bedre rammevilkårene for at akademikere kan formidle i samfunnet og møte støtte for dette hos sine institusjoner. Dette vil være i tråd med Yringsfrihetsstrategien.⁴⁷
- f. Utvalget har ikke funnet at akademisk yringsfrihet eller akademisk frihet er vektlagt i det nordiske samarbeidet gjennom utdanningsprogrammet NordPlus eller forskningsprogrammet NordForsk. Norge har ordførerskapet til Nordisk ministerråd i 2022, og det kan være en god anledning for å ta initiativ til oppsamarbeid om denne tematikken mellom de nordiske landene. Utvalget ber norske myndigheter om å ta opp akademisk frihet, herunder demokratiforståelse, aktivt medborgerskap, yringsfrihet og tillit til kunnskap, som tema i Nordisk ministerråds arbeid innenfor utdanning og forskning.
- g. Utvalget ber norske myndigheter om å støtte opp under FNAs arbeid for å etablere en global atferdskodeks for å bekjempe feilinformasjon på nettet og fremme integritet i offentlig informasjon.
- h. Utvalget ber regjeringen etablere Student at Risk-ordningen permanent og støtte Scholars at Risk-ordningen, og ber universitetene og høyskolene om å være aktive i nettverkene.

7.7 Oppsummering

I kapitlene 7.2 – 7.6 har utvalget kommet med en rekke forslag til tiltak og anbefalinger. Men vi vil igjen understreke det som kapittel 1 avsluttes

med. Selv om lovgivning, politiske tiltak, institusjonelle strategier og klok ledelse har betydning, vil slikt i bunn og grunn ikke ha effekt uten at akademikere selv tar tak i de utfordringer den akademiske yringsfriheten møter. Yringsklimaet blir ikke bedre enn det den enkelte bidrar til å gjøre det.

God yringskultur må – som kunnskap – bygges nedentil, hver dag.

Utvalgets forslag kan oppsummeres slik:

1. Utvalget foreslår i kapittel 7.2.2 å endre universitets- og høyskoleloven § 1-5 for å
  - a. tydeliggjøre det institusjonelle ansvaret for ansatte og studenters akademiske frihet
  - b. presisere at det institusjonelle ansvaret innebærer å sørge for opplæring i og forutsetninger for at ansatte og studenter kan utøve akademisk frihet, herunder akademisk yringsfrihet
  - c. tydeliggjøre at den akademiske friheten fra eksterne instruksjoner og styring også gjelder formidlingsdelen av de akademiske oppgaver
  - d. løfte frem den individuelle retten til, og ansvar for å drive akademisk formidling
2. Utvalget foreslår ikke endringer i Grunnloven eller i annet regelverk og begrunner dette i kapittel 7.2.3.
3. Utvalget foreslår at utviklingsavtalene til de statlige universitetene og høyskolene skal inneholde mål knyttet til formidling. Slike mål kan være kvalitative eller kvantitative og variere mellom institusjonene. Se kapittel 7.3.1.
4. Utvalget foreslår en formidlingsindikator i finansieringssystemet for universiteter og høyskoler. Hvis det gjøres endringer i den generelle finansieringen, for eksempel slik at forskningsindikatorer faller bort, må spørsmålet om formidlingsindikator vurderes i lys av dette. Se kapittel 7.3.2.
5. Utvalget foreslår at rapporteringssystemet for formidlingsvirksomhet forenkles kraftig. Se kapittel 7.3.3.
6. Utvalget legger frem utkast til en *erklæring om akademisk yringsfrihet*. Den er ment som et utgangspunkt for diskusjon og bevisstgjøring om akademisk yringsfrihet ved institusjonene. Teksten er et tilbud og et forslag, ikke en fordring eller et pålegg. Den kan med fordel kritiseres og endres, og tilpasses lokalt. Se kapittel 7.4.1.
7. Utvalget foreslår ti *yringsvettregler*. De er ment som en huskeliste for den enkelte akademikere som er opptatt av å bidra til god yringskultur. Se kapittel 7.5.

⁴⁷ Regjeringens Strategi for yringsfrihet i utenriks- og utviklingspolitikken (2021)

8. Institusjonene bør synliggjøre i sine strategier at akademisk yringsfrihet, allmennrettet faglig formidling og aktiv deltakelse i det åpne ordskiftet, er en selvsagt del av universitetsoppdraget. Se kapittel 7.4.2. Elementer i institusjonenes formidlingsstrategier kan bl.a. være:
- etablere lederfora der forholdet mellom akademisk frihet, yringsfrihet og akademisk yringsfrihet diskuteres og der problemstillinger og situasjoner knyttet til dette kan diskuteres
  - uttrykke forventninger til den enkelte, f.eks. gjennom ansettelseprosessen, om formidlingsaktivitet
  - etablere ordning(er) for å ivareta personale som «står i det» pga sin formidlingsaktivitet
  - vurdere institusjonens omdømmebygging vs. akademisk yringsfrihet
  - drøfte akademisk yringsfrihet i det internasjonale samarbeidet, særlig for å styrke institusjonenes kompetanse til å håndtere samarbeid og situasjoner med krevende land
  - drøfte akademisk yringsfrihet i samarbeidet med næringsliv og andre samfunnsaktører
  - se arbeidet med personvern og forskningsetikk i lys av akademisk yringsfrihet
  - drøfte hvordan sikre mangfold og hindre konformitet
9. Utvalget understreker at klok ledelse er avgjørende for å sikre en god akademisk yringsfrietskultur, jf. kapittel 7.4.2.
- Klok ledelse innebærer bl.a. å:
- ha forståelse for forholdet mellom akademisk frihet, yringsfrihet og akademisk yringsfrihet
  - fremheve og stimulere til formidlingsvirksomhet ved å skape formidlingsarenaer og å bidra til å utvikle god yringskultur
  - være støttende til kollegaer som opplever vanskelige situasjoner pga sin yringsvirksomhet
  - lage forutsigbare rammebetingelser for yringsfriheten, bl.a. om når lederen kan gripe inn
  - delta i diskusjoner om akademisk yringsfrihet med andre ledere
10. Med utvalgets forslag til uhl. § 1-5 nytt tredje ledd, vil universitetene og høyskolene få et eksplisitt ansvar for å ha systemer og rutiner for opplæring i akademisk frihet og akademisk yringsfriheten. Se kapittel 7.4.3.
- Opplæringsvirksomheten vil også være et element av kulturbyggingen for å bedre den akademiske yringsfriheten. Utvalget mener at alle som innvirker på de vitenskapelig ansattes og studentenes utøvelse av den akademiske yringsfrihet må ha grunnleggende kunnskaper om den akademiske yringsfrihetens begrunnelser. Videre mener utvalget at universiteter og høyskoler i større grad må legge til rette for at ansatte som ønsker/har behov for det får tilbud om medietrening. Forslaget om krav til opplæring i akademisk yringsfrihet i uhl. § 1-5 nytt tredje ledd, omfatter også studenter.
11. Siden god ledelse er avgjørende for å skape en god akademisk yringskultur, må også ledere læres opp. Universitetene og høyskolene har et ansvar for systematisk lederutvikling, som må inneholde elementer om akademisk yringsfrihet.
12. Utvalget mener at formidlingsaktiviteter kan vektlegges mer ved ansettelser og opprykk. Forventninger om formidlingsaktivitet kan også legges tydeligere inn i arbeidsavtaler. Utvalgets forslag om å innføre en formidlingsindikator i finansieringssystemet til universiteter og høyskoler bør følges opp på institusjonsnivå ved at det etableres transparente belønnings-/insentivsystemer for formidling. Dette bør gjøres uavhengig om det innføres en nasjonal formidlingindikator. Se kapittel 7.4.4.
13. Doktorgradsutdanningene står sentralt i utviklingen av academia og i å fremskaffe ny kunnskap til samfunnet. Utvalget anbefaler derfor at universiteter og høyskoler innfører et krav til at alle doktorgradsavhandlinger inneholder et element av allmennrettet formidling. Et slikt krav kan gjennomføres ved å ta dette inn som et element inn i kontrakten som den enkelte institusjon har med stipendiatene. Se kapittel 7.4.5.
14. Utvalget foreslår at Kunnskapsdepartementet forskriftsfester en ordning med krav om norsk sammendrag i doktorgradsavhandlinger, slik at kravet også omfatter private universiteter og høyskoler.
15. Utvalget forventer at institusjonene tar sitt lovfestede ansvar for norsk fagspråk på alvor. Institusjonene må bidra til utvikling av fagterminologi. Ansatte må gis tid til utvikling av blant annet leksikale verk og lærebøker. Norskopplæringen (språk og samfunnsforståelse) for ikke-norskkyndige ansatte må styrkes. Den statlige lærebokstøtten for å sikre norsk og samisk pensumlitteratur må videreføres på et tilstrekkelig nivå. Se kapittel 7.4.6.

16. Råd til myndighetene – nasjonale tiltak, se kapittel 7.6.1:
  - a. Staten/myndigheter som oppdragsgiver må sikre åpenhet om forskningsresultater og gi rom for at resultater kan formidles.
  - b. Utvalget ber Kunnskapsdepartementet om å pålegge Forskningsrådet å sørge for at det publiseres sammendrag også på norsk av alle prosjektene i Forskningsrådets prosjektbank.
  - c. Myndighetene bør i sin kommunikasjon, både politisk og gjennom administrativ oppfølging, peke på viktigheten av akademisk ytringsfrihet og at dette er avgjørende del av akademias oppdrag. Myndighetene må ikke legge føringer for slike ytringer eller unødig undergrave tilliten til forskningsbasert kunnskap.
  - d. Utvalget mener det er viktig at det pågående arbeidet med åpen forskning, og særlig åpen tilgang til forskning, videreføres.
17. Råd til myndighetene – internasjonale tiltak, se kapittel 7.6.2:
  - a. Regjeringen bør løpende vurdere status for samarbeidet med land innenfor Panoramastategien.
  - b. Utenriksdepartementets håndtering av eksportkontroll av kunnskapssamarbeid bør rammes inn av særlige konsultasjons- og beslutningsprosesser der kunnskapssektoren inngår, og der beslutninger fattes i regjering. Se kapittel 7.4.2.
  - c. I politikktutvikling for akademisk ytringsfrihet i utdannings-, forsknings- og innovasjonssamarbeid med utfordrende land, bør Norge koordinere seg med EU og OECD for å bidra til mest mulig likeartet praksis.
  - d. Utvalget ber regjeringen om å støtte pågående arbeid i EU om styrking av akademisk frihet generelt og spesielt akademisk ytringsfrihet.
  - e. Utvalget mener prosjektfinansiering gjennom avtalene med EU og mottakerlandene om EØS-finansieringsordningene, i større grad bør bidra til å bedre vilkårene for ansattes akademiske ytringsfrihet.
  - f. Utvalget ber norske myndigheter om å ta opp akademisk frihet, herunder demokrati-forståelse, aktivt medborgerskap, ytringsfrihet og tillit til kunnskap, som tema i Nordisk ministerråds arbeid innenfor utdanning og forskning.
  - g. Utvalget ber norske myndigheter om å støtte opp under FN's arbeid for å etablere en global adferdskodeks for å bekjempe feilinformasjon på nettet og fremme integritet i offentlig informasjon.
  - h. Utvalget ber regjeringen etablere Student at Risk-ordningen permanent og støtte Scholars at Risk-ordningen, og ber universitetene og høyskolene om å være aktive i nettverkene.

Kapittel 8

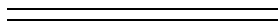
Økonomiske og administrative konsekvenser

Forslaget til endringer i universitets- og høyskoleloven § 1-5 er i hovedsak en tydeliggjøring av dagens regelverk, og vil ikke ha vesentlige økonomiske eller administrative konsekvenser.

Forslaget om å ta inn en formidlingsindikator i finansieringssystemet innebærer en omfordeling innenfor den lukkede rammen i den resultatba-

serte delen av bevilgningen. Forslaget vil derfor ikke ha noen økonomiske konsekvenser. De administrative konsekvensene sett i forhold til total administrasjon av dagens system vil være små.

De øvrige forslagene antas ikke å ha vesentlige økonomiske eller administrative konsekvenser.

Norges offentlige utredninger 2021

Arbeids- og sosialdepartementet:

NOU 2021: 2 Kompetanse, aktivitet og inntektssikring
NOU 2021: 5 Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2021
NOU 2021: 8 Trygd over landegrensene
NOU 2021: 9 Den norske modellen og fremtidens arbeidsliv

Finansdepartementet:

NOU 2021: 1 Endringer i verdipapirhandelloven
NOU 2021: 4 Norge mot 2025
NOU 2021: 7 Trygg og enkel eiendomsmegling
NOU 2021: 10 Ny lov om folkefinansiering av næringsvirksomhet

Helse- og omsorgsdepartementet:

NOU 2021: 11 Selvstyrt er velstyrt

Kommunal- og moderniseringsdepartementet:

NOU 2021: 6 Myndighetenes håndtering av koronapandemien

Kulturdepartementet:

NOU 2021: 3 Barneliv foran, bak og i skjermen

Bestilling av publikasjoner

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
www.publikasjoner.dep.no
Telefon: 22 24 00 00

Publikasjonene er også tilgjengelige på
www.regjeringen.no

Omslagsillustrasjon: Tor Bomann-Larsen

Trykk: Departementenes sikkerhets- og
serviceorganisasjon – 03/2022